

MEĐUNARODNI PROBLEMI

INTERNATIONAL PROBLEMS

Vol. LXVIII

Beograd

No. 2-3/2016.

Tema broja:

Bezbednosni izazovi savremenog sveta

*Stanislav STOJANOVIĆ, Goran MANDIĆ, Bezbednost sveta
između kraja i povratka istorije*

*Božidar BANOVIĆ, Organizovani kriminal
kao aktuelna bezbednosna pretnja*

*Ivica Lj. ĐORĐEVIĆ, Zoran JEFTIĆ,
Promena finansijskog položaja države kao bezbednosni problem*

*Branislav MILOSAVLJEVIĆ, Organizovani kriminal:
preventivni pristup*

*Vanja ROKVIĆ, Sekuritizacija zdravlja: da li je javno zdravlje
pitanje nacionalne bezbednosti u Republici Srbiji?*

*Elizabeta RISTANOVIĆ, Od epidemija do terorizma:
infektivni agensi kao specifičan bezbednosni rizik savremenog sveta*

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ISSN 0025-8555

UDK 327

MP, 68, (2016), br. 2-3, str. 145–280

Izdavač

Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, Makedonska 25

Za izdavača

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ
direktor

Glavni i odgovorni urednik

Prof. dr Branislav ĐORĐEVIĆ

Gostujući urednik

Doc. dr Zoran JEFTIĆ

Sekretar

Dr Mihajlo VUČIĆ

IZDAVAČKI SAVET

Prof. dr Predrag BJELIĆ, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd

Prof. dr Dražen DERADO, Univerzitet u Splitu, Ekonomski fakultet, Split

Dr Robert HEJDEN, Centar za ruske i istočnoevropske studije, Pitsburg

Doc. dr Zoran JEFTIĆ, Univerzitet u Beogradu, Fakultet bezbednosti, Beograd

Prof. dr Irena KIKERKOVA, Univerzitet Sv. Ćirilo i Metodije, Ekonomski fakultet, Skoplje

Dr Sandro KNEZOVIĆ, Institut za međunarodne odnose, Zagreb

Prof. dr Jelena KOZOMARA, Univerzitet u Beogradu, Ekonomski fakultet, Beograd

Dr Natalia VLADIMIROVNA KULIKOVA, Ruska akademija nauka, Ekonomski institut, Moskva

Dr Aleksandar LUKIN, Moskovski državni institut za međunarodne odnose, Moskva

Prof. dr Dragana MITROVIĆ, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd

Prof. dr Jasmina OSMANKOVIĆ, Univerzitet u Sarajevu, Fakultet za ekonomiju i biznis, Sarajevo

Dr Miroslav ANTEVSKI, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd

Prof. dr Gordana ILIĆ POPOV, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beograd

Dr Čaran VODVA, Centar za istraživanje politike, Nju Delhi

Prof. dr Vladan JONČIĆ, Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet, Beograd

INTERNATIONAL PROBLEMS

UREĐIVAČKI ODBOR

Dr Vladimir BILANDŽIĆ, Misija OEBS u Srbiji, Beograd
Dr Dragan ĐUKANOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Dr Miša ĐURKOVIĆ, Institut za evropske studije, Beograd
Prof. dr Demetrius ANDREAS FLOUDAS, Hjuž Hol koledž, Kembridž
Mr Dejan GAJIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Slobodan MILAČIĆ, Univerzitet za pravo, političke studije i ekonomiju, Bordo
MA Petar PETKOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
MA Stevan RAPAJIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Edita STOJIC-KARANOVIĆ, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd
Prof. dr Biljana VANKOVSKA, Filozofski fakultet, Institut za odbranu, Skoplje
Doc. dr Vanja ROKVIĆ, Fakultet za bezbednost Univerziteta u Beogradu, Beograd

Kompjuterska obrada

Sanja BALOVIĆ

Lektorka za srpski jezik

Maja JOVANOVIĆ

Lektorka za engleski jezik

Maja NIKOLIĆ

Štampa

„Mala knjiga + ”, Novi Sad

Tiraž: 300 primeraka

Pretplata

Zahteve za pretplatu za Srbiju slati na adresu:

Međunarodni problemi, Makedonska 25,
11000 Beograd, Poštanski fah 413, Uplata na račun 205-142866-36,
Komercijalna banka Beograd, Makedonska 32

Zahteve za pretplatu za inostranstvo slati na adresu:

BiFS doo, Books and periodicals, Supilova 10, 11000 Beograd, Srbija
Tel/fax +381 11 20 84 229, E-mail: bfsbooks@sezampro.rs

U izdavanju časopisa učestvuje:
Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije

MEĐUNARODNI PROBLEMI

ČASOPIS INSTITUTA ZA MEĐUNARODNU POLITIKU I PRIVREDU

GODINA LXVIII

BEOGRAD

BROJ 2-3/2016

SADRŽAJ

Reč gostujućeg urednika	149
<i>Stanislav STOJANović, Goran MANDić</i> , Bezbednost sveta između kraja i povratka istorije	151
<i>Božidar BANOVIĆ</i> , Organizovani kriminal kao aktuelna bezbednosna pretnja	172
<i>Ivica Lj. ĐORĐEVIĆ, Zoran JEFTIĆ</i> , Promena finansijskog položaja države kao bezbednosni problem	193
<i>Branislav MILOSAVLJEVIĆ</i> , Organizovani kriminal: preventivni pristup	209
<i>Vanja ROKVIĆ</i> , Sekuritizacija zdravlja: da li je javno zdravlje pitanje nacionalne bezbednosti u Republici Srbiji?	225
<i>Elizabeta RISTANOVIĆ</i> , Od epidemija do terorizma: infektivni agensi kao specifičan bezbednosni rizik savremenog sveta	242

POLEMIKA

<i>Sergej Aleksejevič KAČANOV, Oleg Sergejevič VOLKOV, Miroslav MLADENOVIĆ</i> , Nove ruske tehnologije za poboljšanje bezbednosti objekata povišenog rizika	257
<i>Miodrag RADUNOVIĆ, Tatjana RADUNOVIĆ, Lenka RADUNOVIĆ</i> , Zdravstveni sistem Crne Gore u vanrednim situacijama	265

REČ GOSTUJUĆEG UREDNIKA

Aktuelni geopolitički trenutak posledica je raspada bipolarnog sveta i pozicioniranja država u okviru postojećih mogućnosti, interesa, ciljeva i pretnji. Poremećaji nastali nestankom blokofske podele sveta i prihvatanjem globalizacije kao dominantnog procesa u međunarodnoj zajednici, usloveli su potrebu za globalnim promišljanjem o političkim, ekonomskim, ekološkim i bezbednosnim pitanjima.

Postbipolarni svet nosi sa sobom i novo poimanje bezbednosti na individualnom, nacionalnom i međunarodnom planu. Savremene tendencije u razvoju bezbednosti uslovljene su promenom karaktera pretnji i prestankom direktne opasnosti od nuklearnog rata i sukoba supersila. Novi bezbednosni izazovi uzrokovani političkim, ekonomskim, ekološkim, demografskim i vojnim faktorima značajno opterećuju sve aspekte bezbednosne politike. Činjenica je da su se u sklopu svih bezbednosnih izazova terorizam i organizovani kriminal uzdigli do nivoa najveće bezbednosne pretnje. Oni su postali globalni problemi i kao neka „nadsistemska pojava” ugrožavaju sve države – kako one najrazvijenije, tako i one koje to nisu.

Globalizacija u sferi bezbednosti obojila je poslednju dekadu prošlog veka regionalnim, etničkim i verskim sukobima, koji čine kolorit i bezbednosne slike sveta XXI veka tonirane velikim stepenom nepredvidivosti i ambivalentnosti.

Globalizacija je iznedrila nove bezbednosne izazove, rizike i pretnje i napravila otklon ka onima nevojne i asimetrične prirode. Usled globalizacije rizici su totalitarizovani i zahtevaju globalnu saradnju u oblasti bezbednosne politike. Pretnje novoga veka su dinamične i nisu prostorno vezane za mesto izvođenja. Stoga se ne samo terorizam, već i nuklearne aktivnosti u Severnoj Koreji, trgovina oružjem masovnog uništenja, sukobi na prostoru Bliskog istoka i njegove posledice oličene u migrantskoj krizi razmatraju kao rizik za Evroatlansku zajednicu. Nova stvarnost traži nove koalicije i saveznike i potrebu za preispitivanjem sopstvenih i zajedničkih interesa. Tradicionalni koncept samoodbrane (*self defence*) zasnovan na pretnji od oružanog napada nema svoju aktuelnu snagu. Pojava novih izazova uslovila je da moćne države uvedu u međunarodni opticaj novi pojam – preventivni napad (*pre-emptive strike*), koji u osnovi ima ideju odbrane van matične teritorije ugrožene zemlje, i time narušila ionako slabe temelje Ujedinjenih nacija i međunarodnog prava.

Izazovi, rizici i pretnje počinju tamo gde prestaje poverenje i sigurnost i podrazumevaju sve fenomene savremenog sveta koji mogu da postanu potencijalna

opasnost za ugrožavanje bezbednosti pojedinca, države i sveta u celini. Široka lepeza nepredvidivih izazova za države i narode postala je dominantnija od vojne pretnje bezbednosti. Opasnost od široke skale konvencionalnih i nuklearnih pretnji zamenjena je izazovima niskog intenziteta, unutrašnjim i regionalnim konfliktima. Danas se susrećemo sa novim bezbednosnim izazovima koji su više različiti, manje vidljivi i teže predvidivi.

Stoga su vlade svih zemalja primorane da sagledaju globalne procese prilikom artikulisanja unutrašnje i spoljne politike i da deluju na način kako to nisu činile do sada. Sledstveno tome, tradicionalno shvatanje bezbednosti postalo je preusko u uslovima globalnog društva. Izmenjena stvarnost međunarodnih odnosa, u kojoj je preoblikovan koncept bezbednosti u globalnim okvirima poslednje decenije XX i početkom XXI veka, nameće potrebu uobličavanja novih strategija bezbednosti. Sve one moraju uzeti u obzir nove pojavne oblike bezbednosnih izazova u okviru kojih se zarazne bolesti i zdravstvo u celini uzdiže kao još jedno značajno bezbednosno pitanje. U poslednjih nekoliko godina koncept zdravstvene bezbednosti dobija međunarodnu dimenziju. Globalni zdravstveni problemi uzrokovani klimatskim promenama, migrantskim kretanjima kao posledicama ekonomske krize i ratnih dešavanja, bioterorizmom, brzim širenjem infektivnih bolesti postali su ozbiljna pretnja ne samo ljudskoj, nacionalnoj već i globalnoj bezbednosti.

Dvobroj *Međunarodnih problema* koji se nalazi pred Vama predstavlja odabrane radove učesnika naučnog skupa „Bezbednosni izazovi savremenog sveta”, održanog u Institutu za međunarodnu politiku i privredu 24. marta 2016. godine, sa željom da posluži kao predložak za dalju raspravu o mogućim odgovorima na bioterorizam i ostale globalne bezbednosne pretnje koje će obeležiti XXI vek.

*Doc. dr Zoran Jeftić
Fakultet bezbednosti,
Univerzitet u Beogradu*

Stanislav STOJANović
Goran MANDIĆ¹

UDK:327.56::351.88
Biblid: 0025-8555, 68(2016)
Vol. LXVIII, br. 2–3, str. 151–171
Pregledni rad
avgust 2016.
DOI:10.2298/MEDJP1603151S

BEZBEDNOST SVETA IZMEĐU KRAJA I POVRATKA ISTORIJE

APSTRAKT

Globalizacija kao društveni koncept koji se temelji na principu univerzalizma najavila je početak novog vremena i začetak jednog modela međunarodnog društva koji će značiti svojevrstan kraj istorijskih ciklusa. Optimistička vera u progres bila je jedna od nosećih ideja tog koncepta, pa je globalizacija postala jedan od najpopularnijih koncepata globalnog društva. Međutim, globalizacija se pokazala kao koncept koji je u najvećoj meri izneverio najavljivana obećanja. Karakter i dinamika odnosa u savremenoj međunarodnoj politici, nedvosmisleno potvrđuju da globalizacija „ne radi”, da jenjava njena snaga i da je sve manje kredibilan koncept uređenja savremenog svetskog društva. Globalni finansijski kolaps koji je pogodio svet 2008. godine predstavlja najuverljiviji pokazatelj da je veći deo globalizacije diskreditovan, a vera u ujedinjeno čovečanstvo je sve manje poželjan koncept. Svet sa globalizacijom nije postao jedan od najboljih od svih mogućih svetova, kako je najavljivano. Mnoštvo sveta našlo se na socijalnom, ekonomskom i političkom bespuću. Pokazalo se da su upravo procesi uspostavljanja svetskog društva koje bi se zasnivalo na liberalnim i demokratskim kvalitetima uveliko uticali na radikalnu desocijalizaciju prostora širom savremenog sveta i dramatičan porast nebezbednosti. Snažne manjkavosti globalnog svetskog poretka intenzivirali su brojne političke, socijalne i verske dezintegrativne procese, pa se ispostavilo da je bila pogrešna najava da je sa globalizacijom otpočela era međunarodnog približavanja. Istovremeno, sve izraženija međuzavisnost savremenih društava, zasnovana na ostvarenjima

¹ Dr Stanislav Stojanović, vanredni profesor, Institut za strategijska istraživanja Ministarstva odbrane Republike Srbije, e-pošta: stanislav.stojanovic@mod.gov.rs.

Dr Goran Mandić, docent, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu.

tehnoloških dometa postindustrijskog društva, proširili su spektar pitanja koja podrazumevaju globalni pristup.

Ključne reči: bezbednost, globalizacija, nejednakost, terorizam, demografski bum, intervencionizam, povratak istorije.

Trijumfalna pobjeda zapadnog sveta u nadmetanju sa Sovjetskim Savezom najavljivana je kao temeljna rekonstrukcija sveta, pri čemu je univerzalizacija liberalno-demokratskog modela upravljanja trebala da predstavlja radikalni raskid sa, do tada, poznatom praksom političkog organizovanja ljudi. Euforija koja je pratila najavu novog internacionalnog koncepta učinila je globalizaciju jednim od najoptimističnijih pokreta u novijoj istoriji.

Novi koncept međunarodnih odnosa, koji je u osnovi podrazumevao dijalog i saradnju kao preovlađujuće obrasce odnosa u međunarodnoj politici trebalo je da omogući trajno prevazilaženje rata i uspostavljanje trajnog mira. Istovremeno, globalizacija liberalno-demokratskog modela društvene organizacije trebalo je podjednako da označi i kraj svakog strateškog i ideološkog sukobljavanja i da bude uvod u epohu globalnog približavanja. Upravo zato, globalizacija je najavljivana kao projekat koji bi trebalo da označi kraj istorije, onakve kakva je poznata u civilizacijskom iskustvu čovečanstva.

Međutim, nakon početnih hiper-euforičnih i hiper-optimističkih pogleda na globalizaciju i njenog poistovećivanja sa budućim planetarnim rajem, postale su sve očiglednije krajnje zabrinjavajuće posledice koje globalizacija dinamikom svoje ambivalentne prirode ostavlja. Finansijski kolaps koji je pogodio globalnu ekonomiju u 2008. godini iz osnova je uzdrmao koncept globalnog društva, ozbiljno dovodeći u pitanje održivost većine njegovih nosećih postulata. Baš zbog toga, mnogi se s pravom pitaju da li je vizija globalnog društva i dalje izvesna, odnosno, da li globalizacija i dalje radi, ili je u defanzivi, ili je pak na samrti.²

Procesi u savremenoj međunarodnoj politici, koji naročito dobijaju na intenzitetu, upozoravaju da je globalizacija izneverila ogromna očekivanja, ostavljajući bolne posledice, pre svega globalni metež, socijalno, ekonomsko i političko beznađe najvećeg dela čovečanstva. Danas je evidentno da globalni procesi umesto harmoničnog sveta kreiraju svet rizika i nesigurnosti. Ispostavilo se da takav globalistički model međunarodnih odnosa predstavlja osnov za porast globalne nestabilnosti, nasilja i destrukcije, čak i apokaliptičkih pretnji ljudskoj civilizaciji. Otuda, pitanje bezbednosti danas predstavlja jedno od najznačajnijih pitanja individualnog i kolektivnog postojanja savremenog čoveka.

² Džon Ralston Sol, *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Arhipelag, Beograd, 2011.

Najveća iskušenja bezbednosti savremenog sveta, koja svoje izвориšte imaju u polaznim postulatima koncepta globalnog društva, predstavljaju problemi sve izraženijih ekonomskih nejednakosti, siromaštva i transnacionalizovanja široke lepeze sociopatoloških pojava, divergentnih demografskih trendova, kao i sve izraženije degradacije neobnovljivih prirodnih resursa i ekoloških poremećaja, koji u uslovima globalne povezanosti prevazilaze vremenska i prostorna ograničenja. Bezbednost savremenog sveta posebno je ugrožena pretnjama koje dolaze od terorizma, etničke i verske netolerancije i ekstremizma, sukoba radikalnog islama i savremenih sekularnih kultura, proliferacije oružja za masovno uništenje i organizovanog kriminala iza kojih stoje sve moćniji nedržavni akteri. Konflikti motivisani etničkim tenzijama, pokušajima secesije i kulturnim i verskim razlikama poprimaju ogroman potencijal za destabilizovanje širih prostora i eskalaciju sukoba u mnogim delovima nerazvijenog sveta. Dominacija takvih pojava generiše porast problema nacionalne i međunarodne bezbednosti koji nose novu energiju i nove sadržaje, a savremeni svet čini društvom globalnog rizika.³

Nekontrolisana produkcija transnacionalnih socioekonomskih, ekoloških i vojnih rizika i njihova prostorna i vremenska irelevantnost doprinosi da paradigma rizičnog društva bude metafora savremenog sveta. Globalni trendovi nesigurnosti i nebezbednosti učinili su Zemlju nepouzdanim mestom za život. Ispostavilo se da je savremeni svet sve povezaniji i sve konfliktniji, pa je umesto doba globalnog zbližavanja sve očiglednije doba intenzivnog razilaženja. Povratak realpolitičkim odnosima u međunarodnoj politici, revitalizacija geopolitičkih percepcija i bezbednosnih dilema su uverljivi pokazatelji da se istorija uveliko vratila, pa je samim tim ideja jednog sveta postala deklasirana ideja. Sve to ukazuje da se karakter i dinamika odnosa u savremenoj međunarodnoj politici, umesto vizije globalnog društva, priklanjaju političkoj praksi koja ima svoj neprekidni kontinuitet kroz čitavu ljudsku istoriju. Takvi trendovi obezvređuju multilateralni pristup globalnoj bezbednosti, kao najprimerenijem odgovoru na transnacionalno profilisana ugrožavanja bezbednosti.

IDEJA GLOBALNE ZAJEDNICE I KRAJ ISTORIJE

Čovečanstvo viđeno kao jedinstvena zajednica je neprolazna ideja i kontinuitet globalnih političkih stremljenja može se pratiti od najranijih početaka političkog organizovanja ljudi, a geografska celovitost i totalitet političke vlasti istrajavaju kao najznačajnija obeležja pretvaranja moći u svemoć. Ogromna zavodljivost ideje stvaranja univerzalne svetske zajednice bila je pokretačka snaga mnogih globalnih

³ Ulrich Bek, *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.

projekata koji su obeležili brojne istorijske epohe. Kada je reč o savremenoj globalizaciji nesporno je da ona spada u red najpopularnijih koncepata stvaranja jedinstvene zajednice čovečanstva i kao takav, pobudio je ogromna očekivanja i podstakao ogromnu energiju.

Savremena globalizacija, čije se pojavljivanje poklapa sa istorijskim porazom komunističkog koncepta sveta i trijumfom liberalne vizije međunarodnog poretka, kao i snažnim tehnološkim iskorakom, najavila je veliku transformaciju sveta. Paradigma globalnog društva zasnovana na dometima treće tehnološke revolucije, neoliberalnog koncepta i zapadnog civilizacijskog diskursa suštinski su odredili prirodu globalnih megaprocesa i njihovu dinamiku. Tehnološka revolucija i inovacije koje je ona donela, revolucionarno su uticali na društvena kretanja savremenog sveta, menjajući njegovu društvenu strukturu i vrednosni sistem. Ekonomski principi racionalnosti i efikasnosti postali su osnova preuređenja sveta, a sve veća međuzavisnost pojedinaca, grupa i političkih zajednica intenzivirali su jačanje osećanja međuzavisnosti i zajedničke sudbine ljudi, podstakavši širok spektar integrativnih procesa kao osnove za stvaranje globalne političke zajednice. Asimetrična moć kojom su raspolagale nametnula je SAD kao nespornog lidera globalnih promena i kreatora ekonomskih, političkih i vojnih sadržaja globalizacije.

Otuda je uspostavljanje liberalnog globalnog poretka trebalo da označi kraj istorije kao drugog imena za sukobe, konflikte i ratove i početak planetarnog raja čiji je opšti smisao nesmetan protok ljudi, ideja, roba, kapitala i informacija, stvaranja sveta koji je sve više povezan i u kojem državne granice imaju sve manji značaj, a kosmopolitska kultura čini ljude građanima sveta.⁴ Globalizacija je bila nagoveštaj stvaranja novog međunarodnog poretka u kome svi ideološki sukobi postaju apsurdni, a nacionalne države nisu nužno suprotstavljene već imaju vrednosno bliske ciljeve razvoja, što otvara prostore za mešanje različitih kultura i civilizacijskih obrazaca i ukidanje nacionalnih ograničenja koja sputavaju slobodu trgovine i komunikacija. Radikalna rekonstrukcija međunarodnih odnosa najavljivana je kao velika transformacija sveta koja je trebalo da označi i kraj istorije.⁵ Zavodljivost ideje stvaranja svetskog društva imala je ogromne razmere, podstičući sveopšti, univerzalni optimizam. Nepomirljivi protivnici iz vremena Hladnog rata počeli su da dele zajedničke vrednosti, uključujući i želju za političkom i ekonomskom integracijom, pa je epoha globalnog približavanja mogla da otpočne.⁶

U osnovi velika transformacija sveta temeljila se na poništavanju Vestfalskog koncepta državnog ustrojstva i delovanja političkih aktera na realpolitičkim

⁴ Stanislav Stojanović, *Globalizacija i bezbednosne perspektive sveta*, VIZ, Beograd, 2009, str. 9–10.

⁵ Robert Kejgan, *Povratak istorije i kraj snova*, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2009, str. 9.

⁶ Ibid., str. 10.

načelima. Globalizacija je najavila svemoć ekonomskih zakonitosti i koncept globalnog tržišta kao opšteg regulatora društvenog života. Sva društvena pitanja, su u osnovi ekonomska pitanja pa ekonomska logika mora da bude i osnova društvenog organizovanja. Koncept otvorenog tržišta, kao suštinsko obeležje neoliberalne vizije društvenog ustrojstva sveta, koji u suštini znači negaciju bilo kakvog oblika planske i kontrolisane ekonomije, otvorio je prostore za promociju liberalizacije, deregulacije i privatizacije kao nosećih načela preoblikovanja društvene realnosti savremenog sveta. Pristalice globalne percepcije međunarodne politike, sledeći u osnovi optimistički antropološki diskurs, naglašavali su stav da će budućnost sveta odrediti demokratizacija i ekonomski progres. Otuda njihov nepoljuljani optimizam u pogledu globalnog mira i progressa, naglašavajući veru da demokratija može efektivno da eliminiše diktature, militarizam i nacionalizam, kao i uverenje da saradnja u ekonomiji i slobodna trgovina pospešuju globalnu integraciju, a da međunarodno pravo i multilateralne institucije mogu da šire zonu mira i prosperiteta.⁷

U neoliberalnom konceptu društvenog organizovanja, kao doktrinarnom okviru globalizacije, mir je važna osnova progressa i demokratskog razvoja sveta, pri čemu su demokratija i tržište osnova miroljubivog sveta. Među neoliberalnim teoretičarima uobičajeno je verovanje da će sve veća međuzavisnost savremenih društava i funkcija globalnih ekonomskih snaga dovesti do progressa, proširiti blagostanje, ukinuti granice i time otkloniti uzroke sukoba. Sloboda kretanja kapitala i otklanjanje prepreka trgovini smatraju se sredstvima za ostvarenje tih ciljeva, što najbolje izražava slogan „svetski mir kroz svetsku trgovinu”. Otuda stav da ideja liberalne teorije sadrži dve tvrdnje. Jedna je da „demokratije teže da sprovedu miroljubivu spoljnu politiku”, a druga da „tamo gde je slobodno tržište uspostavljeno, sam proces rada vremenom teži da promoviše demokratiju”.⁸ Ta uzajamna povezanost demokratije i slobodne trgovine, s jedne strane, i mira s druge strane, čini suštinu liberalnog modela mira, odnosno otvorenost ekonomije, visok nivo ekonomskog razvoja, demokratija i mir. Čvrsta vera neoliberalne misli da će slobodna trgovina učiniti svet ne samo bogatijim već i mirnijim, nije umanjila značaj vojne sile, ali je doprinela sve jasnijem preimućstvu ekonomske moći. „Devalvacija rata kao mogućnosti rešavanja problema jeste značajna odlika sveta u XXI veku u istoj meri kao i uspon tržišta. Te dve odlike su u stvari, blisko povezane: onda kada je glavni zadatak vlada prestao da bude odbrana suverenih granica, otvoren je i put

⁷ Henri Binnendijk, Robert Kugler, *Seeing the Elephant*, Center for Tehnology and National Security Policy, National Defence University Press, Potomac Books, Washington D.C., 2006, p. 16.

⁸ Majkl Mandelbaum, *Ideje koje su osvojile svet*, Filip Višnjić, Beograd, 2004, str. 18.

za unapređenje i očuvanje nesmetanog delovanja slobodnog tržišta, koje je postalo njihova preokupacija”.⁹

Nastavljajući ideju, koja je bila prisutna kod Kanta, teoritičari demokratskog mira, dokazuju da demokratska društva ukidaju mogućnost međusobnih neprijateljstava, jer svoje političke poglede temelje na takvim vrednosnim obrascima koji odbacuju rat, pa takva vrednosna orijentacija podrazumeva i odbacivanje neprijateljstava između demokratija. Otuda među zagovornicima globalizacije onih koji su kraj Hladnog rata videli kao trijumf demokratije nad tiranijom, odnosno, velikog ideološkog sukoba između dve moderne forme vlasti – demokratije i totalitarizma.¹⁰ Trijumfom liberalne demokratije istorija je došla do kraja, odnosno, u političkoj sferi dostignuta je poslednja faza Hegelovog dijalektičkog procesa – teza, antiteza, sinteza, pa otuda i kraj istorije.¹¹ Okončanje ideološkog sukoba i trijumf liberalizma nad svim ostalim ideologijama eliminiše mogućnost sukoba i rata između demokratski ustrojenih država koje su stabilnije na unutrašnjem planu i više posvećene miru u međunarodnim relacijama. Tako demokratizacija postaje vodeći ideološki koncept i novi okvir za uspostavljanje trajnog mira i harmoničnog sveta, na šta se nadovezuje i strategija izvoza liberalizma na neliberalne prostore, kao šanse za trajno popravljjanje sveta.

Kraj Hladnog rata i pored liberalnog modela, kao i jačanje globalnih procesa koji su afirmisali optimistički koncept međunarodne politike kreirali su specifičan društveni okvir za promociju multilateralizma u bezbednosti. Model bezbednosne zajednice kao značajan aspekt modernog poimanja i praktikovanja bezbednosti, koji je u osnovi konstruktivistička ideja, podrazumeva proces transformacije od individualne ka kolektivnoj bezbednosti država, pri čemu vrednosna i interesna bliskost predstavljaju polaznu osnovu multilateralizma. Glavna premisa modela bezbednosne zajednice je izbegavanje bezbednosne dileme i prevladavanje tradicionalnog pristupa bezbednosti sa vojnom silom kao konačnim oblikom moći. Prema mišljenju zagovornika koheziju modela bezbednosna zajednica, pored vrednosne i interesne bliskosti, čini i integrisanost napora i zajednička interpretacija realnosti, kao i zajednička očekivanja, koja mogu pouzdano da obezbede miroljubivu društvenu dinamiku. Naravno, kada je reč o vrednostima, naglašava se značaj liberalnih vrednosti za uspostavljanje bezbednosne zajednice, posebno demokratije i ekonomskog liberalizma kao bazične političke ideologije zapadnih društava.

⁹ Ibid., str. 16.

¹⁰ Frensis Fukujama, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1999.

¹¹ Heni Binnendijk, Robert. L. Kugler, *Seeing the Elephant*, op. cit., p. 16.

Zagovornici globalizacije tvrdili su da je trijumf Zapada u hladnoratovskom nadmetanju potvrdio superiornost liberalnog modela i da taj trijumf istovremeno predstavlja raskid sa realpolitičkom percepcijom međunarodne politike. Na taj način, kako se tvrdilo, stvorene su pretpostavke da društva širom sveta otpočnu sopstvenu rekonstrukciju i kroz prizmu neoliberalne ekonomske škole definišu nove pravce društvenog razvoja. Najavljen je proces globalnog zbližavanja, stvaranja globalne kulture i univerzalizacije demokratskog upravljanja, trajno prevazilaženje rata i uspostavljanje trajnog mira. Ta misija stvaranja globalnog društva u kome ekonomske sile definišu sve ostale društvene sadržaje deklarirana je kao neizbežnost i neminovnost.

EKSTREMIZAM NEJEDNAKOSTI I GLOBALNA NESTABILNOST

Prakse preoblikovanja politike, ekonomije i društvenog života prema univerzalističkim stremljenjima dominantnih političkih struktura savremenog sveta pokazale su se krajnje protivurečnim. Neoliberalizam, kao nesumnjivo globalna političko-ekonomska tendencija, čini koncepcijski okvir stvaranja globalnog društva, a principi globalnog tržišta – suštinu koncepta preuređenja sveta. Dominantnost ekonomske logike u tom konceptu svodi društvenu realnost na tržište i princip globalnog takmičenja kao ključne preduslove individualnog i društvenog progresa. Odbacujući kao anahronizme državu i njene prerogative u obavljanju kontrole u ekonomskoj i socijalnoj sferi, neoliberalizam je nametnuo zahtev za prestrukturiranjem sveta i prenošenjem autoriteta sa nacionalnih država na supranacionalne autoritete. Time su stvoreni uslovi da transnacionalni akteri i međunarodne organizacije postanu centralni subjekti u savremenim međunarodnim odnosima.

Naglašavajući primarni značaj ekonomskog faktora, neoliberalizam podjednako marginalizuje i potiskuje sve druge principe socijalne organizacije, što za posledicu ima svojevrsnu destrukciju i dehumanizaciju društvenih odnosa i porast socijalne patologije. Takva tendencija redukovanja društvenih odnosa na tržišni model i dopuštanje da tržište bude jedini činilac u oblikovanju društvenog života nametnule su mnoge neizvesnosti. U želji za uspehom, postavke tržišnog fundamentalizma suštinski su lišene bilo kakvih moralnih obzira. Time neoliberalni program globalno teži da potpomogne i ubrza raskid između ekonomije i društvene stvarnosti, izazivajući mnoštvo socioekonomskih, ekoloških i vojnih rizika.

Ekonomska nejednakost danas predstavlja jedno od suštinskih obeležja savremenih društava i njihovih međusobnih odnosa, pri čemu je nesporno da se intenzitet povećanja nejednakosti i siromaštva poklapa sa zamahom procesa globalizacije. Radikalizam tržišnih principa neoliberalizma kreira naglašeno

asocijalan društveni milje, uslovljavajući dramatični porast socijalnih nejednakosti i podela širom sveta i alarmantno povećavajući njegovu nestabilnost.

Nejednakosti su, kako je potvrđeno na Forumu u Davosu, koji se smatra duhovnim središtem globalizma i procesa globalizacije, poprimile nepojmljive razmere i postale vid ekonomskog nasilja, ali i svojevrsne krize čovečanstva. Na dramatičnost razmere naraslih nejednakosti u svetu ukazuje podatak da će jedan procenat najbogatijih ljudi u svetu posedovati veće bogatstvo nego preostalih 99 odsto svetske populacije. Danas nema dileme da je raspodela bogatstva, koja zahvaljujući strukturnoj neravnoteži globalizovane ekonomije prvenstveno ide u prilog bogatima, osnova porasta globalne nejednakosti i ogromnih frustracija, pri čemu su razorni efekti nejednakosti postali nezaobilazno obeležje i društava razvijenog sveta. Prema mišljenju Piketija, jedna od snaga koje vode ka snažnom porastu nejednakosti jeste tendencija da stopa prinosa na kapital raste brže od stope privrednog rasta, drugim rečima što je dohodak od kapitala veći to je veća i akumulacija kapitala koja povećava nejednakost čija je štetnost u društvenom, političkom i ekonomskom smislu ogromna.¹²

Jasno je da je ideja globalnog tržišta u osnovi promovisala globalnu ekspanziju nejednakosti kao okvira za fundiranje snažnih asocijalnih društvenih odnosa i globalnog porasta nebezbednosti. Gigantske aspiracije tržišta i sistemski zasnovana nepravedna distribucija bogatstva doprineli su da svet nikada nije bio snažnije podeljen na one malobrojne koji imaju i one mnogobrojne koji nemaju, podstičući proces desocijalizacije savremenih društava širom sveta i globalnog porasta teško kontrolisanih devijantnih društvenih procesa. Posebno razorne posledice globalizacija, kao projekat koji je trebalo da bude šansa za sve, ostavlja na nerazvijeni svet. Sistemski uslovljena, trajna i masovna socijalna beda nerazvijenog sveta, čiji je jedan od najvažnijih uzroka međunarodni poredak ekonomskih odnosa koji institucionalizuje neravnopravnost u globalnim ekonomskim odnosima, osuđuje siromašne zemlje na sudbinu globalne periferije.

Neoliberalni koncept je, insistirajući na ideji da vlast prepusti ekonomiju njenim mehanizmima, podstakao snažan proces marginalizacije države i eroziju njenih kapaciteta u obezbeđenju socijalne sigurnosti, bezbednosti i zaštite njenih građana, što su njene osnovne funkcije. Proces tranzicije države ka „liberalizmu” odvijao se neosetno, skrivajući svoje dugoročne posledice, koje se najsnažnije manifestuju u povećanju društvene patologije i njenoj transnacionalizaciji. Tako globalni terorizam, organizovani transnacionalni kriminal, korupcija i proliferacija oružja za masovno uništenje, kao posledica globalizacije i slabljenja zaštitnih sposobnosti

¹² Toma Piketi, *Kapital u XXI veku*, Akademska knjiga, Novi Sad, 2015, str. 625.

nacionalnih država, postali su ključna obeležja bezbednosnog okruženja savremenog sveta.

Snažna međuzavisnost savremenih društava i komunikacijska i informaciona dostignuća tehnološke revolucije otvorili su prostore za eskalacije transnacionalnog kriminala. Isto tako, proces tranzicije države ka liberalizmu i socijalni efekti takvih stremljenja, takođe su podstakli snažne trendove porasta kriminalnih aktivnosti, čime je transnacionalizacija kriminala postala globalna tendencija. Na taj način, proliferacija ljudi, oružja i narkotika, visoke tehnologije i intelektualne svojine doprinosi da društvo rizika prerasta u društvo nasilja. Posebnu opasnost po bezbednost predstavlja tendencija integrisanja kriminalnih organizacija i terorističkih mreža čime je kreiran novi koncept nasilja i destrukcije.

EKSTREMIZAM IDENTITETA I MORA TERORIZMA

Suprotno predviđanjima zagovornika globalne uniformnosti o skorom uspostavljanju univerzalnih interesa i vrednosti čovečanstva, nacionalne kulture pokazuju novu vitalnost i snagu, pa je borba za nacionalni, verski i civilizacijski identitet postala jedan od glavnih rizika bezbednosti i najvažniji izvor sukoba i polarizacije posle Hladnog rata. Proces univerzalizacije osnovnih vrednosti, praćen isključivošću i diskreditovanjem i diskvalifikovanjem kulturnog nasleđa i tradicija, podstakao je ekspanziju brojnih tradicionalističkih pokreta. Nejednakost, siromaštvo i politička obespravljenost moćan su činilac takvih tendencija i generisanja etničkih animoziteta i sukoba. Sukobi u kulturi i sve snažniji otpor poništavanju vlastite kulture idu u prilog predviđanja da će u milenijumu koji je otpočeo sukob ideologija, karakterističan za bipolarnu podelu sveta, zameniti sukob civilizacija.

Pretenzije na univerzalnost i isključivost dali su globalnoj transformaciji sveta nepredvidiv smer. Nametljiva vrednosna univerzalizacija podstakla je prostore za ekstremističku percepciju etničkog, verskog i civilizacijskog. Takva stremljenja koja naglašavaju značaj krvi i tla podstakla su procese generisanja etničkih animoziteta, masovno političko buđenje i intenzivirala procese političke fragmentacije. Činjenica da u svetu ima od 2000 do 5000 etničkih zajednica nedvosmisleno nameće zaključak da borba za nacionalni, verski i civilizacijski identitet nosi ogroman potencijal za animozitete, polarizacije i konflikte.

Nacionalizam koji se javlja uporedo sa hegemonijom vrednosnog univerzalizma poništava zahteve ka bliskosti i kulturi opštenja i pothranjuje težnju ka polarizaciji i ekstremizmu.¹³ Takvi procesi uslovili su socijalnu radikalizaciju i retradicionalizaciju

¹³ Džon Ralston Sol, *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, op. cit., str. 306–316.

savremenih društava. Jačanjem nacionalnih određenja i radikalizovanjem mnogih aspekata etniciteta obezvređena je ideja globalnog identiteta, ali i humanistička ideja kulture, društva i zajednice. Potvrdilo se da u svetu u kome je sve više globalizovan život ljudi, politike njihovih zemalja ostaju uporno primarna lokalna stvar, a nacionalistički pristup i nedostatak ozbiljnog kulturnog opštenja jeste ozbiljna prepreka multilateralim poslovima.¹⁴

Krah nametljivog multikulturalizma i uspon političkog radikalizma, posebno ekstremnog nacionalizma, povezan je sa intenziviranjem procesa radikalizacija verskih učenja, posebno islama. U određenim delovima sveta proces radikalizacije islama i jačanje panislamističkih stremljenja se progresivno odvija. Nametljivi zapadni civilizacijski diskurs ignoriše kompleksnost islamske kulture, a egzistencijalna nesigurnost i siromaštvo u kojem žive ljudi u većini islamskih društava pothranjuju ubeđenja o nepravdi koja se čini islamskom svetu. Na taj način radikalizacija islama se primarno svodi na odbacivanje vrednosti zapada, a ekspanzija ekstremističke interpretacije islama opovrgava paradigmu približavanja sveta. Uporedo sa usponom islamskog radikalizma, svojim konceptom univerzalnih vrednosti globalizacija je i inicirala preporod verskog sistema i aktualizovala njegov politički uticaj.

Era preporoda nacionalnih država potvrđuje da ekonomija nije nadvladala sve druge društvene sile i da, prema tome, globalizacija ne samo da nije umanjila značaj identiteta već je podstakla njegov povratak. Ispostavilo se da se politički identitet još uvek vrti oko nacionalnih država i da su političke zajednice organizovane na nacionalnom, a ne globalnom nivou. I dalje su širom sveta prisutne značajne razlike oko poželjnih institucionalnih aranžmana, a globalne norme zaživele su samo kod uskog broja pitanja. Tome u prilog ide ponovno otkrivanje nacionalizma u središtu Evrope, kao prostoru za koji se verovalo da je otišao najdalje u praktikovanju multetničkog društvenog koncepta i postmodernog modela političke zajednice. Aktualizuje se vraćanje mitu o etničkoj i civilizacijskoj posebnosti što je oduvek bio uvod u ekstremistički diskurs¹⁵ i dominantnost lokalnih okvira u definisanju odnosa prema drugima. Kuper ispravno zapaža kada kaže da je primat domaćeg terena danas očigledan u gotovo svim zemljama¹⁶ i da moć razlikovanja nadjačava moć ideje globalnog zajedništva.

Radikalizacija etničkog i verskog učinila je terorizam morom savremenog sveta. Terorizam u uslovima globalizovanog sveta poprimio je globalne razmere i

¹⁴ Robert Kuper, *Raspad nacija: poredak i kaos u 21. veku*, Filip Višnjić, Klub Plius, Beograd, 2007, str. 89.

¹⁵ Džon Ralston Sol, *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, op. cit., str. 312.

¹⁶ Robert Kuper, *Raspad nacija: poredak i kaos u 21. veku*, op. cit., str. 106.

prerastao je u alarmantnu vrstu nasilja i sveopšte nesigurnosti i ugroženosti, i još više nemoći. Alarmantna vrsta nasilja i sveopšte nesigurnosti-preko 500 terorističkih napada godišnje. Globalna međuzavisnost, razvoj tehnologije i komunikacija kreira fundamentalno nove, potencijalno, kataklizmične mogućnosti terorizma. Na taj način konvencionalno viđenje terorizma i njegove marginalne pretnje po globalnu stabilnost iz osnova su izmenjeni. Dobro organizovani i finansirani radikalni islamisti pokrenuli su nove bezobzirne terorističke aktivnosti širom sveta, stvarajući globalni osećaj straha i nebezbednosti. Sve veći broj krvavih sukoba prethodi da se pretvori u jedan veliki rat islamskog sveta sa ostalom svetom. Činjenica da je islamska država postala najbolje finansirana teroristička organizacija u istoriji i da pronalazi i privlači sve veći broj simpatizera i dobrovoljaca iz celog sveta koji su spremni da se bore za „autentične” ciljeve islama, uverljivo upozoravaju na opasnosti koje sa sobom takva tvorevina nosi.¹⁷

Kao taktika slabih protiv jakih, globalni terorizam je u najvećoj meri posledica političkih i ekonomskih frustracija ogromnog dela savremenog sveta. Kazneni pristup uspostavljanju kontrole nad terorizmom zanemaruje potrebu da se strategija borbe protiv terorizma zasniva na eliminisanju uzroka koji su doprineli njegovoj eskalaciji, a koji su sadržani u odsustvu odgovarajućeg međucivilizacijskog dijaloga, kao i u bedi, nezadovoljstvu i očajanju sve brojnijeg marginalizovanog dela sveta. Takav pristup, odnosno, odsustvo odgovarajućeg upravljanja svetom i ozbiljnog međucivilizacijskog dijaloga, stvara teškoće da se ograniči, kontroliše ili eliminiše terorizam.

Porast nesigurnosti i naglašeni hegemonistički sadržaji globalnih aktera intenzivirali su proces porasta broja država koje poseduju nuklearno oružje. Nastojanje da se poseduje OMU predstavlja odraz nepoverenja periferije prema relevantnim akterima međunarodnih odnosa. Posebnu opasnost predstavlja nastojanje brojnih nedržavnih aktera da postanu mogući posednici OMU, a raskršće radikalizma i tehnologije su korak do katastrofalnog terorizma.

DEMOGRAFSKI BUM I EKOLOŠKI BEZIZLAZ

Projekcije demografskog rasta i transnacionalne tendencije potrošnje, odnosno perspektiva sve većeg nesklada između stanovništva i raspoloživih prirodnih resursa, čine potencijal za nastanak velikih socijalnih poremećaja i nestabilnosti sveta. Postojeći eksplozivni demografski trendovi i procene demografskog rasta, ukazuju da je reč o jednom od najznačajnijih izazova vezanih za bezbednost u ovom milenijumu. Novi demografski profili u razvijenom svetu i svetu u razvoju i regionalne nejednakosti, kao najkritičniji aspekt demografskog buma, osnova su

¹⁷ Ijan Bremer, *Supersila: tri moguće uloge Amerike u svetu*, CIRSD, Beograd, 2014, str. 15.

daljeg jačanja globalnih dezintegracionih procesa i ugrožavanja bezbednosti. U takvim okolnostima, pod uticajem socijalnih efekata demografskog buma umnogome će se oblikovati kontekst unutar kojeg rasne, verske i ideološke suprotnosti mogu da poprime zastrašujuće dimenzije.

Eksplzivni i neravnomerni demografski trendovi, posebno „bujanje mladosti” u politički nestabilnim i ekonomski deklasiranim regionima, kreiraju socijalni milje za snažne destabilizujuće socijalne procese, nasilne sukobe i konflikte. Posledice demografske neravnoteže između bogatih i siromašnih postale su podjednako bolne. Naime, populacioni problemi u krajnje nepovoljnom bezbednosnom okruženju nestabilnih i prostora zahvaćenih nasiljem, podstakli su teško kontrolisane dimenzije migracijskih talasa i nametnuli brojne bezbednosne nepoznanice takvih tokova. Evropski prostor prema kome su primarno usmereni snažni migracijski talasi sa ratom zahvaćenih prostora Bliskog i Srednjeg istoka i ogromnih prostranstava Afrike, našao se na udaru nepregledne kolone izbeglica, stavljajući evropske države na teško rešiva iskušenja koja ugrožavaju i sam opstanak Evropske unije kao postnacionalnog koncepta političkog organizovanja.

Zarazne bolesti su u novim okolnostima intenzivnih komunikacija i sve veće međuzavisnosti postale ozbiljna pretnja globalnoj bezbednosti. Naime, ubrzani tempo kretanja ljudi i proizvoda, enormni porast stanovništva i krajnje ograničeni egzistencijalni uslovi za sve veći broj ljudi, uslovljavaju nastanak i širenje zaraznih bolesti, uključujući i njihove sve češće pandemijske oblike, koje sve ozbiljnije narušavaju zdravlje svetske populacije. Ponovno širenje tuberkuloze, malarije, kolere, HIV AIDS, ebole učinili su ih glavnim uzročnicima smrti za više od dvadeset miliona ljudi u svetu godišnje.¹⁸ HIV je decenijama jedna od najrazornijih pandemija u ljudskoj istoriji. Siromaštvo, napušteni zdravstveni programi, ratovi i zapostavljanje preventive predstavljaju posebno snažne generatore pandemijskih formi zaraznih bolesti.

Kritičan aspekt narušene globalne bezbednosti čine i sve izraženiji ekološki poremećaji. U uslovima globalne povezanosti, ekološki problemi prevazilaze vremenska i prostorna ograničenja, pa degradacija ljudske okoline poprima obrise megaopasnosti i postaje sve teže rešiv bezbednosni problem savremenog sveta. Iako čovekovo narušavanje životne sredine ima dugu istoriju, savremena degradacija ekosistema snažno je povezana s modernom ekonomijom. U neoliberalnom konceptu ekonomskih aktivnosti, u čijoj je osnovi teško kontrolisana logika profita, zanemarena je činjenica o ograničenosti prirodnih resursa i sve izraženijim opasnostima koje su posledica dramatičnog narušavanja čovekovog ekosistema.

¹⁸ Stanislav Stojanović, *Globalizacija i bezbednosne perspektive sveta*, op. cit., str. 31.

Otuda, ekološka degradacija je u dobroj meri kumulativni efekat modernog načina proizvodnje i transnacionalnih tendencija potrošnje. Globalni karakter zagađenja životne sredine i pretvaranje prirodnih resursa u robu i tržišni proizvod alarmantno upozoravaju da su ekološki problemi postali prvorazredni problem bezbednosti. Nastavi li se tako, degradacija ekosistema i narušavanje iskonske prirodne ravnoteže poprimaće nesagledive i apokaliptične razmere. Isto tako, nadmetanja za prirodne resurse, čiji je deficit sve izraženiji, zaoštravaće postojeće i stvaraće uslove za nove antagonizme u međunarodnim odnosima.

AVANTURIZAM INTERVENCIONIZMA

Globalni procesi najavili su uspon demokratije kao glavne ideološke doktrine našeg vremena, naglašavajući da će demokratska harmonizacija sveta značiti i bolji svet. Međutim, nedemokratski načini, nametanje demokratije kao univerzalnog modela funkcionisanja savremenih društava, kao i siromaštvo i neobuzdane ekonomske nejednakosti koje prate proces globalizacije, obezvredili su vrednosti demokratskog modela upravljanja i podstakli skepticizam prema demokratiji i snažan otpor procesu demokratske integracije sveta. Praksa destabilizacije radi stabilizacije kroz demokratizaciju bila je osnova inženjeringa konflikata i volontarističkog pristupa vojnom intervencionizmu, čije su posledice sve veći broj disfunkcionalnih država, uz istovremeno snažno diskreditovanje modela demokratske uprave. Posebno je važno napomenuti da su akteri globalnih procesa ispoljili snažan otpor prema bilo kakvim formama demokratske uprave globalnim ekonomskim i drugim institucijama, iskazavši na taj način nepoverenje prema ideji demokratije kao načelu funkcionisanja globalnog društva. Sve to upozorava da diktatura ekonomije otvorenog tržišta stvara protivurečnost između neoliberalnog koncepta privređivanja, koji marginalizuje ogromnu većinu u savremenim društvima i demokratije kao forme praktikovanja političkog života.

Na taj način je obesmišljena i u praksi savremenih međunarodnih odnosa osporena tvrdnja da se globalizacijom povećava broj demokratski uređenih država i na taj način smanjuje opasnost od njihovih međusobnih sukoba, konflikata i ratova. Intenzivirani su najraznovrsniji pritisci (uključujući i agresiju) demokratskih država na „problematične i nedemokratske” države, pri čemu prve od njih zadržavaju ekskluzivno pravo vrednovanja i prosuđivanja. Vodeća supersila je u prethodnim decenijama veoma često svoj nacionalni interes predstavljala kao opšti interes ili kao interes većine zemalja sveta, pa je svaku neposlušnost i nepristajanje, kao i pozivanje na sopstvene interese, energično sankcionisala. Nesumnjivo, to je predstavljalo moćan mehanizam za pacifikaciju nedovoljno poslušnih država i naroda i za stvaranje uslova za besprimernu dominaciju vodeće supersile u kreiranju

integracionih tokova savremenog društva, zbog čega je globalizacija sve više poprimala represivni oblik novog totalitarizma u korist jednog centra moći.

Američka poshladnoratovska euforija i ekspanzivni stav o sopstvenoj moći otvorili su prostore za nametanje agresivne koncepcije i bezbednosti.¹⁹ Američko usmeravanje istorije u pravcu demokratije, kao važne pretpostavke za bezbedniji svet, doprineli su snažnoj promociji njene izrazito dekonstruktivne uloge na očuvanju globalne bezbednosti. Vojni intervencionizam je u okolnostima globalnog trijumfalizma nakon pobede u Hladnom ratu i globalne prevlasti liberalnih vrednosti postao odraz američkog samoljublja i uverenosti u posebnost njene istorijske misije na stvaranju novog svetskog poretka, kao i slobode njenog spoljnopolitičkog delovanja svuda tamo gde postoje otpori i osporavanja takvim stremljenjima.²⁰ Tako se demokratizacija sveta svela na krajnje proizvoljne i pristrasne vojne intervencije, koje su narušavale elementarne osnove međunarodnog pravnog poretka, a koje su, ustvari, bile usmerene na snažnu promociju evroatlanske geopolitičke percepcije, sa SAD-om kao nespornim globalnim hegemonom. Pokazalo se da inženjering konflikata i vojni intervencionizam predstavljaju rizik sa nesagledivim posledicama po međunarodni poredak, globalni mir i stabilnost, dajući snažan impuls haotizaciji međunarodnih odnosa, porastu nestabilnosti, kao i snažnom povratku militarističke percepcije međunarodne politike.

KRAJ KRAJA ISTORIJE

Danas je evidentno da se društvena i politička realnost nije razvijala onako kako su to zagovornici globalizacije bili najavljujivali na početku poslednje decenije XX veka. Sasvim je jasno da je globalizacija izneverila očekivanja i da ostavlja bolne posledice. Ideja poretka koji bi se temeljio na vrednostima liberalne demokratije se pretvorila u globalni metež i socijalno, ekonomsko i političko beznadežnog dela sveta. Svet sa globalizacijom nije postao bezbedniji, već opasniji i komplikovaniji.²¹

Izuzetna tehnološka dostignuća ne mogu da ublaže poržavajuće neuspehe i bolne posledice globalizacije koje otvaraju prostore dugotrajne nestabilnosti sveta i socijalnog, ekonomskog i političkog bespuća njegovog razvoja. Sve je očiglednije da je ishod globalnih procesa snažno demantovao istinu o neizbežnosti ekonomskog teorijskog koncepta čija je ambicija bila da preoblikuje političke, ekonomske i socijalne oblasti savremenih društava. Svet je zapao u doba konfuzije, nesigurnosti

¹⁹ Ijan Bremer, *Supersila: tri moguće uloge Amerike u svetu*, op. cit., str. 32.

²⁰ Henri Kisindžer, *Da li je Americi potrebna spoljna politika*, BMG, Beograd, 2003, str. 282.

²¹ "National Security Strategy", White House, February 2015, https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.

i nebezbednosti, prerastajući u društvo rizika. Ekonomske krize i finansijska nestabilnost diskreditovali su ideju globalnog tržišta, a nejednakost i siromaštvo su desocijalizovali prostor koji je dostigao planetarne razmere. Snažno približavanje naroda, političkih zajednica i kultura i intenziviranje njihove međuzavisnosti podstaklo je i sve intenzivnije razilaženje, pojavu novih nacionalnih modela, radikalizujući identitetska određenja do najrazornijih formi. Sveprisutnost i transnacionalni zahvat ugrožavanja globalne bezbednosti ukazuju da je „paradigma jednog harmoničnog sveta” bez ratova i ideoloških i strateških sukoba kakav je najavljivan početkom devedesetih godina prošlog veka „isuviše daleko od stvarnosti”.²² Svet je postao podjednako i opasniji i komplikovaniji.

Sve su izraženiji globalni raskoli koji ideju jednog sveta i opšteg dobra čine teško ostvarivom. Globalni interesi nasuprot nacionalnim interesima, Zapad nasuprot ostatku sveta, najveća sila na svetu i najveća sila sveta u nastajanju, Islam i Zapad, globalna životna sredina nasuprot globalnom potrošaču, vlade i nevladine organizacije su samo deo aktuelnih raskola.²³ Eskalacija konflikata u arapskom svetu, građanski rat u Libiji, unutarislamski sukobi i kontroverzni događaji u Siriji otvorili su brojne dileme u odnosima između SAD-a, Evropske unije, Ruske Federacije i Kine kao ključnih kreatora međunarodne politike. Zaoštavanje odnosa povodom Ukrajine i građanski rat na njenim istočnim granicama i ruska aneksija Krima, kao i sve snažnija pojednostavljena ideološka percepcija glavnih aktera prema Ukrajinskoj krizi najavljuju povratak tradicionalnim principima praktikovanja bezbednosti. Nestabilnost periferije i odsustvo zajedničke vizije kako izgrađivati pouzdanu evroatlantsku bezbednosnu arhitekturu, hladnoratovski stereotipi, devalvirali su ideju bezbednosne zajednice kao postmoderni koncept organizovanja bezbednosti.

Neoliberalizam, sistem koji je dominirao poslednjih 30 godina kako smatra Džozef Stiglic jeste na izdisaju.²⁴ Tržišni sistem kao koncept koji dominirao u svetskoj ekonomiji od kraja osamdesetih prema njegovom mišljenju doživeo je neuspeh, i kada je reč o mikro tako i o makroekonomiji. Stiglic negira jedan od glavnih principa neoliberalne ideologije, da tržište radi bolje ako je oslobođeno državnih i drugih stega, odnosno, da neregulisano tržište predstavlja najbolji način za stimulaciju rasta. Stiglic naglašava da je svet izašao iz neoliberalne euforije kada se tvrdilo da *tržište uvek*

²² Semjuel Hantington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, 1999, str. 33.

²³ Mahbubani Kišor, *Velika konvergencija: Azija, Zapad i logika jednog sveta*, CIRSD, Beograd, 2015.

²⁴ Džozef Stiglic, „Evro kao jedinstvena valuta stavlja pod znak pitanje budućnost Evrope”, *Politika*, 24. avgust 2016.

reguliše – a tržišta, ne regulišu uvek. Zato za njega nema dileme da je neoliberalizam umro, podjednako u razvijenim, tako i zemljama u razvoju.

Vraćanje konceptu sveta u kome realpolitički instrumenti postaju preovlađujući poništava optimizam o odnosima u međunarodnoj politici. Pokazalo se kao iluzija i teško dostižan ideal široko prihvaćeno poimanje međunarodnih odnosa nakon okončanja Hladnog rata koje je počivalo na jednom optimističkom viđenju poslehladnoratovskog sveta u kojem države ne sprovode više politiku na očuvanju sopstvenih interesa, već odgovorno promovišu univerzalne vrednosti u korist dobrobiti čovečanstva. Odlučujući globalni pristup, akteri međunarodne politike i dalje će biti samo velike države, koje će svoje spoljnospolitičke nastupe graditi rukovođeni svojim geopolitičkim interesima, sužavajući na taj način prostor delovanja za manje značajne međunarodne aktere.²⁵ Po prestanku ideološke, političke i vojne konfrontacije između Istoka i Zapada nametnuto je mišljenje da su tradicionalni geopolitički modeli postali irelevantni. Međutim, tradicionalni geopolitički diskurs nije prošlost, i ponovo postaje glavni okvir za kreiranje međunarodnog poretka. Naravno, diskreditacija ideje globalnog društva ozbiljno je osporila dominaciju evroatlantske geopolitičke percepcije što je otvorilo prostore za sve značajnije pozicioniranje Kine i Rusije i evroazijske poglede na međunarodnu politiku.

Dometi razvoja globalnog društva potvrđuju da, kako ispravno zapaža Kejgan, veliku zabludu našeg vremena predstavlja teza da liberalni međunarodni poredak počiva na trijumfu ideja i na prirodnom odvijanju ljudskog progressa ka miroljubivoj koegzistenciji.²⁶ Oživljavanje nacionalizma, kao i obnavljanje starih ideoloških podela kreiraju međunarodni kontekst u kome je neizbežan povratak geopolitičke percepcije u međunarodnu politiku. Takvi procesi su snažna argumentacija za stav da je svet snažno zakoračio u doba razilaženja.²⁷ Za Kejgana najveću prepreku globalnom trendu demokratske integracije sveta predstavlja proces obnavljanja velikih autokratskih sila, kao i reakcionarnih snaga islamskog radikalizma, što će, prema njegovom mišljenju, i u decenijama koje dolaze predstavljati najveću pretnju demokratskom poretku.

Kada je reč o obnavljanju autokratskih sila kao pretnji kreiranju globalnog liberalnog društva, Kejgan, kao što to čini većina zapadnih teoretičara, locira ih na istoku, odnosno Rusija i Kina za njega predstavljaju najveće prepreke koje su

²⁵ Džozef Naj, *Kao razumevati savremene međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006, str. 25.

²⁶ Robert Kejgan, *Povratak istorije i kraj snova*, op. cit., str. 97.

²⁷ Ibid., str. 9.

onemogućile univerzalizovanje liberalnog društvenog koncepta. Jačanje pokreta radikalnih islamista, kao drugog velikog sukoba u međunarodnom sistemu, za Kejgena predstavlja najdramatičnije opovrgavanje paradigme približavanja, jer je „upravo približavanje, uključujući u to i koncept univerzalnih vrednosti, ono što radikalni islamisti odbacuju”.²⁸ Za njega otpor koji islamisti pružaju prihvatanju zapadnih vrednosti ne predstavlja novu pojavu, ali upozorava da taj otpor danas zadobija novu i potencijalno kataklizmičnu dimenziju. On dalje ispravno upozorava da su snage modernizacije i globalizacije dale snažan impuls radikalnoj islamističkoj pobuni, ali su islamističke ekstremiste istovremeno i naoružali oružjem modernog sveta koje oni koriste za borbu protiv tog istog sveta.²⁹ Prema islamističkim shvatanjima, istinski islam može biti shvaćen samo opozicijom i ratovanjem protiv modernog sveta, što prema njihovom mišljenju znači vraćanje autentičnim izvorima islama i uspostavljanje islamskog poretka kao zaštite islamskog sveta od izazova modernosti. Isključivost takvih stavova ukazuje da je svet suočen s perspektivom dugotrajnog sukoba islamista sa savremenim svetom, posebno ako je sve očiglednije da sve velike sile nisu ni spremne, niti sposobne da se efikasno ujedine u borbi protiv opasnosti koja nosi ekstremni islamistički pokret. Njihove sukobljene nacionalne ambicije, transatlanska neslaganja oko upotrebe moći, demokratije i autokratije, čine sve izraženijim njihove raskole u pristupu međunarodnoj politici, pa je njihova saradnja u ratu protiv terorizma uglavnom fikcija.³⁰ Pojava novih globalnih aktera i nova distribucija globalne moći redefiniše međunarodni poredak i otvara prostore za obnavljanje nacionalizama velikih sila.

Evropska unija, kao postnacionalni koncept društvenog organizovanja, suočava se sa ekonomskom i još više identitetskom krizom koje ugrožavaju njene temelje. Evropski politički poredak sve više otvara prostore za nedemokratske procese kojima se multilateralizam pretvara u unilateralizam, jednakost u hegemoniju, suverenitet u zavisnost, poštovanje u nepoštovanje dostojanstva drugih država. Sudbina Evropske unije vezuje se za jednu državu pa je tako realna opasnost da se, kako kaže Bek, evropska vizija preobrati u nemačku viziju, odnosno da se umesto evropske Nemačke odvija proces nastajanja nemačke Evrope.³¹ Neizgrađen odnos prema SAD-u i nespremnost da se osloni na unutrašnje snage, porast populističkih pokreta koji diskredituju koncept multikulturizma, ogroman uticaj finansijskih elita, kao i nezadovoljstvo sistemom društvene raspodele koji pospešuje procese nejednakosti, čini da se osnovna pravila evropske demokratije pretvaraju u suprotnost.

²⁸ Ibid., str. 78.

²⁹ Ibid., str. 79.

³⁰ Ibid., str. 82.

³¹ Ulrich Bek, *Nemačka Evropa*, Megatrend, Beograd, 2013.

Hegemonističke aspiracije kreatora posthladnoratovske politike ograničile su opštu prihvaćenost i međunarodni kredibilitet koncepta Kooperativne bezbednosti i modela bezbednosne zajednice. Slabljenje ideje globalnog zajedništva, a samim tim i ideje o nedeljivosti bezbednosti, potiskuju modele partnerstva i zajedničkog delovanja kao važnih pretpostavki za adekvatne odgovore na transnacionalno profilisane pretnje bezbednosti. Povratak istorije u međunarodnu politiku otvara prostore za stare i novonastale ideološke i druge animozitete i pospešuje nove podele, a samim tim i nova bezbednosna pregrupisavanja. Odsustvo jasno demokratski definisanih procedura, zanemarivanje međunarodnog prava, kao i manjkav legitimitet i vitalitet Ujedinjenih nacija kao univerzalne međunarodne organizacije predstavljaju realnu opasnost od nelegitimnog angažovanja vojnih efekтива nadnacionalnih bezbednosnih asocijacija, kao i vojnih efekтива najmoćnijih država i ugrožavanja bezbednosti u svetu. Takav kontekst ukida mogućnost institucionalizacije globalnog upravljanja svetom.

Proces globalizacije sve više suočava ljude sa uznemirenim, nesigurnim, nepredvidivim i rizičnim svetom. Kreiraju se potpuno nove okolnosti, u kojima je globalizovano društvo sve manje doraslo izazovima i rizicima koje nameću socijalne razlike, prenaseljenost i teška oštećenja prirode. Sve je snažniji utisak da se u procesu globalizacije kreira svet u kojem je sve manje slobode, a sve više straha i egzistencijalne nesigurnosti, tj. svet u kojem su države i narodi sve više upućeni jedni na druge, ali ih najčešće rukovode različiti interesi – jedni žele da ostvare apsolutno bogatstvo, a drugi da se izbore za elementarne egzistencijalne potrebe. Mir i bezbednost su u takvom kontekstu teško zamislivi, i još teže ostvarivi. Odsustvo strateške vizije pospešuje snažan globalni pesimizam kada je reč o perspektivama globalne bezbednosti.

Svet sa globalizacijom nije postao bezbedniji i stabilniji. Globalizacija nije transformisala ključne osnove međunarodnih odnosa, a sve izraženije tradicionalno ponašanje velikih sila i njihovo sve snažnije strategijsko nadmetanje potvrđuju povratak istorije u međunarodnu politiku, odnosno kako Kejgan kaže svet postaje ponovo „normalan”.³² Ideja jednog sveta izgubila je od svoje magije i zavodljivosti, a vera u jedno čovečanstvo prestala je da bude poželjan koncept, iako radikalno povećanje međuzavisnosti savremenih društava nameće sve veći broj denacionalizovanih pitanja.³³

³² Robert Kejgan, *Povratak istorije i kraj snova*, op. cit., str. 9.

³³ Michael Cirm, “Globalization and Global Governance”, Walter Carlsnaes, Thomas Risse and Beth A. Simmons (eds), *Handbook of International Relations*, SAGE Publications, London, 2013, pp. 401–427.

ZAKLJUČAK

Karakter i dinamika odnosa u međunarodnoj politici, u kojoj je sve snažniji povratak na realpolitičke sadržaje u spoljnopolitičkom delovanju velikih sila, nedvosmisleno potvrđuju da globalizacija ne radi, da jenjava njena snaga i da je sve manje kredibilan koncept uređenja savremenog svetskog društva, a vera u jedno čovečanstvo je sve manje poželjan koncept. Opšta je saglasnost da danas ne postoji globalna zajednica niti transnacionalna agenda u okviru koje bi mogle da se donesu zajednička strateška rešenja koja bi podjednako uvažavala interese svih država i političkih grupacija u savremenoj međunarodnoj politici. Ideja svetske zajednice nije osnažena ustrojavanjem kredibilnih institucija globalne uprave, čiji bi legitimitet i način funkcionisanja bio ošteprihvaćen. Mnogi hegemonističko-agresivni ekonomski, politički i vojni sadržaji globalizacije podstakli su izrazito dezintegracione posledice. U takvom kontekstu, univerzalno društvo s jednakim pravima i mogućnostima za sve ljude izgleda kao utopija – model tržišne organizovanosti savremenih društava takvu ideju čini teško ostvarivom.

Danas samodovoljna prosperitetna društva nisu moguća. Sa porastom pitanja koja zahtevaju globalna rešavanja sve su brojnije ljudske delatnosti koje podrazumevaju jedinstvenu ili međunarodnu regulaciju. Svet je sve više jedna homeostatska celina međuzavisnih delova gde su mnogi aspekti granica između država teško održivi, ili čak nemogući. Transnacionalno ugrožavanje bezbednosti, pre svega, terorizam, oružje za masovno uništavanje, organizovani kriminal, ekološka degradacija i demografska eksplozija, kao i praksa da se nadnacionalne bezbednosne asocijacije i oružane snage najmoćnijih država sveta često angažuju suprotno pravilima međunarodnog pravnog poretka koja definišu upotrebu sile u međunarodnim odnosima, samo su deo fenomena savremene realnosti koji traže globalni pristup. Otuda značaj globalnih faktora, od kojih će u punoj meri zavisiti artikulacija individualnog i zajedničkog života ljudi u budućnosti, apostrofiraju značaj pitanja zajedničkog upravljanja koje treba da obezbedi globalni mir i bezbednost i pospeši blagostanje širom sveta na jedan univerzalno prihvatljiv i efikasan način. Zbog toga, ispoljene suštinske manjkavosti globalnog upravljanja svetom, iako su obeshrabrile veru u jedno čovečanstvo, nisu umanjile objektivnu potrebu globalnog pristupa mnogim sadržajima savremene egzistencije ljudi, posebno pristupima uspešnog očuvanja globalne bezbednosti.

BIBLIOGRAFIJA

- Bek Ulrih, *Nemačka Evropa*, Megatrend univerzitet, Beograd, 2013.
Bek Ulrih, *Rizično društvo*, Filip Višnjić, Beograd, 2001.

- Binnendijk H, Kugler R. L., *Seeing the Elephant*, Center for Tehnology and National Secutrity policy, NationalDefence University Press, Potomac Books, Washington D.C., 2006.
- Bremer Ijan, *Supersila: tri moguće uloge Amerike u svetu*, CIRSD, Beograd, 2014.
- Cirn Michael, "Globalization and Global Governance", Walter Carlsnaes, Thomas Risse and Beth A. Simmons (eds), *Handbook of International Relations*, SAGE Publications, London, 2013, pp. 401–427.
- Fukujama Frensis, *Kraj istorije i poslednji čovek*, CID, Podgorica, 1999.
- Kejgan Robert, *Povratak istorije i kraj snova*, Centar za civilno-vojne odnose, Beograd, 2009.
- Kisindžer Henri, *Da li je Americi potrebna spoljna politika*, BMG, Beograd, 2003.
- Koker Kristofer, *Sumrak zapada*, DOSIJE, Beograd, 2006.
- Kuper Robert, *Raspad nacija: poredak i haos u 21. veku*, Filip Višnjić, Klub Plius, Beograd, 2007.
- Mandelbaum Majkl, *Ideje koje su osvojile svet*, Filip Višnjić, Beograd, 2004.
- Mahbubani Kišor, *Velika konvergencija: Azija, Zapad i logika jednog sveta*, CIRSD, Beograd, 2015.
- Naj Džozef, *Kao razumevati savremene međunarodne sukobe*, Stubovi kulture, Beograd, 2006.
- "National Security Strategy", White House, February 2015, https://www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf.
- Piketi Toma, *Kapital u XXI veku*, Akademska knjiga, Beograd, Novi Sad, 2015.
- Samuel Hantington, *Sukob civilizacija i preoblikovanje svetskog poretka*, CID, Podgorica, 1999.
- Sol Ralston Džon, *Propast globalizma i preoblikovanje sveta*, Arhipelag, Beograd, 2011.
- Stojanović Stanislav, *Globalizacija i bezbednosne perspektive sveta*, Medija centra „Odbrana”, Beograd, 2009.

Stanislav STOJANOVIĆ
Goran MANDIĆ

WORLD SECURITY BETWEEN THE END AND “RETURN” OF HISTORY

ABSTRACT

Globalization as a social concept based on the principle of universalism announced the beginning of a new era and a model of international society, which would mean a sort of end of historical cycles. Optimistic faith in progress was one of the driving ideas of this, one of the most popular concepts of the global society. Proponents of globalization have claimed that the triumph of the West in the Cold War competition confirmed the superiority of the liberal model and represented a break with the real political perception of international politics. In this way, as argued, the conditions were created for the societies around the world to start their own reconstruction, creating a global culture and universalization of democratic governance, permanently overcoming war and establishing the lasting peace. The nature and dynamics of relationships in international politics unambiguously confirmed that the social and political reality has not developed as announced by the proponents of globalization, at the beginning of the last decade of the twentieth century. The modern world fell into a time of confusion, uncertainty and insecurity, growing into a global risk society. Strong rapprochement of nations, political communities and cultures and intensifying their interdependence encouraged more intense disagreement, the emergence of new national models, radicalizing definitions of identity to the most devastating forms. Globalization has not transformed the world, and the concept of global governance of the world proved to be a failed attempt, manifesting a variety of system dysfunctions. At the same time, the more pronounced interdependence of contemporary societies, based on the technological achievements of the postindustrial world, has expanded the range of issues that require the global approach.

Key words: security, globalization, inequality, terrorism, demographic boom, interventionism, historical cycles.

ORGANIZOVANI KRIMINAL KAO AKTUELNA BEZBEDNOSNA PRETNJA

APSTRAKT

Naučna i stručna javnost, ali i politički subjekti, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu, imaju jedinstven stav da organizovani kriminal danas predstavlja jednu od najozbiljnijih bezbednosnih pretnji. Međutim, takva saglasnost ne postoji u pogledu pojmovnog određivanja, identifikovanja, razmera i izbora metoda za suprotstavljanje organizovanom kriminalu. U prvom delu rada predstavljeni su osnovni trendovi u pojmovnom definisanju organizovanog kriminala, društveni i politički kontekst upotrebe ovog pojma i akteri koji su doprineli da on postane jedan od glavnih koncepata savremene naučne i stručne diskusije o kriminalu. Drugi deo rada ukazuje na dinamiku razvoja organizovanog kriminala kao bezbednosne pretnje na području Evrope, a poslednji deo prikazuje i analizira razvoj organizovanog kriminala u Srbiji i odnos naučne i stručne javnosti, političkih subjekata i državnih organa i institucija prema ovom fenomenu.

Ključne reči: organizovani kriminal, mafija, ilegalna tržišta, krivično zakonodavstvo, međunarodna saradnja.

Aktuelni relevantni međunarodni i nacionalni, pravni, ali i politički dokumenti, potpuno su saglasni u stavu da organizovani kriminal, uz terorizam, predstavlja jednu od najozbiljnijih pretnji kako nacionalnoj, tako i međunarodnoj bezbednosti.² Iako su izvori, uzroci, pa i fenomenologija

¹ Dr Božidar Banović, redovni profesor, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu. E-pošta: banovicb@fb.bg.ac.rs

² “A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy”, Council of the European Union, Brussels, 12 December 2003, <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>, 25/06/2016; “Internal Security Strategy for the European Union: Towards a European security model”, Council of the European Union, 25–26 March 2010; “The European Agenda on Security”, COM (2015) 185 final, Strasbourg, 28 April 2015, <http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european->

organizovanog kriminala u značajnoj meri različiti u različitim regionima i državama, što važi i za Evropu, često se pogrešno zaključuje da organizovani kriminal može ozbiljno ugroziti bezbednost samo politički i ekonomski slabijih država, sa urušenim ili nedovoljno razvijenim demokratskim institucijama.³

Nesumnjivo je da je organizovanom kriminalu potreban odgovarajući društveno, politički ambijent kako bi se razvio i ostvario svoje ciljeve. Međutim, u autokratskim, totalitarnim i nedemokratskim režimima organizovani kriminal nije se mogao razviti na isti način i u meri koju srećemo danas u razvijenim demokratskim državama. Procesi uvođenja tržišne ekonomije, politička demokratizacija i pluralizam predstavljaju temelj svakog slobodnog demokratskog poretka, ali istovremeno i osnovni uslov za razvoj organizovanog kriminala, naročito u bivšim komunističkim državama. Sličan zaključak može se izvesti ako posmatramo nastanak i razvoj organizovanog kriminala u Srbiji.⁴

Savremeni organizovani kriminal karakteriše se, između ostalog, transnacionalnošću. Drugim rečima, međudržavne granice ne predstavljaju prepreku organizovanim kriminalnim grupama. Samim tim, njihova kriminalna delatnost nije pretnja samo državi u kojoj su formirane, već svakom društvu i državi u kojima sprovode svoje aktivnosti. Na lokalnom nivou najčešće doprinose razvoju raznih socijalnih problema, kao što je porast nasilja, narkomanije, prostitucije i slično, što dovodi do povećanja troškova za sprovođenje zakona i socijalnih i zdravstvenih programa.

Fenomen organizovanog kriminala analiziran je sa stanovišta različitih nauka i naučnih disciplina, ali ima zapaženo mesto i u medijima, umetnosti, svakodnevnim

agenda-security/index_en.htm, 28/06/2016; „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09, 28.10.2009, str. 51.

³ Za situaciju u Meksiku vidi npr. Ed Vulliamy, *Amexica: War Along the Borderline*, Bodley Head, London, 2010. U bivšim državama istočnog bloka: Vladimír Baloun and Miroslav Scheinost, “Financial crime in the Czech Republic: its features and international extension”, in: Petrus C. van Duyne, Klaus von Lampe, James L. Newell (eds), *Criminal Finances and Organising Crime in Europe*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2003; Misha Glenny, *McMafia: Seriously organised crime*, Vintage, London, 2009. Za severnu Evropu: Frank Bovenkerk, “Half-baked Legalization Won’t Work”, in: Frank Bovenkerk and Michael Levi (eds), *The Organized Crime Community*, Springer, Dordrecht, 2007. O razmerama organizovanog kriminala na teritoriji Evrope videti: “EU Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA)”, Europol, 2013, <https://www.europol.europa.eu/content/eu-serious-and-organised-crime-threat-assessment-socta>, 23/06/2016; “The Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA)”, Europol, 2015, <https://www.europol.europa.eu/content/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2015>, 23/06/2016.

⁴ Momčilo Grubač, „Organizovani kriminal u Srbiji”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 46, br. 4, 2009, str. 701–703.

političkim i ekonomskim diskusijama. Na osnovu takvog statusa, moglo bi se pomisliti da je koncept organizovanog kriminala, kao specifičnog kriminalnog fenomena, barem u pojmovnom i terminološkom smislu, u najvećoj meri rasvetljen i teorijski definisan. Međutim, zbog svoje višeslojnosti, složenosti, promenljivosti, fleksibilnosti i prilagodljivosti, kako u organizaciji, tako i u akciji, te otpornosti na reakciju državnih organa, dobio je status društvenog fenomena o kome se puno priča a zaista malo zna, koga je teško teorijski ali i pravno definisati, opisati, prikazati i izmeriti.

TEORIJSKI KONCEPTI U DEFINISANJU I POJMOVNOM ODREĐIVANJU ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Početak definisanja koncepta organizovanog kriminala vezuje se za SAD dvadesetih godina prošlog veka, dok se interesovanje za ovaj koncept u Evropi pojavljuje tek krajem prošlog veka, a danas ima gotovo potpun, politički i naučni, legitimitet. Politički i javni interes za organizovani kriminal u SAD-u doživeo je vrhunac krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, od kada opada, usled slabljenja kriminalne organizacije, tipa mafije, nazvane Cosa Nostre. U isto vreme kada je interesovanje za organizovani kriminal u SAD-u opalo, ono počinje da raste u medijima, među političkom elitom i naučnim krugovima evropskih zemalja.

Termin „organizovani kriminal” danas se koristi uglavnom sa dvosmislenim značenjem, kako bi se obuhvatili različiti politički i institucionalni interesi.⁵ Mnoštvo značenja koja su, kako u teoriji tako i u međunarodnim dokumentima i nacionalnim zakonodavstvima, pripisivana terminu „organizovani kriminal” ukazuje na činjenicu da ga je vrlo teško precizno identifikovati i evidentirati, iako možemo konstatovati da smo danas mnogo bliži konsenzusu u pogledu pojedinih elemenata koji čine fenomen organizovanog kriminala. Po rečima jednog od istaknutih autora, organizovani kriminal je kao Roršahova mrlja, čija je prednost, ali i mana što svako u njoj može da vidi bilo šta.⁶

Svrha ovog dela rada je da se identifikuju glavni trendovi u smislu značenja pojma organizovanog kriminala, društveni i politički kontekst njegove upotrebe, i akteri koji su doprineli da on postane jedan od glavnih koncepata savremene naučne i stručne diskusije o kriminalu u celom svetu.

⁵ Klaus Von Lampe, “Not a process of enlightenment: The conceptual history of organized crime in Germany and the United States of America”, *Forum on Crime and Society* 2001, Vol. 1, No. 2, United Nations Publications, 2001, pp. 99–100.

⁶ Michael Levi, “The Organisation of Serious Crimes”, in: Mike Maguire, Rod Morgan and Robert Reiner (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 605.

Javna, politička, pa čak i naučna debata, još uvek se kreću između razmišljanja o organizovanom kriminalu kao skupu kažnjivih dela (akcioni pristup: bitno je šta se radi, paradigma preduzetništva), odnosno organizovanom skupu ljudi koji se bave kriminalnim radnjama (strukturni pristup: bitno je ko vrši kriminalnu delatnost, paradigma mafije). Drugim rečima, koncept organizovanog kriminala koleba se između dva tumačenja: obezbeđivanje ilegalne robe i usluga, ili kriminalno organizovanje, koje ima za posledicu formiranje entiteta angažovanog za vršenje krivičnih dela, sa jasno definisanim kolektivnim identitetom i podelom rada između njegovih članova.⁷

Hronološki posmatrano, tzv. paradigma preduzetništva u čijoj osnovi se nalazi shvatanje po kome se organizovani kriminal poistovećuje sa skupom aktivnosti kriminalnih preduzetnika, sa čestim preplitanjem sa legalnim poslovima i državnim zvaničnicima, nastala je u SAD-u tridesetih godina prošlog veka.⁸ U osnovi ovog koncepta je definisanje načina na koji se vrši kriminalna delatnost na ilegalnim tržištima, pre svega ilegalna trgovina. Međutim, ovakav pristup napušten je posle Drugog svetskog rata, ustupivši mesto tzv. paradigmi mafije, koja je fokusirana na kriminalce od karijere, strane državljanke, koji su navodno formirali strukturirane i moćne organizacije, kao pretnji integritetu američkog društva i politici. Nasuprot prethodnoj analizi, uloga političara, državnih zvaničnika, profesionalaca i drugih predstavnika poštovanih klasa je u mnogome umanjena ili ignorisana.⁹

Novi pristup, baziran na organizacijama, i u kasnijim kritikama označen kao „zavera protiv stranaca“, najjasnije je opisan u radu Kefauverovog (Estes Kefauver) Specijalnog komiteta za istragu organizovanog kriminala u međudržavnoj trgovini (Komitet Senata SAD), pedesetih godina prošlog veka. Naime, ovaj pristup poistovetio je organizovani kriminal sa centralizovanom organizacijom, koja funkcioniše na nivou čitave države i dominira najprofitabilnijim ilegalnim tržištima, a navodno potiče od analogne organizacije sa sedištem na Siciliji. Uprkos nedostatku

⁷ Letizia Paoli, „The Paradoxes of Organised Crime”, *Crime, Law and Social Change* 37/1, Kluwer Academic Publishers, 2002, p. 52; Cyrille Fijnaut and Letizia Paoli (eds), *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, Springer, Dordrecht, 2004, p. 7.

⁸ Prvi pokušaj federalne vlade SAD da prouči organizovani kriminal, obavljen je između 1929. i 1931. godine, pod okriljem Nacionalne komisije za praćenje i primenu zakona (*The National Commission on Law Observance and Enforcement*), kojom je predsedavao Džordž Vikeršem (George Wickersham), bivši državni tužilac SAD.

⁹ Michael Woodiwiss, „Transnational Organised Crime: The Global Reach of an American Concept”, in: Adam Edwards and Peter Gill (eds), *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security*, Routledge, London, 2003, pp. 14–15.

empirijskih dokaza, komitet je definisao pristup baziran na italijanskoj mafiji. U svom Trećem izveštaju, Kefauverov komitet navodi čuveni zaključak:

“Na nacionalnom nivou funkcioniše kriminalni sindikat, poznat kao Mafija, i njegovi ogranci se nalaze u više velikih gradova. Njegova međunarodna dimenzija najjasnije se može uočiti kod trgovine drogom. Lideri Mafije obično kontrolišu najprofitabilnije poslove reketiranja u svojim gradovima.”¹⁰

Jedan od najvažnijih događaja, koji je odredio dominantno shvatanje organizovanog kriminala u SAD-u, desio se 1963. godine kada je pred Potkomitetom Senata SAD za istrage svedočio Džo Valaki (Joe Valachi), pripadnik mafijaškog udruženja nazvanog Koza Nostra (Cosa Nostra) iz Njujorka.¹¹ On je dao novo ime kriminalnom organizovanju, koje je definisao Kefauverov komitet, paralelno sa saopštavanjem velike količine informacija o njegovom unutrašnjem uređenju i ilegalnim aktivnostima. Zahvaljujući intenzivnom izveštavanju medija, posebno televizije, Valakijev stav je postao popularan u Americi. Uprkos tome što ovakvo shvatanje organizovanog kriminala nije bilo potkrepljeno ozbiljnijim empirijskim podacima i istraživanjima, niti je naučno fundirano, ono je podržano ne samo u stručnoj javnosti, već je široko eksploatisano u medijima, beletristici, filmovima, i najširoj laičkoj javnosti, stvarajući dominantan stereotip.¹²

Shvatanje o organizovanom kriminalu kao skupu aktivnosti na ilegalnom tržištu, sada pod nazivom „ilegalno (kriminalno) preduzeće”, vezuje se za sedamdesete i početak osamdesetih godina prošlog veka.¹³ Prema reviziji definicija, koju je početkom osamdesetih godina objavio Frank Hegan, postojao je konsenzus između najvećeg broja američkih kriminologa, po kome organizovani kriminal podrazumeva stalno postojanje preduzeća koje funkcioniše na racionalan način i fokusirano je na ostvarivanje profita pomoću ilegalnih aktivnosti.¹⁴

¹⁰ William Howard Moore, *The Kefauver Committee and the Politics of Crime, 1950–1952*, University of Missouri Press, Columbia, 1974.

¹¹ Peter Maas, *The Valachi papers*, London, Panther, 1970.

¹² U svojoj knjizi *Theft of the Nation* iz 1969. godine, jedan od istaknutijih autora, Donald Kresi (Donald R. Cressey) zastupa slično stanovište ističući da se Koza Nostra oslanja na tradicionalne organizacije sa Sicilije, koje su hijerarhijski organizovane i racionalno zamišljene, pri čemu se u mnogome približavaju idelalnom tipu birokratije Maksa Vebera, zbog čega i jesu u mogućnosti da funkcionišu u modernoj Americi.

¹³ O ovome videti više u: Thomas Naylor, “Predators, Parasites, or Free-Market Pioneers: Reflections on the Nature and Analysis of Profit-Driven Crime”, in: Margaret E. Beare (ed.), *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption*, University of Toronto Press, Toronto, 2003, pp. 35–54.

¹⁴ Frank Hagan, “The Organized Crime Continuum: A Further Specification of a New Conceptual Model”, *Criminal Justice Review*, Vol. 8, No. 2, 1983, p. 52–57.

Zvaničan stav američke vlade sastojao se u širenju definicije ovog pojma, kako bi se ona odnosila i na druge kriminalne organizacije angažovane na snabdevanju populacije ilegalnim robama i uslugama. Konceptom netradicionalnog ili „novog organizovanog kriminala” model mafije transformisan je u druge etnički definisane kriminalne organizacije, navodno slične Koza Nostri.¹⁵ Predsednička komisija o organizovanom kriminalu, koju je 1983. godine osnovao Ronald Regan (*Ronald Reagan*), navela je skup entiteta koji su se bavili organizovanim kriminalom, pored Koza Nostre, u koje su spadale i bande motociklista, kolumbijski karteli, japanske jakuze, kao i ruske grupe. Organizovani kriminal je, očigledno, poistovećen sa skupom ljudi koji su se bavili ilegalnim aktivnostima, čak i u nekim zvaničnim dokumentima. Geri Poter (*Gary Potter*) opisao je nov zvanični konsenzus kao „pluralističku reviziju interpretacije o zaveri protiv stranih državljana”.¹⁶

Pored dva pomenuta koncepta, u literaturi se spominje i treći, tzv. sistemski pristup koji organizovani kriminal vidi u suštini kao stanje društva u kome legitimne i kriminalne strukture predstavljaju integralne delove korumpiranog društveno-političkog sistema, bez obzira na vrste krivičnih dela, ili organizacije koje ih vrše.¹⁷ Ovakve koncepte fon Lampe naziva jednodimenzionalnim. Po njegovom shvatanju, višedimenzionalni koncepti koncentrisani su oko shvatanja organizovanog kriminala koje je bazirano na organizacijama, ali uzima u obzir i ostale kriterijume. Različiti kriterijumi višedimenzionalnog koncepta mogu se izdvojiti korišćenjem klasifikacije od četiri nivoa složenosti: 1) individualne karakteristike „organizovanih kriminalaca”; 2) organizacione strukture koja povezuje pojedince, npr. kriminalne mreže; 3) strukture moći koje natkriljuju sve njih i potčinjavaju strukturne entitete, i 4) veze između ilegalnih i legalnih struktura u društvu.

Prema istom autoru, savremeni koncept organizovanog kriminala zasniva se na tendenciji njegovog izjednačavanja sa etnički homogenim, formalno stukturiranim, multifunkcionalnim kriminalnim organizacijama, koje se trude da podrivaju i nadvladaju pravne institucije u društvu.

Prototip nekoga ko je umešan u organizovani kriminal predstavlja stranac. U stvari, izgleda da se u nekim prilikama određen broj kriminalaca koji imaju istu etničku pripadnost već smatra organizovanim entitetom, koji se popularno naziva

¹⁵ Cyrille Fijnaut and Letizia Paoli, *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, op. cit., p. 31.

¹⁶ Gary Potter, *Criminal Organizations: Vice, Racketeering, and Politics in an American City*, Prospect Heights, Waveland, 1994, p. 7.

¹⁷ Klaus Von Lampe, “Not a process of enlightenment: The conceptual history of organized crime in Germany and the United States of America”, op. cit., p. 102.

„mafijom”, čak i ako između njih ne postoji povezanost, osim činjenice da su učinili istu vrstu krivičnih dela.

U pogledu strukture kriminalnih organizacija, stereotipni prikaz svodi se na birokratske organizacije, nasuprot neformalnim grupama ili mrežama. Osim toga, takve kriminalne organizacije obično se smatraju multifunkcionalnim, i prikazuju se i kao ilegalna preduzeća i kao tajna društva.

Što se tiče odnosa ilegalnih tržišta i kriminalnih grupa, preovlađujuće shvatanje je da postoji trend monopolizacije i da sve kriminalne grupe teže da dobiju monopolističku poziciju na ilegalnom tržištu.

Konačno, preovlađujuće shvatanje organizovanog kriminala stavlja takve organizacije u fundamentalni sukob sa pravnim institucijama društva, posebno u pogledu koncepta globalnih „mafija”, umesto da se akcenat stavi na postojeće društveno-političke uslove koji dovode do postojanja fenomena poznatog pod imenom organizovani kriminal.

Naučnim analizama u Evropi dominirala je tema italijanskih mafijaških organizacija. Analizirana je njihova struktura, odnosi sa okruženjem i kriminalne aktivnosti. Vezu između starih i novih metoda interpretiranja mafije, uspostavio je italijanski autor Pino Arlači (Pino Arlacchi).¹⁸

Preduzetnički pristup, uz stavljanje akcenta na delovanje na ilegalnom tržištu i objašnjenja organizovanog kriminala kroz paralelnu analizu legalnog i ilegalnog tržišta i poslovanja, dominiraju evropskom naučnom misli. Tako holandski autor Van Dajn (Van Duyne), zastupa stanovište da je organizovani kriminal posledica dinamike ilegalnih tržišta. „Šta bi bio organizovani kriminal bez organizovanja neke vrste kriminalne trgovine; bez prodaje i kupovine zabranjene robe i usluga u organizacionom kontekstu? Odgovor je, jednostavno ništa”.¹⁹ Nešto drugačiji pristup, ali sa sličnim zaključkom, proizlazi iz stava da organizovani kriminal

¹⁸ Arlači navodi da, nakon krize koju je, pedesetih i šezdesetih godina, izazvao nacionalni proces ekonomske i kulturne modernizacije, mafija prolazi kroz preduzetničku transformaciju, njeni pripadnici napuštaju tradicionalne uloge posrednika i angažuju se na akumulaciji kapitala. Po njemu, razumevanje pojma mafije može se ostvariti samo prelaskom na koncept preduzeća i preduzetničkih aktivnosti („preduzetništva”), a ne primenom striktnih socioloških i kriminoloških kategorija. Ovakva perspektiva omogućava i naglašavanje inovativnog aspekta, koji je posledica ulaska pripadnika mafije na ekonomska tržišta, što ima za posledicu usvajanje metoda mafije u organizaciju rada unutar kompanija i prilikom obavljanja poslovnih kontakata sa partnerima. Pino Arlacchi, *Mafia Business: The Mafia Ethic and the Spirit of Capitalism*, Oxford, Oxford University Press, 1988, p. 88.

¹⁹ Petrus C. Van Duyne, “Organised Crime, Corruption and Power”, *Crime, Law and social change*, Vol. 26, No. 3, 1996, p. 203.

definišu i određuju izvesne osobine industrijskih, privrednih subjekata, uz angažovanje stručnjaka raznih profila i profesija, usled čega se uspostavlja vertikalna struktura i stroga hijerarhija, kao i udruženo planiranje kriminalnih aktivnosti i podela prihoda ostvarenih njima.²⁰

Prema shvatanju Albaneze (Jay S. Albanese) osnovni elementi organizovanog kriminala su: postojanje trajne kriminalne organizacije, racionalno kriminalno delovanje, sticanje profita kao krajnji cilj kriminalnog delovanja i korišćenje sile ili pretnji i pribegavanje korupciji radi realizacije ciljeva i očuvanja imuniteta od primene prava.²¹ Slično shvatanje ima i Maltc (Michael D. Maltz).²²

Jednu od najsveobuhvatnijih definicija organizovanog kriminala dao je Hauard Abadinski (Howard Abadinsky). Po njemu, organizovani kriminal je neideološko udruženje određenog broja lica bliske društvene interakcije, organizovano na hijerarhijskoj osnovi sa najmanje tri horizontalna nivoa, odnosno ranga, a koje funkcioniše u cilju ostvarenja profita i dostizanja moći na osnovu učešća kako u nezakonitim tako i zakonitim poslovima.²³ Organizovana kriminalna grupa je: neideološka, hijerarhijska, sa ograničenim ili ekskluzivnim članstvom, trajna, služe se nasiljem i podmićivanjem, u njoj se ispoljavaju specijalizacija članstva i podela rada, monopolistička, rukovođenje u njoj se zasniva na eksplicitnim pravilima i regulativama.

Pozicije u hijerarhiji i pozicije u funkcionalnoj specijalizaciji prenose se na osnovu srodstva ili prijateljstva, ili su racionalno poverena, s obzirom na veštinu i sposobnost onog kome se dodeljuju. Stalnost članstva podrazumeva se, a organizacija izbegava konkurenciju i teži uspostavljanju monopola u odnosu na vrstu delatnosti ili određeno područje. Organizaciju karakteriše spremnost da upotrebi nasilje ili korupciju radi ostvarenja svojih ciljeva radi uspostavljanja ili učvršćivanja discipline. Članstvo je restriktivno, a eksplicitna pisana ili nepisana pravila funkcionisanja poštuju se pod pretnjom primene sankcija, uključujući i ubistva.

²⁰ Vincenzo Ruggiero, *Organized Crime in Europe: Offers that can't be refused*, Dartmouth Publishing, Aldershot, 1996, p. 121.

²¹ Jay S. Albanese, "The Causes of Organized Crime: Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders?", *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 16, No. 4, 2000, p. 413.

²² Michael D. Maltz, "Defining Organized Crime", in: Robert J. Kelly, Ko-Lin Chin, Rufus Schatzberg (eds), *Handbook of Organized Crime in United States*, Greenwood press, Westport and London, 1994, pp. 21-38.

²³ Howard Abadinsky, *Organized Crime*, 10th Edition, Wadsworth, Cengage Learning, Belmont, 2013, pp. 3-5.

ORGANIZOVANI KRIMINAL KAO BEZBEDNOSNA PRETNJA U EVROPI

Evropske države, sa delimičnim izuzetkom Italije, dugo su odbijale da se suoče sa problemom organizovanog kriminala. Smatralo se da organizovani kriminal, onakav kako je definisan u dominantnim shvatanjima američke kriminološke nauke, ne postoji na evropskom tlu, a da postojeće forme kriminala nemaju takav stepen opasnosti da bi mogle značajnije ugroziti njihovu bezbednost.

Percepcija o organizovanom kriminalu kao „egzotičnom i dalekom fenomenu” na evropskom prostoru počinje da se menja sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog veka pod uticajem nekoliko faktora. Jedan od najdominantnijih bio je formiranje i brzo širenje ilegalnog tržišta droga (psihoaktivnih supstanci), kao najdinamičnijeg i najprofitabilnijeg ilegalnog tržišta, koje je organizovano i kontrolisano od strane pripadnika organizovanih kriminalnih grupa. Imajući u vidu da se proizvodnja prirodnih droga odvijala, pre svega, u državama Azije i Latinske Amerike, a potrošnja dominantno na američkom i zapadnoevropskom tlu, lako je zaključiti da su se organizovane kriminalne grupe iz tih područja međusobno povezivale, istovremeno se boreći za monopolizaciju tržišta, što je u prvi plan istaklo transnacionalni karakter ove delatnosti organizovanog kriminala.

Porast broja imigranata iz zemalja drugog i trećeg sveta, koji su dolazili na teritoriju Evropske unije, doveo je do daljeg talasa širenja ilegalnih tržišta u Evropi. Restriktivna imigraciona politika u najvećem broju država Zapadne Evrope, podstakla je razvoj mreža za krijumčarenje ljudi, kako u odredišnim, tako i u zemljama porekla.

Svetski proces globalizacije ubrzao je međusobno povezivanje nekada razdvojenih ilegalnih tržišta i povećao mobilnost kriminalca van granica matične države. Istovremeno, ekonomska liberalizacija smanjila je mogućnost državnih organa da regulišu tržišta, čime su ilegalna tržišta stekla prednost u odnosu na legalna. Neke od inicijativa čiji je cilj bio promovisanje legalne trgovinske razmene, kao što su liberalizacije trgovine, privatizacije, ukidanja regulativa vezanih za transport, doprinele su, takođe, ilegalnoj razmeni. Olakšani su transport droge i druge robe čiji je promet ili proizvodnja zabranjen ili ograničen, iz zemalja u kojima se proizvode do zemalja u kojima se konzumiraju, ostvarivanje profita, saradnja sa inostranim partnerima, kao i samostalno funkcionisanje u drugim zemljama. Jaz između životnog standarda u zapadnim zemljama i ostatku sveta motivisao je ogroman broj ljudi da, kroz ilegalne aktivnosti, nađu priliku za lako bogaćenje.

Otvaranjem istočnih granica pokrenut je razvoj ilegalnih tržišta u zemljama bivšeg Sovjetskog Saveza, uz olakšano kretanje ljudi, robe i kapitala između nekada razdvojenih delova Evrope. Ove promene uticale su na kriminalce, baš kao i na

obične građane, na drogu, baš kao i na legalnu robu, na ilegalno stečen novac, baš kao i na legalna sredstva.²⁴

Nakon završetka Hladnog rata zapadnoevropska percepcija dominantnih bezbednosnih pretnji seli se sa tzv. komunističke opasnosti na organizovani kriminal, uz dodatak da ruski organizovani kriminal, čije je širenje van sopstvenih granica prepoznato ali i preuveličavano, nosi sve negativne karakteristike nekadašnje sovjetske države. Ovakva percepcija dodatno je pojačana ukidanjem internih granica između država Evropske unije, što je, delimično u stručnoj a veoma ekstenzivno u laičkoj javnosti, tumačeno kao poklon kriminalcima koji sada bez ikakve kontrole mogu slobodno da se kreću i povezuju unutar ogromne teritorije (tržišta).

Prepoznavanje organizovanog kriminala kao bezbednosne pretnje na evropskom tlu prešlo je put od medijske eksploatacije, preko političkih deklaracija, do zakonodavne reforme, kako na nacionalnom tako i na regionalnom i međunarodnom nivou. Taj proces nije bio jednoobrazan i opšteprihvaćen. Naime, znatan broj država, pre svega skandinavske²⁵, zatim i Francuska²⁶ i Velika Britanija²⁷, dugo se opirao priznavanju opasnosti od organizovanog kriminala na svojoj teritoriji, a samim tim i formiranju posebnih organa i usvajanju specifičnih mera za njegovo sprečavanje i suzbijanje, po ugledu na SAD.

Reforma nacionalnih krivičnih zakonodavstava kretala se u pravcu definisanja novih krivičnih dela, formiranja posebnih policijskih, parapolicijskih i pravosudnih organa i tela za suzbijanje organizovanog kriminala sa posebnim istražnim ovlašćenjima, i na kraju promovisanja i unapređenja međunarodne saradnje. Paralelno je tekao proces donošenja relevantnih međunarodnih pravnih instrumenata na nivou Ujedinjenih nacija, Saveta Evrope i posebno Evropske unije.²⁸

²⁴ Cyrille Fijnaut and Letizia Paoli (eds) *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, op. cit., pp. 3–4.

²⁵ Videti: Karin Cornils, Vagn Greve, "Denmark on the Road to Organised Crime", in: Cyrille Fijnaut and Letizia Paoli (eds), *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, op. cit., pp. 853–878.

²⁶ Thierry Godefroy, "The Control of Organised Crime in France: A Fuzzy Concept but a Handy Reference", in: Cyrille Fijnaut and Letizia Paoli (eds), *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, op. cit., pp. 763–793.

²⁷ Michael Levi, "The Making of the United Kingdom's Organised Crime Control Policies", in: *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, op. cit., pp. 823–851.

²⁸ Evropska agenda bezbednosti zamenjuje raniju Strategiju unutrašnje bezbednosti iz 2010. godine (*Internal Security Strategy for the European Union: Towards a European security model*). Agenda bezbednosti prepoznaje organizovani kriminal, pored terorizma i visokotehnološkog kriminala, kao najozbiljniju pretnju i ključni prioritet za bezbednost EU. Između ostalog, za uspostavljanje

Kada se analiziraju koreni i uzroci organizovanog kriminala u državama bivšeg Istočnog bloka, posebno u Rusiji i postsovjetskim državama, dolazi se do zaključka da organizovano kriminalno delovanje nije novijeg datuma²⁹, da se razvijalo u specifičnom društveno ekonomskom i političkom ambijentu³⁰, te da u postsovjetskom periodu, po fenomenološkim karakteristikama, postaje sve sličnije svojim pandanima u ostalim delovima sveta,³¹ a svoju delatnost širi van bivših sovjetskih granica, dominantno u državama Evropske unije.³² Analizom naučne i stručne literature, ali i zvaničnih dokumenata državnih organa i međunarodnih organizacija, stiče se utisak da tzv. sovjetski (ruski) organizovani kriminal predstavlja veću bezbednosnu pretnju zapadnoj Evropi, pa čak i SAD-u, nego matičnim državama.³³

sistema bezbednosti unutar cele EU, od izuzetnog značaja je Ciklus politika EU za teški i organizovani kriminal (<https://www.europol.europa.eu/content/eu-policy-cycle-empact>), koji je usmeren na borbu protiv najtežeg međunarodnog kriminala kroz saradnju država-članica, institucija Evropske Unije, kao i između agencija Evropske unije i relevantnih trećih zemalja i organizacija, u cilju preuzimanja zajedničke akcije protiv najtežih bezbednosnih pretnji.

²⁹ Videti više u: Yakov Gilinskiy, Yakov Kostjukovsky, "From Thievish Artel to Criminal Corporation: The History of Organised Crime in Russia", in: *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, op. cit., pp. 181–202.

³⁰ „Na primer, tokom procesa društvenih i političkih promena u zemljama srednje Evrope tokom devedesetih godina prošlog veka, takozvane tranzicije, kriminalne grupe su prvo počele da se bave naplatom dugova koje nije bilo moguće naplatiti preko legalnih institucija, usled kolapsa pravosudnih sistema. 'Uterivači dugova' su tako doživeli procvat aktivnosti, služeći se redovno nasiljem ili pretnjom nasiljem. U isto to vreme, u velikom delu bivše komunističke Evrope izvršena je obuhvatna denacionalizacija, što je brojne dotadašnje pripadnike osiromašene srednje i niže klase učinilo pravim 'kapitalistima', a time i metama za iznudu, takozvani reket ili naplaćivanje zaštite. Nedugo potom sistematska iznuda je u većini srednjoevropskih i istočnoevropskih država prerasla u isplativu kriminalnu industriju. Na taj način je kriminalna organizacija preuzela ulogu države u jednom važnom aspektu privrednog života, i to ulogu regulatora naplate" (citat iz: Aleksandar Fatić, „Borba protiv organizovanog kriminala na Balkanu”, *Međunarodna politika*, br. 1–2, 2005, str. 73).

³¹ Videti više u: Louise Shelley, "Contemporary Russian Organised Crime: Embedded in Russian Society", in: Cyrille Fijnaut and Letizia Paoli (eds), *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, op. cit., pp. 563–584.

³² "Russian organised crime – The EU perspective", Library briefing, Library of the European Parliament, www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/.../20120730ATT49511EN.pdf, 28/06/2016.

³³ Alexander Sukharensko, "The Use of Corruption By 'Russian' Organized Crime in The United States", *Trends in Organized Crime*, Vol. 8, No. 2, Winter 2004, pp. 118–129.

ORGANIZOVANI KRIMINAL KAO PRETNJA BEZBEDNOSTI SRBIJE

Društveno-politički i ekonomski ambijent u Srbiji, do početka devedesetih godina, nije pogodovao nastanku i razvoju organizovanog kriminala, u smislu njegovog aktuelnog pojmovnog određenja. „Zatvorena socijalistička privreda, kontrolisano tržište, tvrde i dobro kontrolisane granice, neznatne trgovačke i druge veze sa inostranstvom i sl. nisu omogućavali nastanak organizovanog kriminala. Privatnog preduzetništva nije bilo, posjedovanje nekretnina je bilo ograničeno, a tokove novca je strogo nadzirala policija. Spoljnotrgovinski poslovi su bili pod direktnom kontrolom obaveštajnih službi, koje je kontrolisalo najuže partijsko rukovodstvo”.³⁴

Uprkos činjenici da su devedesete godine u Srbiji (početak perioda tranzicije), praćene ekspanzijom kriminala, čiji se pojedini pojavni oblici po prvi put pojavljuju, državni organi u potpunosti negiraju i ignorišu postojanje organizovane kriminalne delatnosti, dok se u radovima domaćih teoretičara skromno i stidljivo pojavljuju tekstovi o ovoj problematici, pri čemu se to, prvenstveno, odnosilo na organizovani kriminal van domaćih prostora.

Tokom ovog perioda zapaženo je formiranje većeg broja trajnih, prilično čvrsto organizovanih, kriminalnih grupa, koje su imale za isključivi cilj vršenje širokog spektra raznovrsnih, prvenstveno profitabilnih, kriminalnih delatnosti. S druge strane organizovani kriminal, ne samo što nije krivično gonjen i suzbijan, već je svesno i planski negovan i podstican. Taj period bi se mogao nazvati zlatnim dobom organizovanog kriminala u Srbiji. Država je bila potpuno integrisana u kriminal, a kriminal u državu. Organizovani kriminal „zarobio” je državu. Domaći organizovani kriminal ispoljavao je ambiciju da preuzme ili stavi pod svoju kontrolu glavne državne institucije (pojedina ministarstva, vladu, skupštinu, sudove, policiju). Po nalogu vlasti kriminalne organizacije vršile su otmice i ubistva političkih protivnika, opozicionih lidera, novinara.

Na ovu pojavu država odgovara daljim ignorisanjem i negacijom postojanja problema organizovanog kriminala, a u naučnoj i stručnoj javnosti pojavljuju se prvi ozbiljniji nagoveštaji analize organizovanog kriminala u Srbiji. „U tom periodu nije bilo nijedne presude za organizovani kriminal. Nije bio donet nijedan propis unutrašnjeg prava, niti ratifikovan nijedan međunarodni ugovor o suzbijanju te vrste krivičnih dela. Pojam organizovanog kriminala bio je nepoznat i stručnoj javnosti.

³⁴ Momčilo Grubač, „Organizovani kriminal u Srbiji kao pojava novijeg vremena”, u: *Borba protiv organizovanog kriminala u Srbiji: od postojećeg zakonodavstva do sveobuhvatnog predloga reforme*, UNICRI, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2008, str. 41.

O tome se uopšte nije razmišljalo i raspravljalo. Taj se izraz nije koristio ni u pravnom, ni u političkom govoru, čak ni u predizbornim kampanjama”.³⁵

Tek posle 2000. godine i demokratskih promena, jača svest o postojanju i opasnosti organizovanog kriminala na tlu Srbije, a nakon toga i svest, a zatim i politička volja za izgradnju normativnog okvira, ali i formiranje novih, odnosno transformaciju postojećih institucija za suprotstavljanje organizovanom kriminalu. Naravno, i ovaj period karakteriše politička nestabilnost i različiti oblici otpora reformskim procesima, koji ga usporavaju, a često zaustavljaju.

Na osnovu praćenja stanja i pojavnih oblika kriminala u Republici Srbiji, sagledavanjem geneze nastanka ove pojave kod nas i na osnovu analize kriminalne delatnosti identifikovanih pripadnika organizovanih kriminalnih grupa, može se konstatovati da se organizovani kriminal na našem području postepeno razvijao i to kroz nekoliko faza.

Koreni organizovanog kriminala u Srbiji datiraju od polovine osamdesetih godina prošloga veka. Ovu predistoriju organizovanog kriminala, treba sagledavati kroz kriminalnu delatnost pojedinačnih učinilaca teških krivičnih dela, od kojih su pojedini bili povratnici, čak i višestruki, a neretko i specijalni povratnici. Način izvršenja određenih krivičnih dela opredelio ih je da je lakše i bezbednije vršiti takva krivična dela u sprezi sa drugim učiniocima ili u grupi.

Jedan broj kriminalaca u tom periodu odlazi u inostranstvo radi vršenja krivičnih dela. Baviti se kriminalom u Srbiji nije bilo isplativo, a bilo je i rizično. Policija je bila zavidno efikasna, a kaznena politika sudova prilično stroga, tako da su kriminalci odlazili u inostranstvo, ne samo radi traženja bogatijeg plena, već su neki od njih bekstvom iz zemlje pokušali da izbegnu krivični progon. U inostranstvu su se povezivali sa međunarodnim organizovanim kriminalnim grupama i uglavnom su vršili imovinska krivična dela. Takođe su se, ne samo u inostranstvu već i u domaćim i stranim zatvorima, povezivali sa licima koja imaju kriminalnu prošlost. Tu su se „školovali“ za vršenje raznih krivičnih dela. Pojedini naši kriminalci proterivani su iz zemalja zapadne Evrope, deportovani u Srbiju i dobijali su zabranu boravka u inostranstvu zbog kriminalne delatnosti, ili zbog falsifikovanja putne isprave, povrede viznog režima i propisa o kretanju i boravku stranaca.

U tom periodu počinje regrutovanje kriminalaca za saradnju sa službama bezbednosti. Za potrebe službi obavljali su tajne operacije u inostranstvu (ali i u zemlji), koje su uglavnom bile usmerene ka takozvanoj neprijateljskoj emigraciji („patriotski zadaci”), a zauzvrat, nuđena im je abolicija od krivičnog progona.³⁶

³⁵ Ibid.

³⁶ Analizirajući frontalan napad jedne kriminalne organizacije na državne institucije u Srbiji, čiji je vrhunac bilo ubistvo predsednika vlade Zorana Đinđića, i upoređujući ovu pojavu sa sličnim u

U ovom periodu dogodila se i prva klasična likvidacija u podzemlju, a njena žrtva, kao i neposredni izvršioci, osim kriminalnog, imali su i status saradnika službi državne bezbednosti.

Naredna faza vremenski se vezuje za početak devedesetih godina, koji je obeležila ratna kriza u regionu, raspad SFRJ i početak raspada sistema bezbednosti. Ovaj period karakterišu ekonomske sankcije dela međunarodne zajednice i odsustvo međunarodne saradnje u borbi protiv kriminala. Ovakvo okruženje predstavljalo je pogodno tlo za razvijanje svih vidova organizovanog kriminala. Od strane službi bezbednosti angažuju se određene kategorije kriminalaca za obavljanje raznih, navodno bezbednosnih, zadataka i učestvovanje u ratnim dejstvima u sastavu paravojnih i specijalnih jedinica. Srbija je bila suspendovana iz Interpola, pa nije bilo saradnje i razmene informacija sa stranim policijama. To je i vreme velike ekonomske krize, hiperinflacije i nedostatka mnogih vrsta roba na tržištu, što je pogodovalo bavljenju kriminalom i raznim špekulacijama.

Korupcija se širila na svim nivoima, a mnoge kriminalne radnje odvijale su se u organizaciji ili uz prećutnu saglasnost državnih organa. Formiraju se prave organizovane kriminalne grupe, čiji sukobi interesnih sfera i međusobni nerasčišćeni odnosi dovode do brojnih, obračuna, pa i likvidacija. U ovom periodu, osim kriminalne delatnosti na ratištu, koja se ogledala kroz pribavljanje „ratnog plena”, nezakonita dobit sticana je i kroz „ratno profiterstvo”.

Sledeća faza odvija se od druge polovine devedesetih godina, pa sve do ubistva premijera Zorana Đinđića i policijske akcije „Sablja”. To je period punog razvoja i delovanja organizovanih kriminalnih grupa u Srbiji, koje intenzivno učestvuju u međunarodnoj trgovini narkoticima, psihotropnim supstancama i prekursorima,

pojednim državama Latinske Amerike, Aleksandar Fatić iznosi slične stavove: „Podzemlje na Balkanu ima dugu istoriju. Njegovi pripadnici su na različite, danas još uvek nedovoljno rasvetljene, načine učestvovali u razbijanju državnih institucija u različitim delovima bivše Jugoslavije. U pojedinim periodima, podzemlje je delovalo u sprezi sa političkim elitama radi podrivanja same države. Ubistva političkih protivnika, ministara u vladi, uglednih disidenata, otmice uglednih ličnosti i slični zločini u koje je bila umešana i služba državne bezbednosti u Srbiji i Crnoj Gori sačinjavaju poznati repertoar zloupotrebe službenih ovlašćenja u kriminalne svrhe sa političkim motivima. Pri tome, čak i kada organizovani kriminal, naizgled i deklarativno, deluje iz 'patriotizma' i u korist nekih političkih elita protiv drugih elita, mešajući se u obaveštajni i kontraobaveštajni rad, napadajući emigrante, vršeći diverzije i druge slične akcije u inostranstvu, ne treba zaboraviti da je on opasnost za iste te političke elite koje ga koriste. Organizovani kriminal se, kroz saradnju sa političkim elitama, utvrđuje i bolje povezuje sa državnim strukturama, poboljšavajući svoje strateške pozicije za budućnost, preuzimajući kontrolu nad pojedinim delovima državnog aparata, pre svega nad represivnim strukturama, i tako utirući put svom trajnom političkom i faktičkom društvenom uticaju” (citirano iz: Aleksandar Fatić, „Borba protiv organizovanog kriminala na Balkanu”, op. cit., str. 74).

proizvodnji sintetičkih droga i bave se najtežim krivičnim delima kao što su otmice, iznude, razbojništva, krađe i druga krivična dela u vezi sa vozilima, trgovinom ljudima.

Nasilje se proširilo i na oblast političkog i javnog života, što se ogledalo kroz likvidacije političara, visokih funkcionera i policajaca uz nastavak međusobnih obračuna kriminalaca. Dolazi do ekonomskog jačanja i enormnog bogaćenja zaštićenih kriminalaca. Novac iz kriminalne delatnosti intenzivno se investira u legalne poslove i kupovinu nepokretne i pokretne imovine. Raste stopa kriminala u ekonomskoj i finansijskoj sferi. Stvarane su veze između kriminalnih grupa i nosilaca državnih funkcija koje su se zasnivale na korupciji. U ovom periodu su izvršene i najveće zloupotrebe vlasti, kroz stvaranje paradržavnih centara moći, koji su nezakonito poslovanje prevodili u „zakonito”, a kriminal pravdali „zaštitom državnih i nacionalnih interesa”.

Shvativši da organizovani kriminal predstavlja veoma ozbiljnu pretnju, tek nakon demokratskih promena, država reaguje na zakonodavnom i institucionalnom planu. Na osnovu raspoloživih policijskih saznanja, 2002. godine sačinjava se takozvana „Bela knjiga”, odnosno dokument čiji je naziv „Identifikovane organizovane grupe na teritoriji Republike Srbije”, kada su identifikovane 123 organizovane kriminalne grupe sa 844 pripadnika, a sačinjen i Akcioni plan borbe protiv organizovanog kriminala. Podaci na osnovu kojih je sačinjen ovaj dokument prikupljeni su i sistematizovani na bazi operativnih saznanja pripadnika kriminalističke policije.

Međutim, navedenim dokumentom nisu obuhvaćeni podaci o organizovanim kriminalnim grupama iz oblasti ekonomskog i finansijskog kriminala, osim nekoliko marginalnih grupa i pojedinaca. Ipak, kao najveću manjkavost „Bele knjige” ističemo njenu nekonspirativnost. Umesto da se čuva kao najstroža službena tajna, „Bela knjiga” data je na korišćenje redakcijama određenih dnevnih listova, koji su u svojim izdanjima objavili njenu sadržinu.

Ubistvo premijera uslovalo je da se uvede vanredno stanje i da država počne ozbiljan obračun sa organizovanim kriminalom, uz punu političku podršku policiji i pravosudnim organima. Akcija „Sablja”, kojom je zadat ozbiljan udarac organizovanom kriminalu, do sada je najobimnija i najuspešnija akcija srpske policije u borbi protiv organizovanog kriminala, uz izuzetan stepen sinhronizovanosti sa drugim službama bezbednosti u zemlji i ostvarenom uspešnom saradnjom sa policijama nama susednih i drugih evropskih zemalja. Tokom ove akcije „razbijeno” je više organizovanih kriminalnih grupa i rasvetljeno je ubistvo premijera i veliki broj teških krivičnih dela. Međutim, zbog brojnih propusta koji su učinjeni kako na normativnom, tako i na praktičnom planu, efekti ove akcije su u znatnoj meri kompromitovani, a samo ograničeni broj pripadnika organizovanih kriminalnih grupa je procesuiran, dok je broj osuđenih bio još manji.

UMESTO ZAKLJUČKA

Završetkom akcije „Sablja” počela je poslednja, aktuelna, faza razvoja organizovanog kriminala u Srbiji, ali i intenzivna, pre svega, zakonodavna a zatim i institucionalna reforma, čiji je cilj bio uspostavljanje adekvatnog okvira za suprotstavljanje organizovanom kriminalu. Na strateškom nivou definisane su ključne delatnosti organizovanog kriminala i usvojeni strateški dokumenti i akcioni planovi za njihovo sprečavanje i suzbijanje. Po prvi put, 2015. godine sačinjen je sveobuhvatni strateški dokument pod nazivom „Procena pretnji od teškog i organizovanog kriminala”, po metodologiji izrade sličnih dokumenata koju vrši Europol za područje Evropske unije, a u kojoj je obuhvaćen period od 1. januara 2013. do 31. marta 2015. godine.³⁷ Ovim dokumentom identifikovane su sledeće kategorije delatnosti organizovanog kriminala, koje su predstavljale bezbednosnu pretnju u analiziranom periodu: droge, krijumčarenje ljudi i iregularne migracije, trgovina ljudima, razbojništvo, zelenaštvo i iznuda, kriminal u vezi sa motornim vozilima i oružjem, ekonomski kriminal, pranje novca, korupcija i visokotehnološki kriminal. Posebno je obrađena tema organizovanih kriminalnih grupa sa teritorije Srbije, izvršena je njihova klasifikacija, analizirana njihova struktura, kriminalne delatnosti kojim se bave i data prognoza daljeg razvoja.³⁸

Na normativnom planu izvršene su zakonodavne reforme, pre svega u oblasti krivičnopravne regulative, uz usvajanje međunarodnih pravnih dokumenata i najboljih praksi pojedinih država i međunarodnih organizacija. Pored izgradnje sistema institucija koje imaju nadležnost za suprotstavljanje organizovanom kriminalu, poseban značaj u ovoj reformi imaju normativno regulisanje primene specijalnih istražnih metoda i tehnika i oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog dela.³⁹

³⁷ „Procena pretnji od teškog i organizovanog kriminala”, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd, 2015. Ovaj dokument sačinjen je prema prethodno definisanim temama, na osnovu informacija i podataka o stanju i trendovima organizovanog kriminala u svetlu, na nivou EU i regiona, u vidu strateških i drugih dokumenata i izveštaja relevantnih međunarodnih i regionalnih organa i organizacija, kao što su UNODC, Interpol, Evropol, Fronteks, SELEC i dr., korišćenjem kvalitativnih i kvantitativnih metoda.

³⁸ Organizovane kriminalne grupe klasifikovane su na osnovu indikatora uticaja izrađenih po standardima Eurola, a usvojenih 2013. godine od strane MUP-a, kao grupe visokog (8,6% ovih grupa), srednjeg (44,9%) i niskog (46,5%) nivoa organizovanosti. Krijumčarenjem i trgovinom psihoaktivnih kontrolisanih supstanci bavi se 86,2% organizovanih kriminalnih grupa. Ibid., str. 123.

³⁹ Videti više u: Božidar Banović, Zoran Đokić, „Perspektive razvoja sistema institucija za borbu protiv organizovanog kriminala u Srbiji”, u: Aleksandar Fatić, Božidar Banović (urs), *Društveni aspekti organizovanog kriminala*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2011, str. 173–200.

Međutim, time se otvara i pitanje poštovanja međunarodno priznatih standarda ljudskih prava, pre svega prava na privatnost i prava na imovinu.⁴⁰

Aktuelni normativni i institucionalni ambijent diktiraju nužnost multi-agencijskog pristupa suprotstavljanja organizovanom kriminalu, kako na preventivnom, tako i na represivnom nivou. S druge strane, otvara se pitanje dupliranja nadležnosti, te adekvatnosti kapaciteta pojedinih organa ovlašćenih za suzbijanje organizovanog kriminala. Tako se, recimo, smatra „da je potrebno uspostaviti nadležnost policije za sprovođenje određenih posebnih istražnih mera nezavisno od bezbednosno-obaveštajnih službi u skladu sa standardima EU”,⁴¹ odnosno da „zavisnost policije od bezbednosnih i obaveštajnih agencija u sprovođenju nekih posebnih istražnih radnji u krivičnim istragama i dalje predstavlja pitanje koje izaziva ozbiljnu zabrinutost”.⁴²

Na planu prakse suprotstavljanja organizovanom kriminalu, kao ključan faktor, javlja se politička volja, pre svega izvršne vlasti ali i drugih subjekata političkog sistema, što je konstatovano i u strateškim dokumentima.⁴³ Takođe, dosadašnja praksa u Srbiji uglavnom je bila bazirana na represivnom pristupu, dok je proaktivno preventivno postupanje bilo zapostavljeno. Ovaj segment praktičnog postupanja istaknut je u strateškim dokumentima kao jedan od prioriteta, a buduće vreme i konkretni rezultati biće najbolji svedoci uspešnosti realizacije strateških ciljeva.⁴⁴

⁴⁰ Videti više u: Božidar Banović, „Zaštita podataka o ličnosti i specijalne istražne tehnike”, *Pravni život*, knj. 563, br. 9/2013, str. 759–776.

⁴¹ „Izveštaj o napretku Srbije za 2012. godinu”, Evropska komisija, Brisel, 10.10.2012, SEC (2012) 333, str. 75.

⁴² „Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu”, Evropska komisija, Brisel, 10.11.2015, SWD (2015) konačna verzija, str. 75.

⁴³ „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, op. cit., str. 8.

⁴⁴ „Proaktivan pristup, usmeren na moguće bezbednosne pretnje, i međunarodna saradnja, predstavljaju strateške orijentacije rada organa za sprovođenje zakona Republike Srbije. Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, prateći savremene trendove razvoja policijske profesije, radi efikasnijeg suprotstavljanja teškom i organizovanom kriminalu implementira novi model rada policije, vođen obaveštajnim informacijama (ILP – Intelligence Led Policing). Analitički proizvodi izrađeni na osnovu prikupljenih i obrađenih informacija pružice kvalitetnu osnovu za donošenje operativnih, taktičkih i strateških odluka, izbor prioriteta rada i, u skladu sa njima, alokaciju resursa za realizaciju planiranih zadataka” (citat preuzet iz „Procena pretnji od teškog i organizovanog kriminala”, op. cit., str. 1).

BIBLIOGRAFIJA

- Abadinsky H., *Organized Crime*, 10th Edition, Wadsworth, Cengage Learning, Belmont, 2013.
- Albanese J. S., "The Causes of Organized crime : Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders?", *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 16, No. 4, 2000.
- Arlacchi P., *Mafia Business: The Mafia Ethic and the Spirit of Capitalism*, Oxford University Press, Oxford, 1988.
- Baloun V. and Scheinost M., "Financial crime in the Czech Republic: Its features and international extension", in: van Duyne P., von Lampe K., Newell L. J. (eds), *Criminal Finances and Organising Crime in Europe*, Wolf Legal Publishers, Nijmegen, 2003.
- Banović B., Đokić Z., „Perspektive razvoja sistema institucija za borbu protiv organizovanog kriminala u Srbiji”, u: Fatić A., Banović B. (urs), *Društveni aspekti organizovanog kriminala*, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, 2011.
- Banović B., „Zaštita podataka o ličnosti i specijalne istražne tehnike”, *Pravni život*, knj. 563, br. 9, 2013.
- Bovenkerk F., "Half-baked Legalization Won't Work", in: Bovenkerk F. and Levi M. (eds), *The Organized Crime Community*, Springer, Dordrecht, 2007.
- Cornils K., Greve V., "Denmark on the Road to Organised Crime", in: Fijnaut C. and Paoli L. (eds), *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, Springer, Dordrecht, 2004.
- Fatić A., „Borba protiv organizovanog kriminala na Balkanu”, *Međunarodna politika*, br. 1–2, 2005.
- Gilinskiy Y., Kostjukovsky Y., "From Thievish Artel to Criminal Corporation: The History of Organised Crime in Russia", in: Fijnaut C. and Paoli L. (eds), *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, Springer, Dordrecht, 2004.
- Glenny M., *McMafia: Seriously organised crime*, Vintage, London, 2009.
- Godefroy T., "The Control of Organised Crime in France: A Fuzzy Concept but a Handy Reference", in: Fijnaut C. and Paoli L. (eds), *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, Springer, Dordrecht, 2004.
- Grubač M., „Organizovani kriminal u Srbiji kao pojava novijeg vremena”, u: *Borba protiv organizovanog kriminala u Srbiji: od postojećeg zakonodavstva do*

- sveobuhvatnog predloga reforme*, UNICRI, Institut za uporedno pravo, Beograd, 2008.
- Grubač M., „Organizovani kriminal u Srbiji”, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, god. 46, br. 4, 2009.
- Hagan F., “The Organized Crime Continuum: A Further Specification of a New Conceptual Model”, *Criminal Justice Review*, Vol. 8, No. 2, 1983.
- Levi M., “The Making of the United Kingdom’s Organised Crime Control Policies”, in: Fijnaut C. and Paoli L. (eds), *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, Springer, Dordrecht, 2004.
- Levi M., “The Organisation of Serious Crimes”, in: Maguire M., Morgan R., Reiner R. (eds), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford University Press, Oxford, 2012.
- Maltz M. D., „Defining Organized Crime”, in: Kelly R. J., Chin K. L., Schatzberg R. (eds) *Handbook of Organized Crime in United States*, Greenwood press, Westport and London, 1994.
- Maas P., *The Valachi papers*, London, Panther, 1970.
- Moore W. H., *The Kefauver Committee and the Politics of Crime 1950–1952*, University of Missouri Press, Columbia, 1974.
- Naylor T., “Predators, Parasites, or Free-Market Pioneers: Reflections on the Nature and Analysis of Profit-Driven Crime” in: Beare M.E. (ed.) *Critical Reflections on Transnational Organized Crime, Money Laundering, and Corruption*, University of Toronto Press, Toronto, 2003.
- Paoli L., “The Paradoxes of Organised Crime”, *Crime, Law and Social Change*, Vol. 37, No. 1, 2002.
- Potter G., *Criminal Organizations: Vice, Racketeering, and Politics in an American City*, Prospect Heights, Waveland, 1994.
- Ruggiero V., *Organized Crime in Europe – offers that can’t be refused*, Dartmouth Publishing, Aldershot, 1996.
- Shelley L., “Contemporary Russian Organised Crime: Embedded in Russian Society”, in: Fijnaut C. and Paoli L. (eds), *Organised crime in Europe: Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond*, Springer, Dordrecht, 2004.
- Sukharensko A., “The Use of Corruption by “Russian” Organized Crime in The United States”, *Trends in Organized Crime*, Vol. 8, No. 2, Winter 2004.

- Van Duyne P. C., "Organised Crime, Corruption and Power", *Crime, Law and Social Change*, Vol. 26, No. 3, 1996.
- Von Lampe K., "Not a process of enlightenment: The conceptual history of organized crime in Germany and the United States of America", *Forum on Crime and Society 2001*, Vol. 1, No. 2, United Nations Publications, 2001.
- Vulliamy Ed, *Amexica: War Along the Borderline*, Bodley Head, London, 2010.
- Woodiwiss M., "Transnational Organised Crime: The Global Reach of an American Concept", in: Edwards A. and Gill P. (eds), *Transnational Organised Crime: Perspectives on Global Security*, Routledge, London, 2003.

DOKUMENTI

- "A Secure Europe in a Better World: European Security Strategy", Council of the European Union, Brussels, 12 December 2003, <http://ue.eu.int/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>.
- "The European Agenda on Security", COM (2015) 185 final, Strasbourg, 28. April 2015, http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-security/index_en.htm
- „EU Serious and Organised Crime Threat Assessment (SOCTA)”, European Police Office (Europol), 2013, <https://www.europol.europa.eu/content/eu-serious-and-organised-crime-threat-assessment-socta>. .
- "Internal Security Strategy for the European Union: Towards a European security model", Council of the European Union, 25 and 26 March 2010.
- „Izveštaj o napretku Srbije za 2012. godinu”, Evropska komisija, Brisel, 10.10.2012, SEC(2012)333.
- „Izveštaj o napretku Srbije za 2015. godinu”, Evropska komisija, Brisel, 10.11.2015, SWD(2015) konačna verzija.
- „Procena pretnji od teškog i organizovanog kriminala”, Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije, Beograd, 2015.
- "Russian organised crime – The EU perspective", Library briefing, Library of the European Parliament, www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/.../20120730ATT49511EN.pdf.
- „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, *Službeni glasnik RS*, br. 88/09.
- "The Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA)", European Police Office (Europol), 2015, <https://www.europol.europa.eu/content/internet-organised-crime-threat-assessment-iocta-2015>.

Božidar BANOVIĆ

ORGANIZED CRIME AS A CURRENT SECURITY THREAT

ABSTRACT

Scientific and professional community, and political subjects, both at national and at the international level have a unique position that organized crime is now one of the most dangerous security threats. However, such consent does not exist in terms of conceptual determination, identification, dimensions and of choice of methods to counter organized crime. The first part of this article describes the main trends in the conceptual definition of organized crime, social and political context of the use of this term and the subjects who have contributed to it becoming one of the main concepts of modern scientific and professional discussions about crime. The second part indicates the dynamics of organized crime as a security threat in the territory of Europe, and the last part presents and analyzes the development of organized crime in Serbia and attitudes of scientists and experts, political entities and state bodies and institutions towards this phenomenon.

Key words: organized crime, the mafia, illegal markets, criminal law, international cooperation.

Ivica Lj. ĐORĐEVIĆ¹
Zoran JEFTIĆ

UDK: 338.124.4:351.862/863
Biblid: 0025-8555, 68(2016)
Vol. LXVIII, br. 2–3, str. 193–208
Originalan naučni rad
jul 2016.
DOI:10.2298/MEDJP1603193D

PROMENA FINANSIJSKOG POLOŽAJA DRŽAVE KAO BEZBEDNOSNI PROBLEM

APSTRAKT

Druga polovina XX veka u međunarodnim odnosima ostaće zabeležena u istoriji kao period najveće liberalizacije u sferi međunarodnih ekonomskih odnosa. Mnogi faktori su pogodovali ovoj činjenici. Pre svega, pokušaj da se otklone okolnosti koje su u korenu uzroka prethodnih velikih svetskih ratova. Sa liberalizacijom trgovinskih procesa paralelno se odvijao i proces rasta javnog duga koji značajno ograničava aktivnosti državnih institucija. Zbog nedostatka sredstava u budžetu, države su primorane da se zadužuju i plaćaju značajna sredstva na ime kamata. Posebno su u teškom položaju zemlje u razvoju koje trpe razna uslovljavanja i primorane su da prihvataju nepovoljne aranžmane kako bi njihov sistem uopšte funkcionisao. Posledice opisane situacije trpe građani, pre svega, zbog nedostatka sredstava za finansiranje rada javnog sektora. Zdravstveni sistem, obrazovanje i državna uprava zbog raznih restrikcija imaju hronični deficit i nisu u stanju da isprate potrebe lokalnog stanovništva. Disfunkcionalnost nacionalnih institucija predstavlja bezbednosni problem *par excellence*.

Ključne reči: carine, javni dug, budžetski deficit, ljudska bezbednost.

Nakon Drugog svetskog rata kreiran je međunarodni privredni i finansijski sistem u čijoj su osnovi ugrađeni mehanizmi za preventivno delovanje u odnosu na nastajanje uslova koji su doveli do prethodna dva svetska rata. Osnovna ideja je bila da se omogući ekonomsko povezivanje sveta i stvori ambijent u kome bi privredni subjekti međusobno trgovali bez velikog upliva države. Smatralo se da će ekonomska povezanost relaksirati odnose među državama i na taj način eliminisati jedan od glavnih uzročnika ratova.

¹ Dr Ivica Lj. Đorđević, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu, e-pošta: djivica@gmail.com.

Dr Zoran Jević, docent, Fakultetu bezbednosti Univerziteta u Beogradu. e-pošta: jeficz@ymail.com.

Opšti sporazum o carini i trgovini (*General Agreement on Tariffs and Trade – GATT*) odigrao je značajnu ulogu u snižavanju carinskih stopa.² Međunarodni sporazumi o izbegavanju duplog oporezivanja su, takođe, doprineli stvaranju stimulativnog ambijenta za veću povezanost svetske privrede. Međunarodni monetarni fond (MMF) je putem uspostavljanja stabilnosti u međunarodnim finansijskim transakcijama pružio dodatnu podršku realizaciji ideje o liberalizaciji međunarodne trgovine. Razvoju događaja na ruku ide pozicija SAD-a sa ogromnim robnim viškovima i razorene privrede ostalih zemalja željnih novih tehnologija i luksuzne robe iz američkih fabrika. Povećani protok robe utiče i na povećanje prihoda u nacionalnim državnim budžetima od carina i poreza. Situacija je bila skoro idealna, sve dok je postojao rast tražnje i povećanje razmene u svetskim okvirima.

Prvi signali da nešto nije u redu sa uspostavljenim Bretonvudskim sistemom i da on ne funkcioniše u skladu sa projekcijama je odustajanje SAD-a od zlatne podloge za američki dolar³, sledi period neracionalnog zaduživanja zemalja na bazi jeftinih petrodolara⁴, a zatim i niz ekonomskih kriza najpre regionalnog, a onda i globalnog karaktera. Kao jedna od konstanti u opisanom procesu može da se prati pogoršanje finansijskog položaja nacionalnih država. Zbog liberalizacije prekograničnog prometa državni budžeti ostaju uskraćeni za značajne izvore prihoda, što dovodi do problema u finansiranju aktivnosti državnih institucija. Sa razvojem globalizacije transnacionalne korporacije postaju sve značajniji faktor u nastajućem globalnom privrednom prostoru. Koristeći razne pogodnosti globalnog poslovanja transnacionalne korporacije dodatno zarađuju putem transfernih cena, dok se budžetima na taj način uskraćuju prihodi od poreza i carina.⁵ Male i

² GATT institucionalizacijom prerasta 1995. godine u Svetsku trgovinsku organizaciju (*World Trade Organization – WTO*), https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm, 17/07/2016.

³ Jovan Petrović, „Kriza svetskog monetarnog sistema”, *Zbornik radova*, Sveska VII, Pravno ekonomski fakultet u Nišu, Niš, 1968, str. 111–135.

⁴ Enrique Carrasco, Charles McClellan and Jane Ro, “Foreign Debt: Forgiveness and Repudiation”, in: *International Finance and Development*, University of Iowa, April 2007, <https://web.archive.org/web/20110606040838/http://www.uiowa.edu/ifdebook/ebook2/contents/part4-I.shtml>, 17/07/2016.

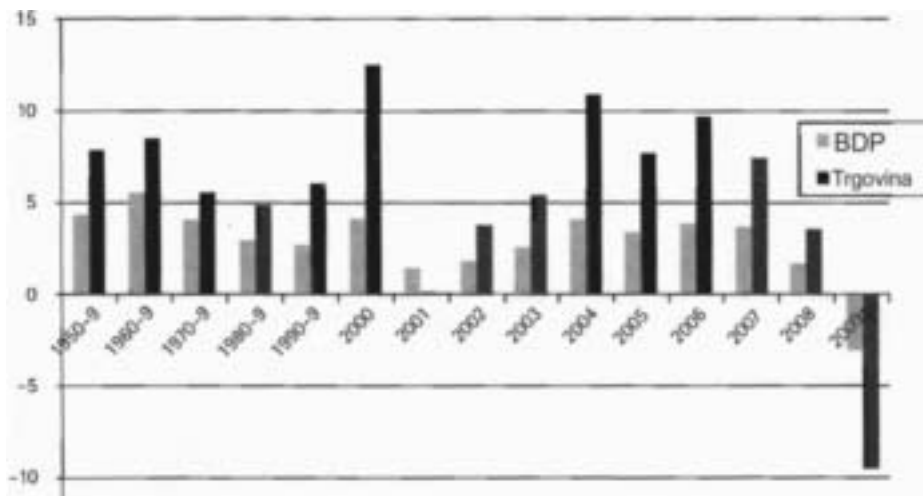
⁵ Transferne cene su fenomen karakterističan za transnacionalne privredne sisteme koji transferišu robu preko nacionalnih granica, ali zbog dalje obrade unutar istog poslovnog sistema. Polufabrikatima i/ili komponentama koje se prebacuju za dalju obradu ili ugradnju u konačni proizvod prilikom uvoza na teritoriju države gde se obavlja viša proizvodna faza prikazuje se viša knjigovodstvena vrednost nego što realno jeste. Prilikom izvoza robe više faze obrade prikazuje se niža knjigovodstvena vrednost od realne kako bi se prijavila što manja dodatna vrednost na koju se plaća porez, odnosno carina. Zahvaljujući opisanom procesu transnacionalne korporacije ostvaruju ekstra zaradu dok se budžet države na čijoj je teritoriji obavljen proces ostavlja bez pripadajućih mu prihoda.

nerazvijene zemlje su podložnije pritisku jer zbog visoke stope nezaposlenosti i siromaštva pristaju na nepovoljne aranžmane koji dodatno pogoršavaju situaciju tih država i jačaju poziciju transnacionalnih korporacija.

EKONOMSKI POLOŽAJ NACIONALNIH DRŽAVA POSLE DRUGOG SVETSKOG RATA

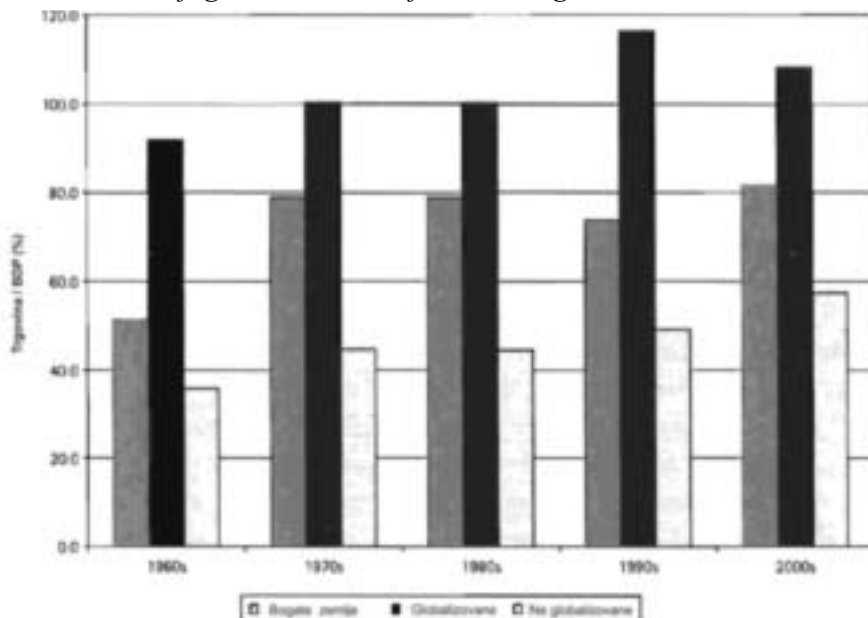
Pristalice neoliberalnog uređenja savremenih međunarodnih ekonomskih odnosa kada govore o efektima liberalizacije posle Drugog svetskog rata u prvi plan izbacuju samo pozitivne rezultate. Retki su kritički osvrti na efekte postojanja GATT-a, odnosno Svetske trgovinske organizacije. Nesporni su pozitivni efekti pomenutog sporazuma, odnosno organizacije, jer su doprineli uspostavljanju sistema međunarodnih privrednih i finansijskih institucija. Međutim, glorifikacija njihovih zasluga je kontraproduktivna jer se često u analizama gubi iz vida situacija nakon Drugog svetskog rata. Drugi svetski rat predstavlja svojevrsno resetovanje kapitalističkog sistema nakon velike svetske ekonomske krize. Velika razaranja dovela su do oživljavanja investicionih aktivnosti, a i potrošači su bili željni kvalitetne i luksuzne robe. Pozitivni ekonomski trendovi, koji se pripisuju uspostavljenom međunarodnom ekonomskom sistemu nakon Drugog svetskog rata, pre predstavljaju logičan sled događaja i dokaz ciklične prirode kapitalizma nego fundamentalne kvalitativne promene unutar sistema. Naravno, iz ove perspektive i sa ove vremenske distance lakše je uočiti i dokazivati navedene tvrdnje na osnovu aktuelnog toka događaja. Danas je delimično izgubljena iluzija koja je postojala do pada Berlinskog zida o smanjenju jaza između siromašnih i bogatih, odnosno razvijenih i nerazvijenih. Za navedene tvrdnje postoje statistički dokazi koji nam govore da je carinska liberalizacija dovela do značajnog rasta međunarodne trgovine, ali ne, u istoj meri, i BDP. Danas smo svedoci efekata svetske ekonomske krize koja je indukovala značajan pad i međunarodne trgovine i BDP. Najbolji odnos ova dva pokazatelja bio je tokom šezdesetih godina prošlog veka, a nakon toga nastaje period stagnacije i konačno pada krajem prve decenije ovog veka (Dijagram 1).

Dijagram 1: Rast međunarodne robne trgovine i BDP (%)

Izvor: Bernard M. Hoekman and Michel M. Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, Oxford University Press, New York, 2009, p. 8.

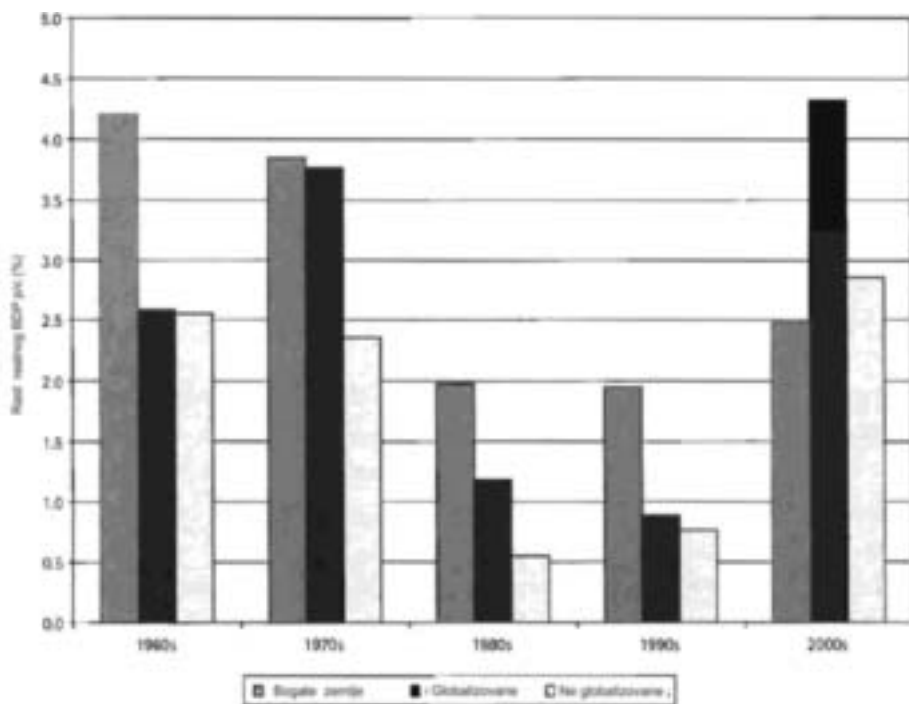
Dijagram 2: Korelacija između trgovine i rasta BDP

Izvor: Bernard M. Hoekman and Michel M. Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, op. cit., p. 17.

Na osnovu Dijagrama 2 vidimo da je posle Drugog svetskog rata zabeležen značajan rast učešća trgovine u svetskom BDP, taj trend je izraženiji u razvijenim zemljama u odnosu na nerazvijene i siromašne zemlje. Izuzetak predstavlja 24 zemlje u razvoju koje spadaju u kategoriju globalizovanih zemalja koje su ostvarivale veći rast učešća trgovine u BDP. Međutim, kada se pogleda realni rast BDP on je tokom XX veka uvek bio veći kod razvijenih zemalja u odnosu na obe grupe zemalja u razvoju. Tek u XXI veku dešava se fenomen seljenja kapitala iz razvijenih industrijskih zemalja u zemlje u razvoju zbog jeftinih faktora proizvodnje. Taj trend preokreće situaciju u kojoj sada prvi put u bogatim zemljama sporije raste realni BDP po glavi stanovnika u odnosu na ostale zemlje (Dijagram 3). Taj trend se može povezati sa ekspanzijom radno intenzivne proizvodnje u zemljama Azije, pre svega Kine.

Dijagram 3: Procentualni rast realnog BDP po glavi stanovnika

Izvor: Bernard M. Hoekman and Michel M. Kostecki, *The Political Economy of the World Trading System*, op. cit., p. 17.

Dijagram 3 otkriva pravu prirodu sistema, jer pokazuje da iako dolazi do značajno većeg rasta procentualnog učešća međunarodne trgovine u BDP, kod globalizovanih zemalja u razvoju, ipak se realni BDP sporije povećava nego u bogatim zemljama. Liberalizacija međunarodne trgovine u nekim situacijama, suprotno očekivanjima, dodatno pogoršava položaj zemalja u razvoju. Suprotno logici liberalista da je slobodna međunarodna trgovina lek za sve probleme savremenog kapitalizma, realni pokazatelji govore da budžeti zemalja u razvoju ostaju zakinuti za značajne izvore prihoda od carina, što umnogome ograničava rad njihovih državnih institucija. Nakon pokretanja procesa pregovora unutar GATT carinske stope su značajno snižene.⁶ U zemljama u razvoju, za razliku od razvijenih zemalja, carine predstavljaju značajni deo budžetskih prihoda. Statistički izveštaj MMF-a iz 2003. pokazuje da je prihod od međunarodne trgovine i tranzita kao procenat ukupnih budžetskih prihoda bio 1,1% za SAD (1997), 2,32% za Kanadu (1994), 2,44% za Australiju (1997), 1,24% za Japan (1993), 2,73% za Novi Zeland (1997) i 1,20% za Island. Nasuprot tome, carinski prihodi za 24 zemlje u razvoju, članice Svetske trgovinske organizacije, iznosili su više od 20% (u 12 slučajeva više od 30%) ukupnih budžetskih prihoda. Izneseni podaci pokazuju da zemlje u razvoju više zavise od prihoda ostvarenih od carine za razliku od razvijenih zemalja.⁷

Podaci za najnerazvijenije zemlje pokazuju opravdanost sumnji u vezi teze o univerzalnim pozitivnim efektima carinske liberalizacije. Uzorak od šest najmanje razvijenih zemalja pokazuje da su efekti liberalizacije najblaže rečeno polovični (Tabela 1). Godišnja stopa rasta BDP za tri zemlje u posmatranom periodu lošija je nego pre liberalizacije. To nas navodi na zaključak da ne postoji uvek pozitivna veza između povećane međunarodne razmene i rasta BDP, pogotovu ne srazmernog rasta standarda stanovništva. Pored negativnog trenda u kretanju BDP pao je i dohodak po glavi stanovnika. Pokazatelji koji se odnose na rast izvoza su pozitivni za četiri od šest zemalja što znači da liberalizacija nije garancija rasta izvoza, nije

⁶ Iako ne postoji opšta saglasnost o startnoj poziciji 1947. evidentno je da su carinske stope značajno smanjene. U opticaju je bila zvanična statistika međunarodnih organizacija (Svetske trgovinske organizacije i Svetske banke) koje su iznosile podatke po kojima je prosečna carinska stopa 1947. godine pre potpisivanja GATT bila oko 40%. Autori koji osporavaju podatke Svetske trgovinske organizacije i Svetske banke tvrde da je početna pozicija carinskih stopa uoči početka GATT pregovora u Ženevi bila na nivou 22% (navedeno prema: Chad P. Bown, Douglas Irwin, "The urban legend: Pre-GATT tariffs of 40%", The Centre for Economic Policy Research, London, 2015, <http://voxeu.org/article/myth-40-pre-gatt-tariffs> 28.april 2016. U najnovijim dokumentima Svetske trgovinske organizacije navodi se okvirni raspon carinskih stopa od 20 do 30% (<https://www.wto.org>).

⁷ Lemma Gudissa and D. K. Mishra, "The Role of Customs Tariff: A Historical, Theoretical and Empirical Review", *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol. 5, No. 11, 2014, p. 99.

garancija rasta BDP. Treba uočiti činjenicu da je kod zemalja sa višom stopom rasta izvoza došlo i do većeg rasta BDP. Takođe, podaci o kretanju uvoza govore da je došlo do veće stope njegovog rasta u odnosu na period pre liberalizacije za pet od šest posmatranih zemalja. Poređenje stope rasta BDP sa stopom rasta uvoza upućuje nas na zaključak da je izvršena zamena domaćih proizvoda u domaćoj potrošnji onima iz uvoza.

Tabela 1: Ključni ekonomski trendovi u izabranim najmanje razvijenim zemljama pre i posle perioda liberalizacije

ZEMLJA	GODIŠNJI RAST BDP (%)		GODIŠNJI RAST BDP P/C (%)	
	Pre liberalizacije	Posle liberalizacije	Pre liberalizacije	Posle liberalizacije
Benin	0,4	5,1	-2,7	2,3
Gambia	4,3	3,3	1,2	-0,9
Haiti	0,3	1,3	-1,6	-0,8
Togo	3,3	0,2	-0,2	-2,7
Uganda	6,5	5,3	3,3	2,5
Zambia	0,8	1,5	-2,2	-0,8
ZEMLJA	GODIŠNJI RAST IZVOZA (%)		GODIŠNJI RAST UVOZA (%)	
	Pre liberalizacije	Posle liberalizacije	Pre liberalizacije	Posle liberalizacije
Benin	-11,9	6,8	-9,3	5
Gambia	15,6	4,9	-8,8	6,8
Haiti	-0,7	5,6	3,7	4,6
Togo	4,8	-1,1	11,6	-1
Uganda	3,6	6,1	5,6	15,4
Zambia	-2,9	3,4	-10,8	-1,7

Izvor: Natalie Goldstein, *Globalization and free trade*, Facts On File, New York, 2007, p. 279. Navedeno prema: *Least Developed Countries Report 2004*, United Nations Conference on Trade and Development, p. 196; *World Bank Development Indicators 2003*, World Bank, www.unctad.org/Templates/WebFlyer.asp?intItemID=3074&lang=1.

Na primeru Republike Srbije teza o pozitivnim efektima liberalizacije trgovine pokazuje još drastičnije neodrživost pretpostavki. Iako je Srbija nakon 2000. godine pod stalnim nadzorom i poštuje pravila međunarodnih organizacija efekti su takvi da trenutni BDP ne prelazi njegovu vrednost iz 1989. godine.⁸

JAVNI DUG

Najsažetije određenje sintagme javni dug bilo bi da on predstavlja ekonomski pokazatelj koji se odnosi na iznos koji državni sektor duguje kreditorima u zemlji i inostranstvu. Javni dug je značajan indikator finansijskog stanja i ekonomske stabilnosti zemalja. Najčešće se u analizama prikazuje odnos javnog duga prema BDP. Visina javnog duga je odraz nesrazmere između prihoda i rashoda u budžetu jedne zemlje. Na prihodnoj strani budžeta najznačajniji izvori priliva sredstava su porezi i takse na jednoj, i carine na drugoj strani.⁹ Na rashodnoj strani u strukturi potrošnje budžetskih sredstava najznačajnija su izdvajanja za zdravstveni i obrazovni sistem, finansiranje rada pravosuđa, oružanih snaga, policije i državne uprave.

Javni dug je bitan za našu temu jer pokazuje stepen održivosti sistema. Sistem nacionalnih institucija je neophodan kako bi se omogućila zaštita interesa građana koji žive na određenom prostoru. Sekundarnom i tercijarnom raspodelom ostvarenog dohotka vrši se preraspodela društvenog bogatstva u cilju obezbeđivanja stabilnosti u funkcionisanju sistema. Problemi nastaju onda kada sistem više nije u stanju da obezbedi preraspodelu koja omogućava finansiranje rada njegovih institucija, kao i sredstva neophodna za vođenje socijalne politike.

Prema podacima MMF-a za 2014. godinu sve države sveta imaju statistički registrovan javni dug. U odnosu na ostvareni BDP pokazatelji se kreću u rasponu od 12% za Ujedinjene Arapske Emirate do japanskih 246%. Srbija na osnovu MMF-ovih podataka ima javni dug od 72% u odnosu na nivo BDP.¹⁰ Zanimljiva je u datom kontekstu Tabela 2 koja pokazuje kretanje javnog duga zemalja OECD-a za izabrane godine.

⁸ Kalkulacije su rađene na osnovu podataka EBRD za 1989. godinu (www.ebrd.com/downloads/research/economics/serbia.pdf) i baze Svetske banke za 2015. (<http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>). Kalkulacija vrednosti američkog dolara rađena je pomoću softvera dostupnog na sajtu: www.dollartimes.com/calculators/inflation.htm. S obzirom da postoje razni pristupi u metodologiji obračuna poređenja vrednosti obima BDP, ovom prilikom dovoljno je reći samo to da je BDP Srbije bio niži 2015. u odnosu na 1989. godinu. Izračunavanje u decimalama ostavljamo statističarima.

⁹ Dragica Smilaj, „Javni dug i gospodarski razvoj”, *Ekonomija/Economics*, 2/11, Zagreb, 2004, str. 333–348, http://staro.rifin.com/Rifin_2004_1\2004_rujan\2004_rujan06.vp, 15/07/2016.

¹⁰ *General government gross debt percent of GDP*, International Monetary Fund, www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2015/01/weodata/index.aspx.

Tabela 2: Ukupan javni dug zemalja OECD procentualno u odnosu na BDP

Zemlja	Izabrane godine		
	1995	2007	2014
Australija	59,6	33,3	64,2
Austrija	69,3	68,7	102,2
Belgija	140,4	93,7	129,5
Kanada	123,7	83,9	107,7
Čile	*	11,3	22,6
Češka	17,6	30,3	57
Danska	81,6	34,6	60
Estonija	13,3	7,2	13,6
Finska	62,9	39,1	70,9
Francuska	66,6	75,6	118,8
Nemačka	54,2	64,3	82,2
Grčka	97,8	113,3	178,8
Mađarska	88,5	71,5	99,4
Island	*	49,8	*
Irska	*	27,4	125,4
Izrael	*	80,9	79,1
Italija	121,3	110,7	156,4
Japan	93,8	180,0	246,6
Letonija	*	12,8	45,9
Luksemburg	*	11,6	33,7
Meksiko	*	37,9	44,9
Holandija	85,8	48,5	81,2
Norveška	37,3	55,6	32,7
Poljska	*	50,9	66,2
Portugal	67,5	78,1	150,6
Slovačka	37,6	34,5	60,1
Slovenija	*	29,1	97,2
Španija	67,5	41,7	117,9
Švedska	76	51,9	62,5
Švajcarska	*	50,5	*
Turska	*	*	39
Velika Britanija	55,8	53	113,6
SAD	83,1	76,5	123,2

* Podaci za polja (godine) obeležene zvezdicama nisu bili dostupni

Izvor: *General government debt Total % of GDP, 1995–2014*, OECD, <https://data.oecd.org/gga/general-government-debt.htm>.

Podaci iz Tabele 2 pokazuju da se aktuelni društveno ekonomski model funkcionisanja savremene civilizacije nalazi u paradigmataskoj krizi. Po podacima koji se odnose na najrazvijenije države sveta možemo da zaključimo kako je reč o neodrživom načinu funkcionisanja i finansiranja države kao javnog dobra koje treba da je u funkciji realizacije interesa građana koji žive na njenoj teritoriji.¹¹

Od poreske i carinske politike najviše zavise budžetski prihodi. Efikasnost rada institucija sistema, između ostalog, meri se i obimom ostvarenih prihoda putem oporezivanja trgovinskih i proizvodnih aktivnosti na prostoru njihove nadležnosti. Problem nastaje kada slabe institucije budu instrumentalizovane u cilju realizacije interesa privatnog kapitala. Tada institucije počinju da rade u korist sopstvene štete, jer donošenjem neadekvatnih zakona krupni kapital dobija povlašćenu poziciju. Umanjivanje obaveza krupnom kapitalu direktno dovodi do manjka u budžetu koji u nedostatku alternativnog izvora prihoda svoje aktivnosti finansira zaduživanjem na finansijskom tržištu. Tako dolazi do paradoksalne situacije u kojoj finansijska moć države biva sve slabija, a privatni kapital dobija na snazi, između ostalog i putem oplodnje na račun kamata dobijenih kroz kreditiranje države.¹²

Zahvaljujući nesavršenosti međunarodnog privrednog i finansijskog sistema vlasnicima kapitala stoje na raspolaganju mnogi instrumenti putem kojih oni izbegavaju obaveze prema državi. Prebacivanjem kapitala na razne tzv. ofšor destinacije (poreske rajeve) lokalni vlasnici kapitala izbegavaju obaveze prema državama čiji su poreski obveznici. Transnacionalne korporacije koriste svoju poziciju u asimetričnom partnerstvu u odnosu na zemlje u razvoju kako bi dodatno pogoršali poziciju države na čijoj teritoriji posluju, u svoju korist.

Kada je reč o odnosima na relaciji između država i transnacionalnih korporacija treba imati u vidu probleme sa kojima se susreće većina savremenih država. Najpre, tu je prisutna situacija, u pogledu nezaposlenosti i nivoa privrednih aktivnosti, koja omogućava transnacionalnim korporacijama da ucenjuju lokalne vlastodršce tražeći izuzetne pogodnosti za svoj dolazak i investiranje na teritoriji njihove nadležnosti. Zemlje u razvoju se utrkuju u ponudi raznih pogodnosti za privlačenje stranog kapitala. Tu su visoke stimulativne mere u vidu participacije države za svako novo

¹¹ Izbor godina u tabeli je napravljen tako da obuhvati period pozitivnih efekata rušenja Berlinskog zida, kao i da pokaže negativne efekte velike svetske ekonomske krize iz 2008. godine koja je došla kao posledica nekontrolisanog ponašanja privatnog kapitala. U 2007. godini, pre početka krize, evidentno je smanjenje javnog duga u odnosu na BDP kod mnogih zemalja. Takođe je lako uočiti da se 2014. godine javni dug uvećao u odnosu na BDP kod svih zemalja sem Norveške i Izraela.

¹² Na temu odnosa privatnog kapitala i javnog duga dosta dobru analizu čitalac može da dobije u knjizi: Toma Piketi, *Kapital u XXI veku*, Akademska knjiga, Novi sad, 2015.

otvoreno radno mesto, oslobađanje od raznih poreskih obaveza, snižavanje standarda u oblasti zaštite životne sredine. Dodatna pogodnost za ostvarivanje ekstra profita transnacionalnih korporacija je obavljanje prekograničnog prometa unutar transnacionalnog privrednog sistema. Već pominjani sistem transfernih cena omogućava poslovnim sistemima da prilikom uvoza polufabrikata i delova prikažu višu vrednost od realne, a da prilikom izvoza gotovih proizvoda ili polufabrikata više faze prerade prikažu nižu realnu vrednost kako bi platili što manji porez na dodatnu vrednost ostvarenu na prostoru zemlje gde se operacija obavlja.

KONCEPT LJUDSKE BEZBEDNOSTI KAO OKVIR ZA REŠAVANJE PROBLEMA

Koncept ljudske bezbednosti je nastao u vreme ispoljavanja posledica nekontrolisanog procesa prodora krupnog kapitala na istok Evrope, koji je pre pada Berlinskog zida bio njemu nedostupan prostor. Rezultati predatorske privatizacije i instrumentalizacija državnih institucija za potrebe interesa krupnog kapitala bili su katastrofalni po kvalitet života građana iza nekadašnje gvozdene zavese. Efekti urušavanja starog sistema, bez odgovarajuće zamene, u javnosti su okarakterisani kao *ekonomski genocid*.¹³ Situacije u kojima se osnovna ljudska prava krše od strane institucija koje treba da štite interese građana poslužile su kao osnov za kreiranje koncepta u čijoj je osnovi ideja da se spreči ponavljanje istih scenarija, odnosno da se otklone uslovi koji su doprineli takvom stanju.

Imajući u vidu opisan problem sa javnim dugom i njegovim efektima po kvalitet života građana, vidimo mogućnost da se sedmodimenzionalna matrica koncepta ljudske bezbednosti primeni kao analitički okvir koji može da ukaže na korene problema i iznalaženje rešenja u datom kontekstu. Identifikovanjem sedam bitnih oblasti, na osnovu kojih se može kvantifikovati kvalitet života građana na nekom prostoru, daje se mogućnost utvrđivanja uzroka postojećih i predviđanje mogućih problema na osnovu kretanja odgovarajućih indikatora.

Autori izveštaja o ljudskom razvoju za 1994. godinu identifikovali su sledećih sedam oblasti bitnih za određenje stanja bezbednosti, odnosno nebezbednosti na nekom prostoru: 1) ekonomska bezbednost; 2) bezbednost ishrane; 3) bezbednost zdravlja; 4) ekološka bezbednost; 5) lična bezbednost; 6) bezbednost zajednice; i 7) politička bezbednost.¹⁴ Imajući u vidu prostorno ograničenje pokušaćemo da ukratko

¹³ Celestine Bohlen, "Yeltsin Deputy Calls Reforms *Economic Genocide*", *The New York Times*, 9 February 1992, www.nytimes.com/1992/02/09/world/yeltsin-deputy-calls-reforms-economic-genocide.html?pagewanted=all&src=pm, 03/07/2016.

¹⁴ *Human Development Report*, UNDP, Oxford University Press, Oxford and New York, 1994, pp. 24–25.

ukažemo na najvažnije elemente koji ukazuju na analitički potencijal koncepta za shvatanje dubine problema javnog duga i njegove efekte po kvalitet života građana.

Najpre, treba imati u vidu da su zbog hroničnog budžetskog deficita mnoge države podložne raznim uslovljavanjima i ograničenjima pri vođenju državne politike. Restriktivna politika se prvo sprovodi u oblastima koje se direktno reflektuju na stanje ekonomske bezbednosti najvećeg dela građana koji žive na prostoru neke države. Države su prinuđene da sprovedu restriktivnu socijalnu politiku, ali i da prihvataju neodržive uslove za dolazak stranih investicija na prostoru njihove nadležnosti. Zbog imperativa ekonomičnosti u poslovanju smanjuje se broj zaposlenih, a plate onima koji ostaju na radnom mestu bivaju niže.

Na osnovu podataka o kretanju javnog duga svih država pokazalo se da je postojeći globalni ekonomski sistem neodrživ. Po kriterijumima koncepta ljudske bezbednosti ugrožena je globalna ekonomska bezbednost imajući u vidu efekte najnovije svetske ekonomske krize. Zbog nedostatka moći nacionalnih država da se suprotstave interesima krupnog kapitala mnoge oblasti koje su tretirane kao strateški važne za stabilnost sistema prepuštene su ćudima tržišta, između ostalog proizvodnja i distribucija hrane, što stvara uslove za potencijalno velike globalne potrebe. Svedoci smo da imperativ racionalizacije dovodi do disfunkcionalnosti mnogih javnih službi, posebno je opasna situacija zbog mogućih posledica u zdravstvenom sistemu. Zdravlje građana je, takođe, ugroženo i lošim ekološkim uslovima zbog problema pri sprovođenju usvojenih međunarodnih standarda u ovoj oblasti.

Na nestabilnim prostorima koji su pogođeni ekonomskom krizom i siromaštvom prisutni su problemi sa organizovanim kriminalom. Građani su ugroženi na radnom mestu zbog neadekvatnih uslova rada, na ulici zbog prisustva uličnih bandi, a neretko imaju problema i u porodici zbog stresnih situacija izazvanih uslovima života i rada. Društveni ambijent je često destimulativan za politički angažman građana što vodi ka depolitizaciji društva i stvaranju uslova za pojavu ekstremističkih organizacija.

Aktuelni događaji na prostoru Evropske unije pokazuju da više nema zaštićenih regiona i država od efekata neuređenih globalnih procesa. Migrantska kriza i neadekvatan odgovor na situaciju ukazuju na potrebu da se deo državnih funkcija, koje nacionalne institucije više nisu u stanju da obavljaju, prebaci na viši nivo. Naravno kreiranje globalnih institucija zahteva uspostavljanje demokratskih procedura koje bi sprečile globalnu dominaciju interesa krupnog kapitala nad interesima građana. Za početak, trebalo bi uvesti globalni fiskalni sistem kako bi se omogućilo finansiranje rada, kako starih tako i novouspostavljenih institucija. Ne sme da se dozvoli produženje neodržive situacije u kojoj su jedini efekti ekonomske globalizacije veće jahte vlasnika krupnog kapitala i bogatiji menadžeri transnacionalnih korporacija.

ZAKLJUČAK

Moć nacionalnih država temelji se, pored ostalog, na količini finansijskih sredstava koje one imaju na raspolaganju u svojim fondovima. Zahvaljujući prikupljenim sredstvima u budžetu država može da finansira potrebe zajednice kroz institucije koje predstavljaju javno dobro, odnosno servis u interesu građana na teritoriji pod kontrolom konkretne države. Između ostalog, jedna od funkcija je obezbeđivanje stabilnosti sistema koja podrazumeva pravednu raspodelu društvenog bogatstva.

Rast razlika u prihodima stanovništva i siromašenje javnih fondova dovodi u pitanje funkcionalnost savremenih država. Aktuelna situacija upućuje na činjenicu da sistem državnih institucija više nije u stanju da na pravi način zaštiti interese građana. Tome su doprineli procesi koji favorizuju interese vlasnika krupnog kapitala koji imaju sve manje dodira sa interesima država na čijoj teritoriji posluju. Kada se podvuče crta ispod bilansa i odrede efekti poslovanja nekih transnacionalnih korporacija na prostoru zemalja u razvoju često se dešava da oni budu negativni. Može da se desi da čak ne dođe ni do povraćaja stimulativnih sredstava, a da ne govorimo o negativnim efektima po životnu sredinu i zdravlje zaposlenih zbog prekomerne eksploatacije. Iz tog odnosa, države ostaju još slabije dok transnacionalne korporacije dobijaju na finansijskoj moći. Na drugoj strani, osiromašeni građani preuzimaju deo tereta finansiranja funkcija sistema, što dovodi do paradoksalne situacije u kojoj najveći gubitnici globalizacije putem raznih fiskalnih i parafiskalnih nameta finansiraju sistem koji je sve više u službi krupnog kapitala.

Hronični deficit budžeta većine savremenih država je direktna posledica neoliberalnog pristupa uređenju globalnih ekonomskih tokova. Nedostatak sredstava za funkcionisanje institucija sistema ispoljava se u raznim formama negativnog uticaja na kvalitet života građana. Počev od toga da se države zadužuju i plaćaju kamate čime dodatno opterećuju ograničene fondove. Nedostatak novca se reflektuje, pre svega, u sektorima koji su bitni za stabilnost i razvoj zajednice, kao i kvalitet života građana: obrazovanje, zdravstvo, odbrana, bezbednost. Javni dugovi država postaju sve veći, što se direktno može pratiti i kroz indikatore koji utiču na bezbednost njihovih građana. Taj globalni fenomen doveo je do siromašenja javnih fondova koji su usmereni ka rešavanju životnih problema stanovništva na prostoru koji kontrolišu države. Opisana situacija se direktno odražava na kvalitet života građana. Nedostatak sredstava za nabavku savremene opreme i finansiranje rada zdravstvenog sistema je najdrastičnija posledica promene u strukturi globalne moći na relaciji privatni kapital – država. Građani pod pritiskom maksimizacije profita rade za sve manje novca, a državni zdravstveni sistem nije u mogućnosti da obezbedi odgovarajući nivo usluga u skladu sa potrebama ljudi.

Pod pritiskom racionalizacije države se povlače iz sfere socijalne politike prepuštajući mnoge građane stihiji zvanoj tržište. Nedostatak sredstava u državnim fondovima za direktnu posledicu ima odliv kvalitetnih kadrova iz institucija i utiče na kvalitet raspoloživih tehničkih sredstava koja su neophodna za funkcionisanje sistema. Zbog opisane situacije mnoge nacionalne države su u sve inferiornijem položaju u odnosu na velike transnacionalne korporacije. U sferi klasičnih institucija bezbednosti država sve manje sredstava ima na raspolaganju za nabavku nove opreme i angažovanje kvalitetnih kadrova. Država je inferiorna u odnosu na velike transnacionalne privredne sisteme koji poseduju najsavremeniju opremu, a neretko angažuju brojnije ljudstvo za svoje fizičko obezbeđenje od lokalnih pripadnika bezbednosnih struktura. Na primer, danas se u privatnom sektoru bezbednosti troši više novca nego na nivou pojedinih država.¹⁵

Legitimnost političkog sistema se sve više dovodi u pitanje zbog gubljenja organske veze između građana i institucija koje bi trebale da zastupaju njihove interese. Zbog svega navedenog građani su sve više podložni raznim ekstremističkim ideologijama i sistem postaje nestabilan. Mnoge akcije ekstremista bivaju pravdane upravo postojećim sistemom raspodele globalnog bogatstva. Zbog ličnog nezadovoljstva mnogi građani gaje simpatije prema fundamentalističkim organizacijama i pokretima, bez obzira na rezultate njihovih aktivnosti. Događaji poput terorističkih akcija u Francuskoj pokazuju koliko je sistem ranjiv na akcije organizovanih fundamentalističkih grupa, ali još više na ekstremizam individualaca.

Za kvalitativnu analizu aktuelnog finansijskog položaja države može da se iskoristi analitički potencijal koncepta ljudske bezbednosti koji akcenat stavlja na kvalitet života ljudi. Ukoliko bismo uzeli u obzir efekte siromašenja javnih fondova po svaku od sedam dimenzija ljudske bezbednosti, onda bismo vrlo brzo došli do korena problema savremenog sveta i bili na dobrom putu do rešenja ovde izloženog problema.¹⁶

BIBLIOGRAFIJA

ASIS International - Advancing Security Worldwide: *Executive Summary The United States Security Industry Size and Scope, Insights, Trends, and Data*,

¹⁵ Na primer, u SAD privatni sektor je na bezbednost u 2012. godini potrošio 140 milijardi američkih dolara. Navedeno prema: ASIS International - Advancing Security Worldwide: *Executive Summary The United States Security Industry Size and Scope, Insights, Trends, and Data*, <https://www.asisonline.org/Documents/ASIS%20IOFM%20Executive%20Summary%208.23.13.%20final.pdf>, p. 3.

¹⁶ Koncept ljudske bezbednosti sa osnovnim teorijskim postavkama i elementima analize dostupan je u: Ivica Đorđević, *Ljudska bezbednost: globalni kontekst i primena u Srbiji*, Institut za uporedno pravo i Dosije studio, Beograd, 2013.

dostupno na adresi <https://www.asisonline.org/Documents/ASIS%20IOFM%20Executive%20Summary%208.23.13.%20final.pdf>

Bown P. Chad, Irwin Douglas, "The urban legend: Pre-GATT tariffs of 40%", The Centre for Economic Policy Research, London, 2015. <http://voxeu.org/article/myth-40-pre-gatt-tariffs>

Carrasco Enrique, McClellan Charles, Ro Jane: "Foreign Debt: Forgiveness and Repudiation" in *International Finance & Development*, University of Iowa, April 2007, <https://web.archive.org/web/20110606040838/http://www.uiowa.edu/ifdebook/ebook2/contents/part4-I.shtml>

Bohlen Celestine, "Yeltsin Deputy Calls Reforms *Economic Genocide*", *The New York Times*, 9 Februar 1992, dostupno na adresi: <http://www.nytimes.com/1992/02/09/world/yeltsin-deputy-calls-reforms-economic-genocide.html?pagewanted=all&src=pm>

Coatsworth J. H. and Williamson J. G., *The Roots of Latin American Protectionism: Looking Before the Great Depression*, NBER Working Paper 8999, Cambridge, Mass.

Dorđević Ivica: *Ljudska bezbednost – Globalni kontekst i primena u Srbiji*, Institut za uporedno pravo i Dosije studio, Beograd, 2013.

Goldstein Natalie, *Globalization and free trade*, Facts On File, Inc., New York, 2007.

Gudissa Lemma, Mishra D.K., "The Role of Customs Tariff: A Historical, Theoretical and Empirical Review", *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol. 5, No. 11. 2014.

Hoekman M. Bernard and Kostecki M. Michel, *The Political Economy of the World Trading System*, Oxford University Press, New York, 2009.

Petrović Jovan: „Križa svetskog monetarnog sistema“, *Zbornik radova*, Sveska VII, Pravno ekonomski fakultet u Nišu, Niš, 1968.

Piketi Toma: *Kapital u XXI veku*, Akademska knjiga, Novi sad, 2015.

Smilaj Dragica: „Javni dug i gospodarski razvoj“, *Ekonomija/Economics* 2/11, Zagreb, 2004.

UNDP, *Human Development Report*, Oxford University Press, Oxford - New York, 1994.

Ivica Lj. ĐORĐEVIĆ and Zoran JEFTIĆ

**CHANGES IN FINANCIAL POSITION OF STATE
AS A SECURITY PROBLEM**

ABSTRACT

The second half of the 20th century will be remembered as the period of the biggest liberalisation in history in the area of international economic relationships. Many factors served that fact. First of all, attempts to eliminate circumstances which were the root cause of previous world wars. Along with liberalisation of the trade processes, there was a process of growth of public debt which significantly restricted public institution activities. Due to lack of funds in the budget, countries were forced to mortgage and pay a significant amount of money for the rates of interest. Developing countries are especially in a very difficult position because they are under constant pressure and are forced to accept unfavorable arrangements in order to make their system work at all. The circumstances which were mentioned are the hardest for the citizens, primarily due to the lack of funds for the financing of the public sector. Because of the various restrictions, the health system, education and public administration, have a constant deficit and are not able to follow the needs of the local population. Dysfunction of national institutions represents a security problem *par excellence*.

Key words: customs, public debt, budget deficit, human security.

ORGANIZOVANI KRIMINAL: PREVENTIVNI PRISTUP

APSTRAKT

Organizovani kriminal kao negativna pojava u društvu je svakako problem države i njenih službi. Za efikasno suprotstavljanje organizovanom kriminalu osnovni preduslov je poznavanje uslova ili okolnosti koji doprinose njegovom postojanju i delovanju. Zato je vrlo značajno odrediti najvažnije kriminogene faktore koji pospešuju organizovanu kriminalnu delatnost na prostorima određene države. U radu, pored opštih razmatranja o pojmu i prevenciji, posebna pažnja je ukazana na faktore koji mogu različito uticati na ispoljavanje organizovanog kriminala. Navedeni faktori i predstavljaju solidnu osnovu za dalju operacionalizaciju u cilju utvrđivanja mogućnosti ispoljavanja organizovanog kriminala. Njihovo valjano utvrđivanje je od posebnog značaja jer imaju široku upotrebu, a prvenstveno u preventivnom suprotstavljanju organizovanom kriminalu. Međutim, dinamika i prilagodljivost organizovanog kriminala društvenim promenama zahteva stalno praćenje i inoviranje postojećih faktora, u cilju objektivnije spoznaje uticaja na ispoljavanje i delovanje organizovanog kriminala.

Ključne reči: organizovani kriminal, prevencija, faktori (prediktori), sprovođenje zakona, izvršna vlast.

UKRATKO O POJMU ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Delatnost organizovanog kriminala karakteriše sistematsko, plansko i dugotrajno vršenje krivičnih dela. U tom kontekstu organizovani kriminal deluje kao dugotrajni poduhvat koji se racionalno obavlja radi stvaranja profita, različitih kriminalnih aktivnosti koje teže ka dobročinstvima i uslugama za kojima postoji velika potražnja javnosti, ali su nelegalnog karaktera.²

¹ Branislav Milosavljević, istraživač u Institutu za strategijska istraživanja, Ministarstva odbrane Republike Srbije. E-pošta: branislav.milosavljevic@mod.gov.rs. Tekst je nastao kao rezultat rada na projektu „Identifikovanje savremenih asimetričnih formi ugrožavanja bezbednosti”, koji realizuje Institut za strategijska istraživanja.

² Jay Albanese, *Organized Crime in Our Times*, Anderson Publishing Co, Cincinnati, 2004, pp. 4–5.

Potpunija definicija organizovanog kriminala određuje ovaj fenomen kao neideološko udruženje jednog broja lica, koja među sobom ostvaruju vrlo bliske društvene interakcije, organizovano na hijerarhijskoj osnovi, od najmanje tri nivoa (ranga), u cilju obezbeđenja profita i moći, zahvaljujući učešću u nezakonitim i zakonitim aktivnostima. Položaj u hijerarhiji i pozicije funkcionalne specijalizacije moraju da budu prenesene (preuzete) na osnovu srodstva ili prijateljstva ili racionalno prenesene (proverene), s obzirom na veštinu onoga kome se određena pozicija dodeljuje. Stalnost članstva se podrazumeva, a članstvo nastoji da očuva integritet svog udruženja i aktivnosti u skladu sa ciljevima organizacije. Izbegava se konkurencija i nastoji da se ostvari potpuna kontrola u određenoj nelegalnoj delatnosti i na određenom prostoru. Organizacija je voljna da upotrebi nasilje ili da se služi podmićivanjem radi ostvarenja postavljenih ciljeva. Nasilje se koristi i radi obezbeđenja discipline pripadnika kriminalne organizacije. Članstvo je restriktivnog karaktera, mada neki članovi mogu da budu uključeni u aktivnosti u izuzetnim situacijama. Postoje eksplicitna pravila, verbalna ili pisana čija se primena obezbeđuje pretnjom određenim sankcijama, što uključuje i ubistva.³

Na nivou Evropske unije, organizovani kriminal je definisan na drugačiji način korišćenjem obaveznih i fakultativnih kriterijuma. Tako su pod obaveznim kriterijumom svrstani: saradnja najmanje tri lica, saradnja tih lica u dužem vremenskom periodu ili u određenom trajanju, vršenje teških oblika krivičnih dela i ostvarivanje dobiti i (ili) moći kao cilj udruženog kriminalnog delovanja. U fakultativne kriterijume spadaju: konkretni zadaci ili uloga svakog člana kriminalnog udruženja, postojanje nekog oblika interne discipline ili kontrole, primena sile ili drugih pogodnih sredstava radi zastrašivanja, uticaj na politiku, sredstva javnog informisanja, javnu upravu i agencije za sprovođenje zakona, korišćenje komercijalnih ili poslovnih struktura, uključenost u pranje novca i delovanje na međunarodnom nivou. Kada se u konkretnom slučaju govori o organizovanom kriminalu, onda se radi o identifikovanju najmanje šest od ponuđenih kriterijuma, pri čemu se podrazumeva prisustvo obaveznih kriterijuma. Pored toga, treba napomenuti da su navedeni kriterijumi ugrađeni i u određivanje organizovanog kriminala u krivičnoprocesnom zakonodavstvu Republike Srbije.⁴

I pored velikog broja određenja ovog fenomena, možemo uočiti dva pristupa. Prvi pristup, koji je ujedno i obuhvatniji, izjednačava organizovani kriminal sa bilo

³ Howard Abadinsky, *Organized crime*, 3rd edition, Nelson-Hall, Chicago, 1990, pp. 1–6.

⁴ Videti: Council of the European Union Act 6204/2/97, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52005DC0232&from=EN>, 26/06/2016; „Krivični zakonik Republike Srbije”, *Službeni list RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispravke 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

kojim oblikom organizovanja u izvršenju krivičnih dela radi pribavljanja protivpravne imovinske koristi. Drugi pristup, znatno uže određuje ovaj pojam jer njegovi zagovornici pored organizacijskog elementa, smatraju da organizovani kriminal mora da obuhvata karakteristike kriminalne organizacije, njegovu strukturu i način funkcionisanja. To je ujedno uži pristup jer pojam organizovanog kriminala, pored organizacijskog elementa, mora da obuhvata i neke druge kvalifikatorne okolnosti.⁵ Na osnovu sintetizacije definicija ovog pojma, organizovani kriminal se definiše kao „trajan kriminalni poduhvat koji se racionalno realizuje u cilju sticanja profita na nelegalan način i za zadovoljenje određenih potreba društva (prostitucija, kockanje, zelenaštvo, i slično), a njegov kontinuitet delovanja se ostvaruje upotrebom sile, pretnjama, kontrolom monopola i (ili) korupcijom javnih službenika”.⁶

U osnovi, organizovani kriminal obuhvata širok spektar kriminalne aktivnosti i podrazumeva zločinačko ponašanje svojstveno organizacijama koje su danas znatno sofisticiranije, prvenstveno zbog upotrebe novih tehnologija pomoću kojih je moguće lakše ugroziti sigurnost ljudi, prodreti u različite slojeve civilnog društva, te uzrokovati nasilje, strah i nepravdu. Složena priroda političkog, ekonomskog i tehnološkog odnosa modernog doba umnogome doprinosi proliferaciji organiziranog kriminala. Međutim, i pored različitog pristupa u definisanju organizovanog kriminala, postignut je konsenzus o primarnim elementima kao što su: postojanje trajne kriminalne organizacije, racionalno kriminalno delovanje, sticanje profita kao krajnji cilj kriminalnog delovanja i korišćenje sile ili pretnji i pribegavanje korupciji radi realizovanja ciljeva i očuvanja imuniteta od primene zakona.⁷

PREVENCIJA ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Sa etimološkog aspekta pojam prevencija potiče od latinske reči *praeventio* i označava sprečavanje, predupređivanje. Prefiks *pre* u suštini označava prevremenu reakciju pre manifestacije (ispoljavanja) određene neželjene pojave. U načelu prevencija sadrži planske i organizovane radnje i postupke kojima se nastoji potpuno ili delimično ukloniti nastanak i uticaj neželjenih pojava. Sa aspekta kriminaliteta, prevencija obuhvata određene mere kojima se smanjuje ili na drugi način doprinosi kvantitativnom i kvalitativnom smanjenju kriminaliteta i osećaja nesigurnosti

⁵ Darko Marinković, *Suzbijanje organizovanog kriminala: specijalne istražne metode*, Prometej, Novi Sad, 2010, str. 19.

⁶ Jay Albanese, “North American Organised Crime”, *Global Crime*, Vol. 6, No. 1, February 2004, p. 10.

⁷ Jay Albanese, “The Causes of Organized Crime: Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders?”, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Thousand Oaks, 2000, p. 413.

građana, bilo kroz direktno odvrćanje od kriminalnih aktivnosti ili kroz politiku i intervencije osmišljene u cilju smanjenja potencijala za kriminal i uzroke kriminaliteta. Navedeno određenje prevencije podrazumeva da se u realizaciju nabrojanih aktivnosti uključuje rad vlade, nadležnih državnih organa, organa lokalnih vlasti, civilnog sektora, naučne i šire javnosti, kao i podrška medija”.⁸

Pored toga, primarni cilj prevencije podrazumeva utvrđivanje najefektivnijih metoda i sredstava u sprečavanju krivičnih dela, a njeni dopunski ciljevi su dosta široki i obuhvataju od utvrđivanja prednosti i nedostataka postojećih preventivnih metoda i sredstava i njihovo usavršavanje, objašnjenje uticaja preventivnih metoda i sredstava na kriminal, viktimizaciju i strah od zločina kod građana, do utvrđivanja aktuelnih problema koji umanjuju efektivnost sistema prevencije kriminala i pronalaženje mogućnosti za njihovo prevazilaženje. Uopšteno posmatrajući, prevencija pretpostavlja upotrebu svih mera i sredstava za mobilizaciju pojedinaca, društvenih grupa, organizacija i institucija, usmerenih na sprečavanje pojava koje nisu u skladu sa proklamovanim pozitivnim normama, a koje po svojoj suštini nanose štetu pojedincima, društvenim grupama ili društvu u celini.⁹ Osnovna ideja vodilja korišćenja prevencije je u tome da je opravdanije i racionalnije preduzeti mere sprečavanja nastupanja kriminalne radnje i posledica, nego preduzimati represivne mere nakon nastupanja kriminalne delatnosti.

Prevencija je po svom obimu sveobuhvatnija i šira od represije, ali manje popularna jer njeni rezultati nisu toliko vidljivi, a mogu biti uočljivi nakon izvesnog, neretko i višegodišnjeg perioda. Na osnovu analize određenja pojma prevencije možemo uočiti da je njena suština u sprečavanju nastanka kriminalnih dela, što ujedno predstavlja osnovni problem koji treba razrešiti u cilju postizanja efikasnosti prevencije. U tom smislu, prevencija se nameće kao rešenje u vidu aktivnosti usmerenih na neutralisanje uslova i uzroka koji stvaraju i podstiču ispoljavanje delovanja organizovanog kriminala. Ukoliko želimo da sprečimo pojavu organizovanog kriminala na određenom prostoru, moramo raspolagati objektivnom procenom, koja će predvideti njegovo ispoljavanje. Međutim, to nije nimalo jednostavno jer ne postoji univerzalna matrica po kojoj se organizovani kriminal ispoljava, ali i zbog velikog broja faktora koji utiču na njegove oblike delovanja. Ipak, ostaje mogućnost da se otkriju izvesne pravilnosti koje nemaju karakter društvenih zakonitosti, već su probalističkog karaktera, odnosno manje-više verovatne. Da bi prevencija bila uspešna, ona se mora planirati i planski usmeravati

⁸ Odlukom Saveta EU od 2001. godine osnovana je Evropska mreža za prevenciju kriminaliteta (EUCPN), <http://eucpn.org/>, 03/07/2016.

⁹ Vladimir Krivokapić, *Prevencija kriminaliteta*, Policijska akademija, Beograd, 2002, str. 37.

u preventivnoj praksi i povezati sa drugim društvenim i ekonomskim programima razvoja. Skoro je nezamislivo pravilno i uspešno funkcionisanje sistema prevencije ako se ne zasniva na kompleksnom planiranju i usmeravanju na osnovu prethodnih naučnih prognoza i analiza.¹⁰

Prilikom prognoziranja kriminala treba imati u vidu mogućnost predviđanja zločina kao individualnog kriminalnog ponašanja, i prognostike kriminaliteta kao masovne pojave na određenom prostoru i vremenu. Objektivno predviđanje zasniva se na dve pretpostavke: 1) na dobroj identifikaciji faktora predviđanja (prediktori) i kriterijuma validnosti predviđanja; i 2) da je na pravi način određen period za koji se predviđanje vrši. Prediktori predstavljaju varijable čije proučavanje i praćenje omogućava da predvidimo buduće ispoljavanje organizovanog kriminala, a njihovo definisanje i merenje su najvažniji u prognozi. Zbog značaja koji imaju prediktori moraju biti izabrani u skladu sa odgovarajućim teorijskim konceptom, a informacije na kojima se zasnivaju moraju biti tačne i objektivne.¹¹

PREDIKTORI (FAKTORI) ISPOLJAVANJA ORGANIZOVANOG KRIMINALA

Analiza aktuelnih trendova organizovanog kriminala omogućava identifikovanje ključnih faktora koji doprinose ispoljavanju organizovanog kriminala. Brojni su faktori koji doprinose razvoju organizovanog kriminala kako na području pojedinih država, tako i na širim područjima. Postoje različite teorije koje objašnjavaju kriminal i kriminalno ponašanje a pojedine od njih pružaju uvid u organizovani kriminal. Međutim, istraživanja su pokazala da su od presudnog značaja prilike i okolnosti koje postaju dostupne za ispoljavanje organizovanog kriminala.¹² To znači da u slučaju izvršilaca krivičnih dela iz domena organizovanog kriminala poseban značaj ima situacioni faktor koji se tiče ostvarivanja profita, ali se ne isključuje u potpunosti i značaj crte ličnosti izvršioca.

Efikasno suzbijanje organizovanog kriminala podrazumeva poznavanje uslova koji doprinose njegovom nastajanju i razvoju. Zato je vrlo bitno definisati najvažnije kriminogene faktore koji uzrokuju nastajanje i razvoj organizovane kriminalne delatnosti na određenom prostoru. Osnovni faktori koji mogu uticati na razvoj i širenje organizovanog kriminala na prostoru određene države su: ekonomski okvir, vlada

¹⁰ Milan Milutinović, *Kriminalna politika*, Savremena administracija, Beograd, 1984, str. 322.

¹¹ Đorđe Ignjatović, *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, Pravni fakultet, Beograd, 2009, str. 49.

¹² Videti: Slaviša Vuković i Goran Bošković, „Osnovni pristupi i mogućnosti prevencije savremenog organizovanog kriminala”, *Kultura polisa – posebno izdanje*, Beograd, 2012, str. 49–74.

(izvršna vlast), sprovođenje zakona, društvene i tehnološke promene i pojedinačni faktori koji uvažavaju specifičnost određene države ili regiona.¹³ Svaki od navedenih faktora ima uticaj u prirodi i obimu organizovanog kriminala na određenom prostoru.

Tehnološke i socijalne promene predstavljaju mogućnost „promovisanja“, ali i ograničenja ispoljavanja organizovanog kriminala. Savremena tehnologija je produžila domet delovanja kriminalaca, pa omogućava krađu imovine preko nacionalnih granica. Tako su, na primer, identifikovane grupe unutar Rusije i Ukrajine bile veliki proizvođači piratskih CD softvera i muzike. Takođe, više od milion brojeva kreditnih kartica je ukradeno od strane organizovanih grupa hakera u Rusiji i Ukrajini. Na sličan način, rast interneta je produžio domet seks industrije u plasiranju pornografije i regrutaciji žena i dece radi prostitucije¹⁴.

*Tabela 1: Ispoljavanja pojedinih oblika tradicionalnog
i savremenog organizovanog kriminala¹⁵*

Tradicionalni model	Savremeni model
Lokalno kockanje, trgovina heroinom i kokainom	Kockanje preko Interneta, sintetičke droge (npr. ekstazi)
Ulična prostitucija	Prostitucija i trgovina ljudima organizovana preko Interneta
Reketiranje i zelenaštvo	Iznuđivanje od krupnih biznismena, korupcija i kidnapovanje visokih funkcionera kompanija
Skladištenje ukradene robe	Krađa intelektualne svojine softvera

S razvojem informacionih tehnologija, mnogi vidovi kriminala su unapređeni jer se najnovije informacione i telekomunikacione tehnologije sve više koriste kako u izvršenju krivičnih dela (Tabela br. 1), tako i u uspostavljanju veze i međusobnoj komunikaciji između članova kriminalnih grupa. Imajući u vidu nagli razvoj

¹³ Jay Albanese, “The Prediction and Control of Organized Crime: A Risk Assessment Instrument for Targeting Law Enforcement Efforts”, op. cit., p. 15.

¹⁴ Ibid., p. 17.

¹⁵ Jay Albanese, “North American Organised Crime”, op. cit., p. 10.

tehnoloških i informacionih sistema, kao i razvoj saobraćaja, nesumnjiva je opasnost od širenja različitih oblika ugrožavanja bezbednosti, a pre svega organizovanog kriminala, s obzirom na veliku finansijsku moć i organizacionu strukturu kojom raspolažu pojedine kriminalne organizacije.

Navedene tendencije posebno su izražene u oblasti privredno-finansijskog poslovanja, jer se kriminalne organizacije u toj oblasti najbrže prilagođavaju savremenom ekonomskom okruženju i delovanju u međunarodnim okvirima. Delovanje u međunarodnim okvirima pruža pogodnosti pristupa svetskim finansijskim tokovima, različitim kriminalnim tržištima, *off shore* finansijskim centrima i stvara mogućnosti za procenu rizika od krivičnog gonjenja za specifične kriminalne aktivnosti. Organizovani i transnacionalni organizovani kriminal u savremenom okruženju postali su biznis koji se brzo razvija i čiji dometi i kobne posledice predstavljaju globalnu pretnju protiv koje su neophodne sveobuhvatne i opšte mere u cilju suprotstavljanja tom zlu savremenog doba.¹⁶ Razvoj elektronskog bezgotovinskog platnog prometa uzrokovao je pojavu novih oblika visoko-tehnološkog kriminala. Pre svega, reč je o elektronskim platnim karticama kojima se vrši plaćanje roba i usluga kao ekvivalent plaćanja u gotovom novcu. Samim tim, platne kartice su postale predmet falsifikovanja. U pitanju je jedan od najrasprostranjenijih oblika njihove zloupotrebe, koji je u ekspanziji, i moguće je da će poprimiti i oblik organizovanog visokotehnološkog kriminala. Inače, visokotehnološki kriminal je sve prisutniji, stalno dobija nove forme, prelazi nacionalne okvire i samim tim sve više poprima oblike transnacionalnog organizovanog kriminala. Očekuje se da će se elektronska komunikacija koristiti i u narednom periodu kako bi se ugovorila kupoprodaja narkotika, oružja, trgovina ljudima, i slično. Realna je opasnost da će internet sve češće biti korišćen za zloupotrebu dece i maloletnih lica u pornografske svrhe. Zbog svega navedenog, prilikom razmatranja uticaja tehnoloških i socijalnih promena potrebno je analizirati da li savremene tehnologije mogu imati širu primenu i u nelegalnim aktivnostima i da li je za njihovo korišćenje u navedene svrhe neophodno poznavanje određenih veština.

Turbulentne društvene okolnosti, poput ratova ili velikih socijalnih nemira, pogoduju razvijanju i organizovanog kriminala. To se može jednostavno uočiti i u bliskoj prošlosti Republike Srbije i pojedinih država u njenom okruženju, gde su ratovi, a naročito ekonomske sankcije pospešili nastanak, razvoj i učvršćivanja pozicija organizovanog kriminala. Pored toga, navedene društvene okolnosti

¹⁶ Louise Shelly, "Transnational Organized Crime: An Imminent Threat to the Nation-State", *Columbia Journal of International Affairs*, No. 2, 1995, <http://n.ereserve.fiu.edu/010034785-1.pdf>, 04/07/2016, pp. 7–11.

ukazuju i na sposobnost kriminala da se prilagođava konkretnoj ekonomskoj situaciji, da kroz tokove „sive ekonomije” uspešno probija ekonomske blokade i tržište snabdeva robom koje nema u legalnoj prodaji. Takve situacije uvek predstavljaju i latentnu opasnost za uspostavljanje određenih veza između kriminalnih organizacija i pojedinih državnih organa.¹⁷ Navedenu sliku stanja upotpunjava i prelazak države iz stanja dogovorne na tržišnu ekonomiju, transformacija društvene svojine i državnog kapitala i započeta transformacija krajem prošlog veka. To je predstavljalo pogodno tle za korupciju i organizovani kriminalitet, kao odraz težnje pojedinih nosilaca kriminalne delatnosti da u daljem vršenju kriminaliteta osiguraju sebi zaštitu od krivičnog gonjenja.

Ekonomski činilac je vrlo značajan jer je uključen i u određenje pojma organizovani kriminal. U kriminalni opus organizacije spadaju sve one nezakonite delatnosti koje se mogu okarakterisati kao visokoprofitabilne. Tako je za organizovani kriminal od izuzetne važnosti odnos ponude i potražnje na crnom tržištu u kome organizovane kriminalne grupe imaju ulogu snabdevača potrošača deficitarnim robama i uslugama. Pored toga situacije kada postoje zabrane dostupnosti pojedinih roba ili usluga a za koje ima potražnje od značajnog broja građana, predstavljaju pogodan faktor za učešće kriminalnih grupa u snabdevanju tim robama ili uslugama. S druge strane, za organizovane kriminalne grupe značajna je i procena administrativnih propisa koja treba da im omogući pravovremeno otkrivanje potencijalnih pogodnosti za pravovremeni upliv i delovanje.

Uticaj ekonomskog faktora na ispoljavanje organizovanog kriminala vezan je pre svega za ekonomsko stanje u državi, loš životni standard, visoku potražnju za određenim proizvodima, i drugo. Tako su, na primer loši ekonomski uslovi u Istočnoj Evropi i Aziji predstavljali impuls međunarodnoj trgovini ženama i decom u Zapadnoj Evropi, ali i povećanju eksploatacije od strane organizovanih kriminalnih grupa.¹⁸ Nagli pad životnog standarda, raširena nezaposlenost i porast stope inflacije su, između ostalog, razlog što se sve veći broj ljudi odlučuje da svoje mesto potraži na crnom tržištu koje nudi veću zaradu ali bez mogućnosti da se na njemu ostane ukoliko nema spremnosti da se pribegne zločinu. Organizovani kriminal, između ostalog, počiva i na „skrivenoj ekonomiji” („ekonomiji u senci” ili „sivoj ekonomiji”) koja ima svoja dva aspekta. Prvi je sivo tržište na kome se nude proizvodi kojih nema (ili ne u dovoljnim količinama), a drugi je crno tržište koje nudi dobra i usluge koji su zabranjeni. S druge strane, smanjenju sive

¹⁷ Mićo Bošković, *Organizovani kriminalitet – prvi deo*, Policijska akademija, Beograd, 1998, str. 18.

¹⁸ Jay Albanese, “The Prediction and Control of Organized Crime: A Risk Assessment Instrument for Targeting Law Enforcement Efforts”, op. cit., p. 13.

ekonomije mogu doprineti adekvatne ekonomske i pravne mere u cilju otklanjanja njenih uzroka, kao i pojačana primena adekvatnih preventivnih i represivnih mera. Organizovan i sinhronizovan pristup u primeni adekvatnih mera može uticati na usmeravanje „sive ekonomije” u legalne tokove privrede. Pored toga, „siva ekonomija” utiče na postojanje i nastajanje novih oblika privrednog kriminaliteta. Na ilegalnom tržištu zabranjenih roba i usluga koje kontroliše organizovani kriminal posebno mesto zauzimaju psihoaktivne supstance. Povezanost opojnih droga i organizovanog kriminala je velika i proizlazi kako iz prirode same narkomanije, tako i iz preciznog inkriminisanja svih onih delatnosti koje se preduzimaju s ciljem da se na nezakonit način proizvedu i stave u promet ove supstance, odnosno da se drugim licima omoguću njihova zloupotreba. Nezakonito stečena sredstva delovanjem organizovanog kriminala predstavljaju ilegalan novac koji prolazi kroz razne transakcije „pranja”, da bi se kasnije pojavio kao zakonit novac koji se koristi u legalnim tokovima privrednog ili vanprivrednog poslovanja. Bez daljeg elaboriranja ekonomskog faktora, možemo definisati pojedinačne faktore koji imaju uticaj na mogućnost ispoljavanja organizovanog kriminala. To su:

- životni standard (nizak životni standard podstiče učešće u nezakonitim aktivnostima);
- velika potražnja za proizvodima ili uslugama (posebno potražnja za narkoticima, zaštiti poslovanja, prostituciji i slično);
- pristupačnost snabdevanja proizvodima ili uslugama (dostupnost); i
- konkurentnost tržišta („niske barijere” i povoljnost za ulazak kriminalnih grupa).¹⁹

Aktivnosti vlade (izvršne vlasti) mogu sprečiti ali i doprineti delovanju organizovanog kriminala. U tom smislu, faktori koji doprinose delovanju organizovanog kriminala uključuju slabu centralnu ili lokalnu vlast koja ima poteškoća oko sprovođenja zakona i ugovora, korupciju među političkim liderima, ili zakone koji stvaraju ili proširuju kriminalna tržišta (npr. zakoni o zabrani novih lekova, novi duvanski porezi ili ograničenja, promene u načinu na koji se prikupljaju porezi na određene proizvode, privatizacija preduzeća u bivšim socijalističkim zemljama bez zakona koji regulišu način sprovođenja privatizacije). Tako su na Haitiju, uspostavljene veze između političkih lidera, zaštićenih trgovaca drogom, i snaga policije. U Ruskoj Federaciji su nedostatak transparentnosti, opšta korupcija vlasti i neadekvatni zakoni koji regulišu privredno poslovanje tokom devedesetih godina prošlog veka za rezultat imali vladu koja nije imala političku volju i pravne instrumente neophodne da spreče organizovani kriminal. Na primer, ruska nafta je krađena od strane kriminalaca ili korumpiranih rukovodilaca, a zatim se ta ista nafta prodavala u Roterdamu. Sredstva

¹⁹ Ibid., p. 14.

od prodaje su se najpre nalazila u samim kompanijama, a zatim su deponovana u britanske banke. Ovaj zločinački poduhvat bio je omogućen od strane države usled nedovoljne zakonske regulative koja reguliše privatizaciju poslovanja i sprečavanje pranja novca (ili njenog nepostojanja), postojeće klime korupcije u poslovnom sektoru, i postojanja banaka koje su ili bile pod kontrolom organizovanog kriminala ili zbog svojih interesa nisu posvećivale posebnu pažnju profilu klijenata.²⁰

Država ima najbitniju ulogu u suprotstavljanju svim oblicima organizovanog kriminala, a preko odgovarajućih mera može direktno uticati na primenu načela zakonitosti kao i jednakog tretmana svih učinilaca krivičnih dela, bez obzira na njihov status, položaj u društvu i moć. Na taj način se omogućava veći stepen efikasnosti u suzbijanju aktuelnih oblika organizovanog kriminala. Nedovoljan uticaj države putem zakonskih mehanizama na ilegalno tržište i organizovani kriminal, omogućava ostvarivanje dobiti od ilegalnog tržišta, a istovremeno organizovani kriminal se raznim vrstama pretnji i korupcije infiltrira u društvo i indirektno deluje na državne strukture. Pored toga, primeri iz prošlosti pokazuju da je nedovoljna izgrađenost demokratske kontrole izvršne vlasti uzrok povezivanja njenih pojedinih delova sa kriminalom, što olakšava rad kriminalcima ali se nepovoljno odražava na rad državnih institucija u sprečavanju delovanja organizovanog kriminala.

Krajem XX veka, u periodu ekspanzije organizovanog kriminala na prostoru bivše SFRJ, stanje zakonodavstva je bilo neadekvatno da odgovori izazovu organizovanog kriminala što je, u najmanju ruku, doprinelo njegovoj ekspanziji. S jedne strane, zakoni koji su regulisali mehanizme privrednog poslovanja bili su nemoćni da spreče infiltraciju ilegalnog u legalno poslovanje, državne institucije nisu bile sposobne da se izbore sa opasnošću organizovanog kriminala. Pored toga, krivičnopravni i krivičnoprocesni zakoni nisu obuhvatili ovaj kriminalni fenomen, a bio je evidentan i nedostatak posebnih istražnih tehnika, posebnih procesnih subjekata i ovlašćenja, kao i specijalizovanih organa za borbu protiv organizovanog kriminala. U takvoj situaciji teško je bilo moguće postići odgovarajuće rezultate na tom planu.

Aktivnost vlade u svetlu mogućnosti ispoljavanja organizovanog kriminala možemo posmatrati kroz:

- efikasnost državnih organa, sudova i lokalne samouprave u sprovođenju zakona;
- nivo korupcije među liderima i obim u kome pojedine institucije zloupotrebljavaju svoja ovlašćenja;
- promene u zakonodavstvu koje se odnose na nedozvoljenu trgovinu (narkoticima) i promene poreskih dažbina.

²⁰ Ibid., p. 19.

Poseban faktor koji utiče na ispoljavanje organizovanog kriminala je sprovođenje zakona. Ovaj faktor uključuje stepen do kojeg su pripadnici policije dobro obučeni i adekvatno plaćeni, nivo korupcije u policiji i stepen mešanja vlade u policijske operacije. Međutim, u proteklom periodu je došlo do niza ubistava nosilaca reformi u krivičnom pravosuđu zemalja poput Italije i Rusije, kako bi se zaštitili postojeći kriminalni aranžmani. Ova ubistva dešavaju se kada kriminalne grupe veruju da je hapšenje od strane policijskih agencija izvesno, za razliku od viših vladinih struktura koje su korumpirane. Fundamentalni značaj sposobnosti za sprovođenje zakona pokazuje da treba raditi na profesionalan način, bez nepotrebnog političkog uplitanja.²¹ Za uspešno funkcionisanje pravne države od presudnog je značaja da se obezbedi efikasno sprovođenje zakona, a naročito od strane subjekata zaduženih za suprotstavljavanje organizovanom kriminalu. Policija, tužilaštvo i sudovi imaju najvažniju ulogu ali i veliku odgovornost u borbi protiv organizovanog kriminala, koju teško mogu da opravdaju ukoliko njihov rad nije zasnovan na doslednom sprovođenju zakona. Zato je veoma važno da delatnost najvažnijih subjekata bude u zakonskim okvirima i da se odvija na sprečavanju različitih oblika devijantnosti. S druge strane, očekivanja demokratskog društva i dosledno poštovanje načela pravne države podrazumeva transparentnost državnih organa, legalnost i usmerenost ka interesima društva u celini uz poštovanje proklamovanih ljudskih prava. U sprečavanju ispoljavanja organizovanog kriminala svoju ulogu ima i pravosuđe koje mora biti uređeno i osposobljeno da ostvaruje jednaku primenu pravde i to u skladu sa dinamikom društvenih promena koje u sebi sadrže i pojačano delovanje različitih kriminalnih grupa. Država u kojoj funkcioniše zakonom ustanovljen nezavisan i nepristrasan sud predstavlja jedan od osnovnih uslova ekonomskog i svakog drugog razvoja. Međutim, pojava neblagovremenih rešavanja sudskih predmeta dovodi do pojave korupcije, odnosno zloupotrebe zakonskih i javnih ovlašćenja u cilju sticanja protivpravne imovinske koristi. U delu u kome se oslanja na organizovani kriminal korupcija predstavlja poseban bezbednosni izazov. Ne samo što ugrožava temeljne vrednosti društva i usporava integracione i procese tranzicije, ona dovodi i do opadanja poverenja u institucije države, otežavanja sprovođenja suštinskih reformi, usporavanja ekonomskog razvoja i priliva stranih investicija. Stanje kriminaliteta, a naročito organizovanog kriminala, odvraća strane investitore sa ugroženog tržišta jer u takvim uslovima ne mogu na zakonit način steći profit, kao i zbog mogućnosti iznuđivanja i potkupljivanja.

Za objektivnu analizu navedenog faktora potrebno je posebno sagledati:

- nivo obučenosti i osposobljenosti policije u suprotstavljanju organizovanom kriminalu (primena posebnih istražnih metoda u suzbijanju organizovanog kriminala);

²¹ Ibid., p. 18.

- uslovi rada policije (podsticanje lojalnosti profesiji, nivo plata, priroda radnih zadataka i slično);
- nivo korupcije u policiji (u kojoj meri sprovodi zakon bez mita i iznuđivanja); i
- nivo uticaja politike na rad policije i da li eventualno državni organi ometaju rad policije u sprovođenju istraga.

Praksa pokazuje i neophodnost nužne upotrebe posebnih, prikrivenih istražnih mera (tajno posmatranje, elektronski nadzor, prikriveni islednik, svedok saradnik...) koje se preduzimaju pre početka krivičnog postupka s ciljem da se, na jedan “fleksibilniji način”, otkriju struktura, oblik, obim i metode delovanja organizovanih kriminalnih grupa. Prilikom sprovođenja ovih mera neophodno je voditi računa da se njima, u određenom smislu, mogu povrediti građanska i ljudska prava pojedinaca koja su zajamčena nizom dokumenata univerzalnog karaktera, kao nacionalnim zakonodavstvom, ali je evidentno i da su takva odstupanja u nekim slučajevima neophodna, odnosno da su ona jedno od najefikasnijih sredstava u suprotstavljanju transnacionalnom organizovanom kriminalitetu.

U državama nastalim na prostoru prethodne SFRJ, u manjoj ili većoj meri, bila je ugrožena vladavina prava a ključne državne institucije nisu imale dovoljan ugled ili autoritet. Svi ti faktori stvorili su ambijent za urušavanje zakonitosti i institucija pravne države, za gubljenje opštih društvenih vrednosti i, samim tim, za ekspanziju svih vidova kriminala i korupcije, pa tako i modalitete organizovanog kriminala, među kojima su najizraženiji: nedozvoljena trgovina opojnim drogama, organizovani šverc cigareta, naftinih derivata i druge akcizne robe, krađe i preprodaje vozila, ilegalne migracije (uključujući trgovinu ljudima), ilegalni promet i pranje novca, i drugo.

Pored navedenih opštih faktora na mogućnost ispoljavanja organizovanog kriminala svoj uticaj imaju i posebni činioci koji se odnose na specifičnost određenog podneblja. U posebne činioce možemo svrstati, geografski položaj, istoriju i kulturu na posmatranom prostoru.

Geografski položaj predstavlja važan činilac koji implicira i različite oblike ugrožavanja sa kojima se država suočava. Sa aspekta organizovanog kriminala geografski položaj utiče na mogućnost ispoljavanja organizovanog kriminala od tranzitnog područja do krajnje destinacije za određene proizvode ili usluge kriminalnih grupa. Država ne može promeniti svoj geografski položaj, ali je u mogućnosti praćenja trendova organizovanog kriminala u okruženju u cilju predviđanja sa aspekta ugrožavanja nacionalne bezbednosti.

Kao spona između Azije i Evrope, prostor Republike Srbije je pogodan za razvijanje krijumčarskih lanaca, pa se ujedno može govoriti o tipičnom profitnom području za delovanje eksponenata organizovanog kriminala. Geografski položaj doprinosi i ubrzanom razvijanju transnacionalnih oblika i veza između kriminalnih organizacija sa

prostora različitih država.²² Geografski položaj naše zemlje, koja se nalazi na tranzitnom putu između bliskoistočnih zemalja i zapadnoevropskih država, predstavlja poseban faktor rizika koji nas suočava sa prisustvom kako domaćih, tako i transnacionalnih kriminalnih grupa. U okviru ovoga, posebnu pažnju treba obratiti na jednu od najorganizovanijih, najjačih i najvećih grupa koja drži visoko mesto u svetskoj hijerarhiji krijumčarskih lanaca opojne droge. Radi se o albanskoj mafiji koju čine isključivo Albanci sa teritorije Srbije – područje Kosova i Metohije i opštine Bujanovac i Preševo, kao i iz Albanije. Razvoj albanske mafije na ovim prostorima uslovlila je činjenica da kroz našu zemlju prolazi jedna od najznačajnijih krijumčarskih trasa heroina prema zapadnoevropskim zemljama, a poznatija je kao „Balkanski put heroina”. Pored navedenog, prostor Srbije je važan deo evropske mreže ilegalnih migracija. Balkanska ruta ima dva kraka: centralnu balkansku rutu koja vodi iz kavkaskih država, Azije i jugoistočne Evrope preko Centralnobalkanskih država i Mađarske do država Evropske unije, i južnu balkansku rutu koja se proteže iz kavkaskih država, Azije i jugoistočne Evrope preko Moldavije, Rumunije, Srbije i Crne Gore, ili preko Bugarske, Makedonije i Albanije, odnosno Italije i Grčke u zemlje Evropske unije.²³

Istorijski faktor, pored doprinosa potpunijem razumevanju nastanka i delovanja organizovanog kriminala na određenom prostoru, ima uticaj na mogućnost ispoljavanja delovanja ovog fenomena. Prilikom analize istorijskih faktora neophodno je uzeti u obzir da li su na određenom prostoru u prošlosti postojale kriminalne grupe. Ukoliko su na određenom prostoru postojale kriminalne grupe, verovatnoća ispoljavanja organizovanog kriminala biće povećana u narednom periodu. Duga istorija krijumčarenja, utaje poreza i slično povećava mogućnost ispoljavanja organizovanog kriminala, što ujedno zahteva posebne napore na njihovom sprečavanju. Pored toga, pojedini događaji iz bliske istorije, kao što su ratovi ili etnička nasilja i sukobi koji imaju za posledicu duboke podele u državi ili regionu, utiču na mogućnost ispoljavanja organizovanog kriminala. Istorijski činici su od ključnog značaja prilikom planiranja novih zakona ili propisa u suprotstavljanju organizovanom kriminalu.²⁴

Kulturni faktor može imati veliki uticaj na mogućnost ispoljavanja i delovanja organizovanog kriminala na određenom prostoru. Kao i istorijski i kulturni faktor se vrlo sporo menja što zahteva strateški pristup u promovisanju novih društvenih

²² Milan Škulić, *Organizovani kriminalitet: pojam, pojavni oblici, krivična dela i krivični postupak*, Službeni glasnik, Beograd, 2014, str. 129.

²³ Saša Mijalković i Mladen Bajagić, *Organizovani kriminal i terorizam, fenomenološki i bezbednosni aspekt*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012, str. 107.

²⁴ Jay Albanese, “The Prediction and Control of Organized Crime: A Risk Assessment Instrument for Targeting Law Enforcement Efforts”, op. cit., p. 18.

vrednosti na određenom prostoru. U kulturni faktor od značaja za ispoljavanje organizovanog kriminala između ostalog spadaju i društvena tolerancija na korupciju i upotrebe narkotika, položaj i status pojedinih kategorija lica (žene, deca) i drugo. Postojanje navedenih faktora na određenom prostoru povećavaju mogućnost ispoljavanja obima trgovine drogom, prostitucije i trgovine ljudima. Navedeni faktor ima naročit značaj u preventivnom pristupu suprotstavljanja organizovanom kriminalu. Zato se mora uzeti u obzir prilikom planiranja preventivnih mera. Najočitiiji uticaj ovog faktora možemo sagledati na primeru Albanije. Albanci pretežno žive u fisu (bratstvu) koje je ujedno i „ekonomska i vojna jedinica”, a na čelu svake kuće postoji gospodar koji je ujedno „komandant”. Tradicionalna zatvorenost albanske porodice i njeno strogo hijerarhijsko patrijarhalno ustrojstvo doprineo je u određenoj meri ekspanziji albanske mafije i na širim prostorima.²⁵

ZAKLJUČAK

Ne postoji država u svetu u kojoj ne egzistiraju pojedini oblici organizovanog kriminala, pri čemu i najbogatije države sa razvijenom pravosudnom i policijskom organizacijom, karakteriše postojanje kriminalnih organizacija. Međutim, suštinski problem je nedovoljna zastupljenost prevencije u suprotstavljanju organizovanom kriminalu, jer se mnogo veći prostor daje represivnim merama. Na taj način se težište usmerava na posledice bez prethodnih razmatranja uzroka koji su doveli do ispoljavanja organizovanog kriminala, što je pogrešan pristup jer se otklanjaju samo posledice. S druge strane, preventivni pristup ima mnogo veći značaj jer se pravovremenim delovanjem sprečava ispoljavanje štetnih posledica i stvara mogućnost za izbor adekvatnog represivnog pristupa. Međutim, da bi preventivna delatnost bila uspešna potrebno je odrediti faktore koji utiču na ispoljavanje organizovanog kriminala na određenom prostoru. Faktori određeni na objektivan i sistematičan način imaju izuzetnu primenu. Svoju upotrebu nalaze od procenjivanja mogućnosti ispoljavanja organizovanog kriminala do činilaca koji utiču na razvoj sposobnosti subjekata da se efikasno suprotstave ovom fenomenu u periodu koji predstoji. Međutim, po pitanju faktora mogućnosti ispoljavanja organizovanog kriminala treba imati na umu njihovu vremensku promenljivost, jer neki od faktora koji su imali presudan značaj za nastanak delovanja organizovanog kriminala mogu biti manje izraženi, odnosno pojavu novih. U svakom slučaju, ne treba očekivati da će prestankom određenih faktora nestati u potpunosti i određeni oblici delovanja organizovanog kriminala. Ujedno, to je uzrok a dinamika i prilagodljivost

²⁵ Milan Škulić, *Organizovani kriminalitet: pojam, pojavni oblici, krivična dela i krivični postupak*, op. cit., str. 150–152.

organizovanog kriminala društvenim promenama predstavlja posledicu koja zahteva stalno praćenje i inoviranje postojećih faktora, u cilju objektivnije spoznaje njihovog uticaja na ispoljavanje i delovanje organizovanog kriminala.

Ponuđeni i sistematizovani činioци u ovom radu, predstavljaju pouzdanu osnovu za njihovu dalju nadgradnju i identifikovanje budućih uslova koji mogu doprineti ispoljavanju ovog fenomena. S tim u vezi, lista posebnih činilaca nije iscrpljena jer je potrebno uvažiti specifičnosti određenog područja na koji se odnose. Oni dodatno doprinose mogućnosti ispoljavanja organizovanog kriminala, odnosno povećavaju verovatnoću prisustva organizovanog kriminala na prostoru države ili regiona. Predstavljeni činioци se mogu pored kvalitativnog iskazati i kroz kvantitativna obeležja u cilju njihovog upoređivanja, a u cilju objektivnijeg sagledavanja predmetnog problema. Na kraju, ne treba zaboraviti da suprotstavljanje organizovanom kriminalu predstavlja kompleksan, dugotrajan i neizvestan zadatak koji zahteva operativno iskustvo, specijalizaciju i ekspertska znanja u primeni savremenih mera i sredstava. Razumljivo je očekivanje da nadležne policijske službe, organi pravosuđa, kao i drugi nadležni organi i ustanove za sprovođenje zakona ispolje najveću aktivnost u ovom pravcu delovanja.

BIBLIOGRAFIJA

- Abadinsky, Howard, *Organized crime*, 3rd edition, Nelson-Hall, Chicago, 1990.
- Albanese, Jay, "North American Organised Crime", *Global Crime*, Vol. 6, No. 1, February 2004, pp. 8–18.
- Albanese, Jay, "The Causes of Organized Crime: Do Criminals Organize Around Opportunities for Crime or Do Criminal Opportunities Create New Offenders?", *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Thousand Oaks, 2000, p..
- Albanese, Jay, *Organized Crime in Our Times*, Anderson Publishing Co, Cincinnati, 2004.
- Bošković, Mićo, *Organizovani kriminalitet – prvi deo*, Policijska akademija, Beograd, 1998.
- "Council of the European Union Act 6204/2/97", <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52005DC0232&from=EN>, 26/06/2016.
- Ignjatović, Đorđe, *Metodologija istraživanja kriminaliteta*, Pravni fakultet, Beograd, 2009.
- „Krivični zakonik Republike Srbije”, *Službeni list RS*, br. 85/2005, 88/2005 – ispravke 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.
- Krivokapić, Vladimir, *Prevencija kriminaliteta*, Policijska akademija, Beograd, 2002.

- Marinković, Darko, *Suzbijanje organizovanog kriminala: specijalne istražne metode*, Prometej, Novi Sad, 2010.
- Mijalković, Saša i Bajagić, Mladen, *Organizovani kriminal i terorizam, fenomenološki i bezbednosni aspekt*, Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, 2012.
- Milutinović, Milan, *Kriminalna politika*, Savremena administracija, Beograd, 1984.
- Shelly, Louise, “Transnational Organized Crime: An Imminent Threat to the Nation-State”, *Columbia Journal of International Affairs*, No. 2, 1995, <http://n.ereserve.fiu.edu/010034785-1.pdf>, 04/07/2016, pp. 7–11.
- Škulić, Milan, *Organizovani kriminalitet: pojam, pojavni oblici, krivična dela i krivični postupak*, Službeni glasnik, Beograd, 2014.
- Vuković, Slaviša i Bošković, Goran, „Osnovni pristupi i mogućnosti prevencije savremenog organizovanog kriminala”, *Kultura polisa – posebno izdanje*, Beograd, 2012, str. 49–74.

Branislav MILOSAVLJEVIĆ

ORGANISED CRIME: THE PERSPECTIVE OF PREVENTION POLICY

ABSTRACT

Organized crime as a negative social phenomenon is certainly a problem of the state and its services. To effectively counter organized crime a basic prerequisite is knowledge of conditions or circumstances that contribute to its existence and operation. It is, therefore, very important to determine the most criminogenic factors that promote organized criminal activity in certain areas of the country. In this paper, in addition to general considerations on the concept of prevention, a special attention is given to factors that may adversely affect the expression of organized crime. These factors are presenting a solid basis for further operationalization in order to determine the possibility of manifestation of organized crime. Determination of their role is of particular importance because they have a wide use, primarily in preventive countering organized crime. However, the dynamism and flexibility of organized crime social changes require constant monitoring and updating of existing factors for an objective knowledge of the impact on the expression and activity of organized crime.

Key words: organized crime, prevention, factors (predictors), law enforcement executives.

Vanja ROKVIĆ¹

UDK:313:351.862/863(497.11)

Biblid: 0025-8555, 68(2016)

Vol. LXVIII, br. 2–3, str. 225–241

Originalan naučni rad

jul 2016.

DOI:10.2298/MEDJP1603225R

SEKURITIZACIJA ZDRAVLJA: DA LI JE JAVNO ZDRAVLJE PITANJE NACIONALNE BEZBEDNOSTI U REPUBLICI SRBIJI?

APSTRAKT

Rad razmatra pitanje zdravlja (zaraznih bolesti, HIV/AIDS, bioterorizma) sa stanovišta nacionalne i međunarodne bezbednosti, kao i sa stanovišta savremenih pretnji bezbednosti. Autorka pokušava da utvrdi zašto je značajno sagledati zdravlje kroz prizmu bezbednosti i kako su pojedine zemlje ovo pitanje regulisale strateškim dokumentima iz oblasti bezbednosti. Ujedno, autorka analizira stanje javnog zdravlja u Republici Srbiji koje je znatno degradirano nakon događaja koji su obeležili poslednju deceniju XX veka i ukazuje da se mnogo više napora mora preduzeti u pravcu sekuritizacije zdravlja, i institucionalnog posmatranja javnog zdravlja kroz prizmu bezbednosti. U suprotnom, autorka zaključuje, Srbija se u budućnosti može suočiti sa ozbiljnim nedostatkom kapaciteta za prevenciju, suzbijanje i sanaciju pandemija i drugih zdravstvenih pretnji i posledica koje ove pretnje mogu ostaviti po nacionalnu bezbednost države.

Ključne reči: sekuritizacija, javno zdravlje, zarazne bolesti, HIV/AIDS, bioterorizam, izazovi i pretnje bezbednosti, nacionalna i međunarodna bezbednost.

Događaji koji su obeležili kraj Hladnog rata doveli su do promena u shvatanju koncepta bezbednosti i identifikovanja novih, netradicionalnih izazova, rizika i pretnji bezbednosti. Kako navodi Paris (*Paris*), predmet izučavanja studija bezbednosti razvija se kako po „širini”, u smislu identifikovanja novih, nevojnih pretnji bezbednosti (kao što su degradacija životne sredine, širenje bolesti, masovno naseljavanje, migracije, nacionalizam, terorizam, i dr.), tako i po „dubini”, odnosno pomeranja koncepta bezbednosti od nacionalne ka bezbednosti pojedinca

¹ Dr Vanja Rokvić, docentkinja, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu.
E-pošta: vanjarokvic @fb.bg.ac.rs.

– ljudskoj bezbednosti.² Iako zdravstvena bezbednost predstavlja jednu od dimenzija ljudske bezbednosti u ovom radu će se o konceptu zdravstvene bezbednosti govoriti sa stanovišta nacionalne i međunarodne bezbednosti, kao i sa stanovišta savremenih pretnji bezbednosti.

Koncept zdravstvene bezbednosti postao je aktuelan poslednjih godina u akademskom i političkom diskursu. Iako ne postoji univerzalno prihvaćena definicija zdravstvene bezbednosti, analizom literature i raznih izveštaja (izveštaji UN, Svetske zdravstvene organizacije, Svetske banke, i dr.), uočeno je da se ovaj koncept povezuje sa masovnim širenjem zaraznih bolesti; upotrebom patogenih mikroorganizama kao biološkog oružja u terorističke svrhe; kao i time da pojedine bolesti, a naročito HIV/AIDS, mogu imati društvene, političke, ekonomske i vojne posledice, i samim tim ugroziti stabilnost i bezbednost, kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom nivou. Sve ovo uticalo je na to da se zdravstveni problemi kroz prizmu teorije sekuritizacije počinju sagledavati kao bezbednosni problem.³ Sekuritizacija shvaćena kao proces, u kome neki činilac proglašava da pojedina stvar, pitanje ili problem predstavlja egzistencijalnu pretnju za pojedini referentni objekat, postaje uspešna kada je artikulisana „sa specifičnog mesta, kao izraz institucija, od strane elita”.⁴ Stoga, značajnu ulogu u sekuritizaciji zdravlja igraju visoki politički zvaničnici koji svojim izjavama, kroz „govorni akt”, ukazuju na zdravstvene probleme kao probleme bezbednosti koje treba regulisati rezolucijama i strateškim dokumentima. Vodeću ulogu u sekuritizaciji zdravlja imaju SAD, koje su kroz značajne strateške dokumente i direktive potvrdile vezu između zdravlja i bezbednosti, ali i uticale na to da se određene bolesti, kroz rezolucije Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija, proglase pretnjom po međunarodni mir i bezbednost. Veza između zdravlja i bezbednosti potvrđena je i u strategijama nacionalne bezbednosti drugih zemalja, poput Velike Britanije, Francuske i Rusije. Ovo pitanje nije obuhvaćeno strategijom nacionalne bezbednosti Republike Srbije, niti drugim pravnim aktima iz oblasti bezbednosti. Iako se važećom strategijom navodi da na bezbednost zemlje u znatnoj meri utiču posledice građanskih ratova, međunarodne izolacije, NATO bombardovanja,

² Roland Paris, “Human Security Paradigm Shift or Hot Air?”, *International Security*, Vol. 26, No. 2, 2001, p. 97.

³ Za više videti: Simon Ruhston and Jeremy Youde (eds), *Routledge Handbook of Global Health Security*, Routledge, New York, 2014; Simon Rushton, “Global Health Security: Security for Whom? Security from What?”, *Political Studies*, Vol. 59, No. 4, 2011, pp. 779–796; David Fidler, “Public Health and National Security in the Global Age: Infectious Diseases, Bioterrorism, and Realpolitik”, *Faculty Publications*, Paper 416, 2003.

⁴ Ole Wæver, “Securitisation and Desecuritisation”, in: Ronnie D. Lipschutz (ed.), *On Security*, Columbia University Press, New York, 1995, p. 57.

pojmovi javnog zdravlja i zdravstvene bezbednosti ostaju nepoznanica u ovom dokumentu. Ujedno, o pojavi i širenju zaraznih bolesti govori se kao o riziku koji bi nekada u budućnosti mogao da predstavlja problem bezbednosti.⁵ Smatramo da su zarazne bolesti, kao i drugi zdravstveni problemi već bili, jesu i biće bezbednosno pitanje, što će biti i prikazano u narednim delovima. Međutim, neophodno je prvo ukazati na to zašto je značajno sagledati zdravlje kroz prizmu bezbednosti i na koji način su to uradile pojedine zemlje.⁶

POSMATRANJE ZDRAVLJA KROZ PRIZMU BEZBEDNOSTI

Izveštaj UN iz 2004. godine identifikovao je šest grupa pretnji bezbednosti: ekonomske i socijalne pretnje, uključujući siromaštvo, zarazne bolesti i degradaciju životne sredine; međudržavne sukobe; unutrašnje sukobe, uključujući građanske ratove i genocid; nuklearno, radiološko, hemijsko i biološko oružje; terorizam; i transnacionalni organizovani kriminal.⁷ Sličnu klasifikaciju pretnji možemo pronaći i u akademskoj literaturi iz oblasti bezbednosti, gde među savremenim pretnjama bezbednosti nezaobilazno mesto ima i zdravlje, odnosno zarazne bolesti, bioterorizam i HIV/AIDS.⁸

U današnje vreme jednu od najvećih pretnji bezbednosti u domenu zdravlja predstavlja HIV/AIDS. Od 1981. godine kada je prvi put identifikovan HIV/AIDS umrlo je više od 39 miliona ljudi, dok se procenjuje da je danas ovim virusom zaraženo 35 miliona ljudi (od kojih je 3,2 miliona dece mlađih od 15 godina).⁹ Najveći broj zaraženih sa HIV/AIDS-om živi na području afričkog kontinenta (procenjuje se da broj zaraženih iznosi 24,7 miliona, odnosno 70% svih zaraženih u svetu), gde je HIV/AIDS ujedno i vodeći uzrok smrti. HIV/AIDS značajno utiče i na institucije sistema bezbednosti, ali i na ekonomiju jedne zemlje. Istraživanja

⁵ „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, *Službeni glasnik RS*, br. 28/2009.

⁶ Više o ovim pitanjima videti u: Vanja Rokvić i Zoran Jeftić, “Health issue as security issue”, *Vojno delo*, br. 6, 2015, pp. 53–69.

⁷ “A more secure world: Our shared responsibility”, Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change, United Nations, 2004, www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf, 07/06/2016, p. 15.

⁸ Videti u: Pol D. Vilijams (ur.), *Uvod u studije bezbednosti*, Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti, Beograd, 2012; Victor Mauer and Myriam D. Cavelty (eds), *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, New York, 2012; Peter J. Burgess (ed.), *The Routledge Handbook of New Security Studies*, Routledge, New York, 2010.

⁹ “World Bank and HIV/AIDS: The Facts”, World Bank, 2013, www.worldbank.org/en/topic/hivandaids/brief/world-bank-and-hivaids-the-fact, 09/04/2016.

prevalence HIV među pripadnicima oružanih snaga u afričkim zemljama pokazala su da se procenat kreće od 10% (Eritreja), pa čak do 60% (Kongo).¹⁰ Postojeća istraživanja pokazuju da je u periodu između 1999. i 2000. godine AIDS u 75% slučajeva bio uzrok smrti među pripadnicima policijskih snaga u Keniji.¹¹ Zbog visoke stope mortaliteta i morbiditeta HIV/AIDS ima uticaj na radnu snagu, ali i na gubitak sposobnosti u ključnim sektorima tržišta rada. Istraživanja pokazuju da je pandemija širom Afrike redukovala prosečan društveni rast od dva do četiri odsto.¹² Takođe, i druge zarazne bolesti u Africi, poput malarije, pored visoke stope mortaliteta i morbiditeta, značajno utiču na društveni rast. Prema podacima UNICEF-a i Svetske zdravstvene organizacije za 2015. godinu, registrovano je 214 miliona novih slučajeva oboljevanja od malarije u svetu, pri čemu je najviše slučajeva registrovano u Africi (88%). Tokom 2015. godine zabeleženo je 438.000 smrtnih slučajeva prouzrokovanih malarijom, od čega je 90% ovih slučajeva zabeleženo na području Afrike.¹³ Procenjuje se da malarija prouzrokuje ekonomske gubitke i do 12 milijardi dolara na godišnjem nivou, prevashodno zbog odsustva sa posla usled bolesti, povećanih troškova za lečenje, smanjene produktivnosti usled oštećenja mozga, odsustva iz škole, gubitaka zbog (ne)investiranja i turizma.¹⁴

Imajući u vidu visoku prevalencu i smrtnost od HIV/AIDS-a u Africi, SAD su 2000. godine inicirale sastanak u okviru Saveta bezbednosti UN na temu „Uticaj AIDS-a na mir i bezbednost u Africi”, koji je rezultirao usvajanjem Rezolucije Saveta bezbednosti UN 1308, kojom se HIV označava kao pretnja stabilnosti i bezbednosti.¹⁵ Zbog visoke prevalencije HIV/AIDS-a među pripadnicima oružanih snaga, kao i činjenice da se većina konflikata danas, ali i mirovnih operacija, odvija na afričkom kontinentu, 2011. godine Savet bezbednosti usvojio je novu rezoluciju (br. 1983), kojom se naglašava uloga mirovnih misija UN u globalnom odgovoru na AIDS. U

¹⁰ “National Intelligence Estimate: The Global Infectious Disease Threat and Its Implications for the United States”, National Intelligence Council of the United States, 2000, www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Report6-3.pdf, 11/03/2016.

¹¹ Stefan Elbe, “The Security Implications of HIV/AIDS”, *Politique Etrangere*, No. 1, 2005, p. 8.

¹² Simon Dixon, Scott McDonald and Jennifer Robert, “The impact of HIV and AIDS on Africa’s economic development”, *BMJ*, 324(7331), January 2002, pp. 232–234.

¹³ “Achieving the malaria MDG target: reversing the incidence of malaria 2000–2015”, UNICEF and World Health Organization, 2015, www.unicef.org/publications/files/Achieving_the_Malaria_MDG_Target.pdf, 09/04/2016.

¹⁴ “What is the Economic Impact of Malaria?”, Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health, Center for Communication, <https://www.malariafreefuture.org/malaria>, 25/06/2016.

¹⁵ “Resolution 1308”, Security Council of the United Nations, 17 July 2000, www.unaids.org/sites/default/files/sub_landing/files/20000717_un_sresolution_1308_en.pdf, 12/10/2015.

rezoluciji se, između ostalog, naglašava da je neophodno nastaviti sa hitnom i koordiniranom međunarodnom akcijom u cilju „suzbijanja uticaja epidemije HIV-a u konfliktnim i post-konfliktnim situacijama”.¹⁶ Pored HIV/AIDS-a, i pandemije drugih zaraznih bolesti značajno su uticale na sekuritizaciju zdravlja. Tako je širenje SARS-a u Aziji 2003. godine, kojim je za pet meseci inficirano 8.098 ljudi sa 774 smrtnih ishoda, dovelo i do značajnih ekonomskih gubitaka u iznosu od 50 milijardi dolara širom sveta.¹⁷ Stoga je Elbe naveo da je SARS ukazao na to da je sada „legitimno bilo koju bolest koja može dovesti do značajnih ljudskih i ekonomskih gubitaka, posmatrati kao pretnju nacionalnoj bezbednosti”.¹⁸ Pa su tako nakon ove pandemije, epidemije/pandemije respiratornih infekcija, kao što je ptičiji grip (H5N1) 2004. godine, svinjski grip (H1N1) 2009. godine, ali i epidemije virusnih hemoragičnih groznica poput ebole, ocenjene kao pretnja bezbednosti. U martu 2014. godine došlo je do masovnog širenja virusa ebole na području Zapadne Afrike, naročito u Gvineji, Liberiji i Sijera Leoneu, u kojima je zaključno sa 27. decembrom 2015. godine preminulo 11.300 ljudi.¹⁹ Ova epidemija smatra se najvećom epidemijom ebole u istoriji, koja je ostavila i značajne ekonomske gubitke (Svetska banka je procenila gubitke za zapadnoafričku ekonomiju u 2015. godini u iznosu od 1,6 milijardi dolara (*Low Ebola scenario*), odnosno između 25 i 32 milijarde dolara [*High Ebola scenario*])²⁰, te je Savet bezbednosti 2014. godine Rezolucijom 2177 proglasio ebolu pretnjom međunarodnom miru i bezbednosti.²¹

Fidler (*Fidler*) navodi da pored AIDS-a, značajni zdravstveni problemi sa stanovišta nacionalne i međunarodne bezbednosti jesu i zarazne bolesti, zabrinutost zbog proliferacije biološkog oružja i strah od upotrebe biološkog oružja od strane terorista – bioterorizam.²² Analizirajući moguće ekonomske posledice upotrebe

¹⁶ “Resolution 1983”, Security Council of the United Nations, 7 June 2011, www.unaids.org/sites/default/files/sub_landing/files/20110607_UNSC-Resolution1983.pdf, 12/10/2015.

¹⁷ “The World Health Report: Shaping the Future”, World Health Organization, 2003, www.who.int/whr/2003/en/whr03_en.pdf, 08/11/2015.

¹⁸ Stefan Elbe, *Security and Global Health*, Polity Press, Cambridge, 2010, p. 46.

¹⁹ “2014 Ebola Outbreak in West Africa: Case Counts”, Center for Disease Control and Prevention, 2015, www.cdc.gov/vhf/ebola/outbreaks/2014-west-africa/case-counts.html, 06/05/2016.

²⁰ “The Economic Impact of Ebola on Sub-Saharan Africa: Updated Estimates for 2015”, World Bank, 2015, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/21303/937210REVIS2ED000Jan02002015000FINAL.pdf?sequence=1>, 06/05/2016.

²¹ “Resolution 2177”, Security Council of the United Nations, 18 September 2014, www.ifrc.org/docs/IDRL/UN%20SC%20Res.pdf, 06/05/2016.

²² David P. Fidler, “Public Health and National Security in the Global Age: Infectious Diseases, Bioterrorism, and Realpolitik”, op. cit., pp. 791–792.

klasičnih bioloških agenasa, Kauman i saradnici (*Kaumann*) konstruisali su model koji pokazuje da se ekonomski uticaj bioterorističkog napada može kretati u opsegu od 477,7 miliona dolara na 100.000 ljudi izloženih napadu (scenario bruceloze), do 26,2 milijarde dolara na 100.000 ljudi izloženih biološkom agensu (scenario antraksa).²³

ZDRAVLJE KAO PITANJE NACIONALNE I MEĐUNARODNE BEZBEDNOSTI

Kao što smo naveli, vodeću ulogu u sekuritizaciji zdravlja imaju SAD, koje su među prvima usvojile strategiju o HIV/AIDS (1995). U strategiji je navedeno da pandemija HIV/AIDS urušava ekonomiju i bezbednost pogođenih zemalja i da može biti potencijalni pokretač ili ishod oružanog sukoba. U strategiji se posebna pažnja posvećuje uticaju AIDS-a na oružane snage i naglašava se da „HIV direktno utiče na borbenu gotovost i snagu, što dovodi do smanjenja broja treniranih/obučanih vojnika i vojnih lidera, a ujedno dovodi i do opadanja broja regruta”.²⁴ Nakon donošenja strategije o HIV/AIDS-u, tadašnji predsednik SAD-a Bil Klinton (*Bill Clinton*), objavio je 1996. godine Direktivu 7 (*Presidential Decision Directive NSTC-7*) kojom se potvrđuje da zarazne bolesti poput ebole, tuberkuloze i HIV/AIDS-a „predstavljaju jedan od najznačajnijih zdravstvenih i bezbednosnih izazova sa kojima se suočava globalna zajednica”.²⁵ Potom je i 2000. godine Nacionalni obaveštajni savet SAD-a objavio specijalni izveštaj u kojem su AIDS i ostale zarazne bolesti prepoznate kao nacionalno bezbednosno pitanje.²⁶ Štaviše, SAD su od 1993. godine imale imigracionu politiku kojom je osobama sa HIV virusom bilo zabranjeno da putuju u SAD; ova je politika ukinuta 2010. godine.

Nakon upotrebe biološkog oružja 2001. godine, kada su spore antraksa poslate poštom Kongresu SAD-a (Centar za kontrolu i prevenciju bolesti identifikovao je 22 slučaja trovanja antraksom, od kojih je pet smrtno nastradalo), pitanje bioterorizma i javnog zdravlja prema pisanju Ingrama (*Ingram*), postavljeno je u

²³ Arnold F. Kaufmann, Martin I. Meltzer and George P. Schmid, “The Economic Impact of a Bioterrorist Attack: Are Prevention and Post-attack Intervention Programs Justifiable?”, *Emerging Infectious Diseases*, Vol. 3, No. 2, April-June 1997, pp. 83–94.

²⁴ “US International Strategy on HIV/AIDS”, Bureau of Oceans, International Scientific and Environmental Affairs, U.S. Department of State, 1995, <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/environment/releases/9507.html> 04/06/2016.

²⁵ “Presidential Decision Directive NSTC-7”, The White House, 1996, <https://fas.org/irp/offdocs/pdd/pdd-nstc-7.pdf>, 04/06/2016.

²⁶ “The Global Infectious Disease Threat and Its Implications for the United States”, The U.S. National Intelligence Council, 2000, <http://fas.org/irp/threat/nie99-17d.htm>, 04/06/2016.

„središte domovinske bezbednosti”.²⁷ Ovaj slučaj doveo je do formiranja Globalne inicijative bezbednosti javnog zdravlja (*Global Health Security Initiative* – GHSI), sa ciljem jačanja mehanizama za odgovor i borbu protiv hemijskog, biološkog, radiološkog i nuklearnog terorizma. Ubrzo nakon osnivanja GHSI proširuje mandat i na pretnju od pandemijskog gripa, budući da, kako je u svom govoru 2005. godine naglasio tadašnji predsednik SAD-a Džordž Buš (*George W. Bush*), mogućnost pandemije gripa nije samo vitalno pitanje za zdravlje i bezbednost Amerikanaca, već i pretnja nacionalnoj bezbednosti.²⁸ Sve je to rezultiralo donošenjem Nacionalne strategije za pandemijski grip, u kojoj je naglašeno da pandemije mogu imati „značajne posledice za ekonomiju, nacionalnu bezbednost i osnove funkcionisanja društva”.²⁹

Veza između zdravlja i bezbednosti i sagledavanje zdravstvenih problema kao problema bezbednosti našli su mesto i u Strategiji nacionalne bezbednosti SAD-a, gde se u najveće pretnje ubrajaju i „ozbiljne globalne pandemije zaraznih bolesti”.³⁰ I u strategijama nacionalne bezbednosti drugih zemalja prepoznat je značaj i veza između zdravlja i bezbednosti. Tako se Strategijom nacionalne bezbednosti Velike Britanije naglašava da je „rizik od pandemija ljudskih bolesti jedan od najvećih sa kojim se susreću”,³¹ a Nacionalni registar rizika označio je rizik od pandemijskog gripa kao rizik najvećeg prioriteta.³² Bela knjiga odbrane i bezbednosti Francuske od 2013. godine takođe je svrstala rizike od pandemija među prioritete: „(s)uočavamo se sa rizikom, naročito rizikom novih, visoko patogenih i smrtonosnih pandemija prouzrokovanih, npr. pojavom novih virusa ili oslobađanjem virusnih oblika iz laboratorija”.³³

²⁷ Alan Ingram, “Pandemic Anxiety and Global Health Security”, in: Susan J. Smith and Rachel Pain (eds), *Fear: Critical Geopolitics and Everyday Life*, Ashgate, Hampshire, 2008, p. 77.

²⁸ “President Outlines Pandemic Influenza Preparations and Response”, President George W. Bush remarks at William Natcher Center, National Naval Medical Center Bethesda, Maryland, 1 November 2005, <http://2001-2009.state.gov/g/oes/rls/rm/55882.htm>, 15/05/2016.

²⁹ “National Strategy for Pandemic Influenza Implementation Plan Homeland Security Council, 2006, www.flu.gov/planning-preparedness/federal/pandemic-influenza-implementation.pdf, 24/12/2015, p. IX.

³⁰ “National Security Strategy”, The White House, 2015, www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf, 09/02/2016.

³¹ “A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy”, United Kingdom Government, 2010, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf, 09/02/2016, p. 30.

³² “National Risk Register of Civil Emergencies 2013 Edition”, Cabinet Office, 2013, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/211867/National_RiskRegister2013_amended.pdf, 09/02/2016.

³³ “French White Paper Defence and National Security”, President of French Republic, 2013, www.defense.gouv.fr/.../White%20paper%20on, 09/02/2016, p. 44.

Ruskom strategijom nacionalne bezbednosti do 2020. godine, kao najznačajnija pretnja u sferi zdravlja i nacionalne bezbednosti naveden je širok spektar epidemija i pandemija, sa akcentom na masovno širenje infekcije HIV-om.³⁴ Prema raspoloživim podacima 2007. godine bilo je 390.365 registrovanih slučajeva zaraženih HIV-om, dok se danas taj broj procenjuje na 1,2 miliona. Većina zaraženih pripada mlađoj populaciji što značajno utiče na popunu oružanih snaga. U periodu od 2000. do 2005. godine više hiljada potencijalnih regruta nije služilo vojni rok, jer su bili HIV pozitivni.³⁵ Izmenama Strategije nacionalne bezbednosti od 2016. godine, kao jedna od novih pretnji bezbednosti Ruske Federacije prepoznato je širenje mreže vojno-bioloških laboratorija SAD-a na teritorijama država koje se graniče sa Rusijom.³⁶

Budući da zdravstveni problemi predstavljaju pretnju po stabilnost i bezbednost, i da je zdravlje povezano sa ekonomskim i socijalnim rastom, nacionalnom bezbednošću, te ljudskim pravima i dostojanstvom, pokrenute su inicijative da se zdravstveni problemi uključe i u spoljnopolitičku agendu. Tako je Generalna skupština UN 2008. godine usvojila prvu rezoluciju o globalnom zdravlju i spoljnoj politici – Rezoluciju 63/33. Rezolucija je praćena nizom drugih rezolucija (rezolucije 64/108, 65/95, 66/115, 67/81, 68/98), a u izveštaju „Globalno zdravlje i spoljna politika: strateške mogućnosti i izazovi” (*Global health and foreign policy: Strategic opportunities and challenges*), generalnog sekretara UN naglašeno je da „globalno zdravlje utiče na sve sfere spoljne politike: ostvarivanje bezbednosti, stvaranje ekonomskog blagostanja, podršku razvoju nerazvijenih zemlja i zaštitu ljudskog dostojanstva”.³⁷

Nasuprot tome, analiza startegije nacionalne bezbednosti Republike Srbije pokazuje da se pitanju zdravlja sa stanovišta nacionalne bezbednosti ne daje previše značaja. Strategija rizike i pretnje klasifikuje na osnovu posledica koje mogu ostaviti ukoliko se pojave, a zdravstvena dimenzija navedena je na samom kraju potencijalnih rizika i pretnji: „(...) opasnosti povezane sa pojavljivanjem i širenjem infektivnih bolesti kod ljudi i zaraza kod životinja predstavljaju bezbednosni rizik

³⁴ “Russia’s National Security Strategy to 2020”, President of the Russian Federation, 2009, www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?id=154915, 09/02/2016.

³⁵ Judyth Twigg, “HIV/AIDS in Russia: Commitment, Resources, Momentum, Challenges”, Report of the Task Force on HIV/AIDS Center for Strategic and International Studies, Washington, 2007, http://csis.org/files/media/isis/pubs/071016_russiahiv aids.pdf, 11/03/2016, p. 7.

³⁶ Olga Oliker, “Unpacking Russia’s New National Security Strategy”, CSIS, January 2016, <https://www.csis.org/analysis/unpacking-russias-new-national-security-strategy>, 23/05/2016.

³⁷ “Global Health and Foreign Policy: Strategic Opportunities and Challenges”, UN Secretary-General’s Report, 2009, www.who.int/trade/foreignpolicy/FPGH.pdf, 12/04/2016.

koji bi u budućnosti mogao biti sve izraženiji”³⁸. Da li je pomenuti bezbednosni rizik pitanje budućnosti ili se nalazi među bezbednosnim rizicima koji su bili dominantni u prošlosti, i kojem u sadašnjosti treba posvetiti mnogo više pažnje? Da li ne samo zarazne bolesti već i HIV/AIDS i bioterorizam predstavljaju pretnju nacionalnoj bezbednosti Republike Srbije?

ZDRAVLJE KAO PITANJE NACIONALNE BEZBEDNOSTI SRBIJE

Mnogobrojna istraživanja potvrdila su neraskidivu vezu između konflikata i epidemija zaraznih bolesti, što je ilustrovano i u izveštaju generalnog sekretara UN o globalnom zdravlju od 2009. godine u kome se navodi da „siromaštvo, zarazne bolesti, degradacija životne sredine i rat hrane jedno drugo u smrtonosnom ciklusu”.³⁹ Smrtonosni ciklus iskusiła je i Srbija kako na početku, tako i na samom kraju XX veka. Na početku XX veka Srbija je kao siromašna, ratovima, ali i epidemijom kolere iscrpljena zemlja ušla u Prvi svetski rat, koji je svoju razornost demonstrirao, između ostalog, i kroz epidemiju tifusa. Epidemija tifusa pojavila se krajem 1914. godine, a kulminaciju je dostigla 1915. godine kao „jedna od najtežih epidemija modernog doba”.⁴⁰ Procenjuje se da je od tifusa obolelo između 500.000 i 600.000 stanovnika, dok se broj umrlih procenjuje na 135.000, od čega je bilo do 35.000 vojnika.

U periodu nakon Prvog, a naročito nakon Drugog svetskog rata, došlo je do ekonomskog jačanja zemlje i ulaganja u zdravstveni sistem, koji je pružao besplatnu sveobuhvatnu zdravstvenu zaštitu, imao više doktora po osobi od Švedske, i više lekova po osobi od Švajcarske.⁴¹ Iako je u navedenom periodu bilo epidemija zaraznih bolesti, pa je ujedno i 1967. u Beogradu (kao i u Marburgu i Frankfurtu), po prvi put identifikovana Marburg groznica (uzrok je bio zaraženo tkivo majmuna koje je iz Ugande uvezeno za laboratorijska istraživanja), najveća epidemija koja je dovela do zatvaranja granica, ekonomskih i gubitaka života i angažovanja oružanih snaga bila je epidemija malih boginja 1972. godine. Prema raspoloživim podacima u Srbiji je od 1896. do 1910. od epidemija variole umrlo 38.953 lica. Poslednji smrtni slučaj od variole u Srbiji registrovan je 1926. dok je poslednji slučaj oboljenja registrovan 1930. godine.⁴² Epidemija je odnela 35 života, a ukupno

³⁸ „Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, *Službeni glasnik RS*, br. 28/2009.

³⁹ “A more secure world: Our shared responsibility”, op. cit., p. 15.

⁴⁰ Richard P. Strong, et al., *Typhus Fever with Particular Reference to Serbian Epidemic*, The American Red Cross at the Harvard University Press, Cambridge, 1920, p. 3.

⁴¹ Mary Black, “Collapsing health care in Serbia and Montenegro”, *BMJ*, 307, 1993, p. 1135.

⁴² Slobodan Krajinović (ur.), *Epidemija variole u Beogradu 1972. godine*, zbornik radova sa simpozijuma, Skupština grada, Beograd, 1972.

15.595 ljudi bilo je u karantinu (1.218 u bolničkom karantinu, 803 u hotelu, 388 kod kuće i 13.186 u seoskim karantinima)⁴³, dok su ekonomski gubici procenjeni na 600 miliona američkih dolara.⁴⁴ Karantine su čuvale snage bezbednosti, a zahvaljujući njihovom angažovanju za samo tri nedelje vakcinisano je 18 od 20,8 miliona stanovnika. Ova epidemija smatra se za jednu od najvećih epidemija malih boginja u Evropi nakon 1930. godine. Danas se virus malih boginja čuva u laboratorijama samo dve zemlje: SAD i Rusije.

Značajna degradacija javnog zdravlja stanovništva Srbije, čije se posledice osećaju i danas, započela je devedesetih godina prošlog veka međunarodnom izolacijom (tadašnje SRJ) i sankcijama, da bi kulminaciju doživela NATO bombardovanjem 1999. godine. Tokom devedesetih godina došlo je do povećanja stope mortaliteta, porasta malignih oboljenja, smanjenja broja stanovnika, porasta broja samoubistava i postraumatskih poremećaja, kao i epidemija zaraznih bolesti.

Istraživanja pokazuju da je u periodu od 1991. godine do 1994. godine došlo do porasta smrtnosti kod žena u uzrastu od 25 do 44 godine života, prvenstveno zbog povećane osetljivosti (period fertiliteta), činjenice da je većina brige o porodici bila na njima zbog čega su malo brinule o sopstvenom zdravlju, ali i zbog uslova u kojima su funkcionisale zdravstvene službe. Zbog sankcija, snabdevanje lekovima, sanitetskim materijalom i medicinskom opremom bilo je otežano. Takođe, tokom 1991. i 1992. godine zabeležen je značajan porast smrtnosti muškaraca uzrasta od 15 do 34 godine života. Kao osnovni uzroci smrtnosti navedeni su zarazne bolesti, povrede i trovanja. Ovi uzroci, a najviše povrede i trovanja, smatraju se direktnim posledicama rata u okruženju.⁴⁵

U datom periodu, naročito od hiperinflacije 1993. godine pa do NATO bombardovanja 1999. godine, došlo je i do porasta mentalnih poremećaja i poremećaja u ponašanju. Dugoročne posledice bombardovanja iskazale su se i kroz znatan pad stope prirodnog priraštaja, smanjene imunizacije i pogoršanja imunološkog stanja stanovništva, povećanog broja malignih tumora, respiratornih infekcija i kardiovaskularnih oboljenja, zatim povećanog agresivnog ponašanja, kao i broja izvršenih samoubistava i ozbiljnih mentalnih poremećaja. Prema podacima Strategije razvoja zaštite mentalnog zdravlja, broj dijagnostifikovanih slučajeva mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja u stalnom je porastu u periodu od

⁴³ Miloje Čobeljčić, "Smallpox outbreak in Yugoslavia in 1972", *Vojnosanitetski pregled*, Vol. 61, br. 5, 2004, str. 569–573.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ H. Vlajinac et al., "Trends in mortality in Serbia, excluding the provinces, 1973–1994", *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, Vol. 128, No. 9–10, September–October 2000, pp. 309–315.

1999. godine do 2002. godine, od 271.944 (1999) do 309.281 (2002).⁴⁶ U istraživanju koje je sprovedeno 14 meseci po završetku bombardovanja, na uzorku od 629 dece i adolescenata potvrđeno je da su simptomi PTSP-a prisutni u značajnom stepenu (srednji i težak oblik poremećaja) kod gotovo 60% dece i adolescenata (59,6%).⁴⁷ Takođe, Srbija zauzima neslavno vodeće mesto po broju samoubistava, koji je dosegao svoj istorijski maksimum početkom građanskih ratova i međunarodne izolacije, tačnije 1992. godine, kada je registrovano 1.638 samoubistava.⁴⁸

Zbog urušenih zdravstvenih, ekonomskih i socijalnih uslova u periodu devedesetih godina prošlog veka došlo je i do povećanja epidemija zaraznih bolesti. U periodu od 1997. do 2007. godine registrovane su 3.565 epidemije sa 2,2% smrtnosti. U periodu nakon 1999. godine zabeležen je i nagli porast malignih oboljenja, koje pojedini naučnici povezuju sa korišćenjem osiromašenog uranijuma. Istraživanja pokazuju da je najveći rast broja obolelih zabeležen 2006. godine, u periodu kada se završio latentni period od sedam godina između dejstva kancerogenog radioaktivnog materijala i pojave oboljenja, kao i da je u tom periodu stopa malignih oboljenja porasla za 18,4%, a 2007. godine za 22%. Najveće povećanje zabeleženo je u kategoriji leukemije i limfoma, koji čine pet odsto svih tumora. Od 2001. do 2010. godine učestalost ovih malignih oboljenja je povećana za 110 odsto a smrtnost čak za 118 odsto. To znači da se godišnje beleži porast obolevanja od leukemija i limfoma za 11 odsto, a porast mortaliteta za 12 odsto.⁴⁹

Ratovi, izolacija i bombardovanje uticali su i na brojčano stanje stanovništva i negativne demografske trendove. Republika Srbija sa 7.164.132 stanovnika pripada zemljama sa negativnim prirodnim priraštajem (prirodni priraštaj u 2013. godini bio je –4,8%), i visokom stopom mortaliteta (14‰). Dolazi do starenja populacije, pa tako podaci za 2013. godinu pokazuju da je procenat mladih pao sa 16% 2003. godine na 14,3% 2013. godine, dok je u istom periodu broj starih porastao sa 16,8% (2003) na 17,8% (2013).⁵⁰

⁴⁶ „Strategija za razvoj zaštite mentalnog zdravlja”, *Službeni glasnik RS*, br. 8/2007.

⁴⁷ Marija Zotović, „PTSP i depresivnost posle NATO bombardovanja: činioci individualnih razlika u reagovanju na stres”, *Psihologija*, Vol. 38, No. 1, 93–109.

⁴⁸ Goran Penev, „Samoubistva u Srbiji: i dalje oko evropskog proseka”, *Demografski pregled*, god. VI, br. 22, 2006, str. 2.

⁴⁹ Vladislav Jovanović, Slobodan Petković i Slobodan Čikarić, *Zločin u ratu, genocid u miru: posledice NATO bombardovanja Srbije 1999. godine*, Službeni glasnik i Društvo Srbije za borbu protiv raka, Beograd, 2012.

⁵⁰ *Statistički godišnjak Srbije 2014*, Zavod za statistiku, Beograd, 2014, <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2014/pdfE/G20142013.pdf>, 09/06/2016.

Kako se sa stanovišta zdravstvene bezbednosti razmatra i pitanje HIV/AIDS-a, Srbija ima nisku prevalencu HIV infekcije, ali ne postoji adekvatan sistem kontrole HIV/AIDS epidemije, stopa testiranih na HIV/AIDS veoma je niska, i osobe zaražene HIV/AIDS-om često se suočavaju sa kršenjem osnovnih ljudskih prava, diskriminacijom i stigmatizacijom.⁵¹

U periodu od 2005. godine do 2009. godine došlo je i do porasta broja obolelih od infektivnih bolesti, čiji se virusi svrstavaju u A kategoriju potencijalnih bioloških agenasa (antraks, botulizam, tularemija).⁵² Iako se do sada Srbija nije susrela sa bioterorizmom, postojanje ovih agenasa i mogućnost njihove upotrebe u terorističke svrhe, nameće potrebu pripreme javnog zdravstvenog sistema, ali i sistema bezbednosti za ovakve situacije. Moramo istaći da je 2009. godina ostala upamćena i kao godina sa najviše infektivnih oboljenja, naročito respiratornih, što je bila direktna posledica pandemije svinjskog gripa (H1N1) 2009.godine. Ubrzanom širenju bolesti doprinela su dva velika događaja te godine: Univerzijada i festival EXIT, čime je i potvrđena veza između povećane mobilnosti ljudi i ubrzanog širenja zaraznih bolesti. Zdravstveni problemi ostavljaju i ekonomske posledice, pa se tako procenjuje da je epidemija H1N1 izazvala ekonomske gubitke u Srbiji u proizvodnji i trgovini, između 6,2 i 8,2 milijardi dinara.⁵³

ZAKLJUČAK

Posledice koje pojedine zarazne bolesti ostavljaju po zdravlje stanovništva, ekonomiju, ali i samu bezbednost država, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom nivou, uslovile su da se pitanja zdravlja počnu posmatrati kroz prizmu bezbednosti. Zdravstveni rizici prepoznati su kao ozbiljan izazov nacionalnoj i međunarodnoj bezbednosti, što je potvrđeno i strateškim dokumentima razvijenih zemalja, ali i rezolucijama Saveta bezbednosti UN. Međutim, ovim rizicima se u Republici Srbiji ne pridaje dovoljno pažnje. Iako je u svojoj istoriji Srbija bila pogođena epidemijama koje su proglašene za najveće epidemije

⁵¹ Jovana Stojanovski, Marina Stojanović i Milena Prvulović, „Stigma i diskriminacija ljudi koji žive sa HIV-om”, GIP ekspertski centar za mentalno zdravlje i HIV/AIDS u Srbiji, Beograd, 2007, www.iskra.org.rs/biblioteka_files/Stigma%20i%20diskriminacija%20osoba%20koje%20zive%20sa%20HIV-om.pdf, 11/06/2016.

⁵² Goran Bjelovic, “Case Study – Serbia”, in: Iris Hunger, Vladan Radosavljevic, Goran Belojevic and Lisa D. Rotz (eds), *Biopreparedness and Public Health: Exploring Synergies*, Springer, 2013, p. 196.

⁵³ Želimir Kešetović, “Analysis of Civil Security Systems in Europe – Case Study: Serbia”, Anvil Project, 2013, http://anvil-project.net/wp-content/uploads/2014/01/Serbia_v1.0.pdf, 15/05/2016.

modernog doba (epidemija tifusa i malih boginja), a događaji iz novije istorije ostavili nesagledive posledice po zdravlje stanovništva, ekonomiju i bezbednost države, Strategija nacionalne bezbednosti koja određuje prioritete pretnje nacionalnoj bezbednosti, nije prepoznala zdravstvene pretnje kao jedan od prioriteta. Imajući u vidu visoku stopu mortaliteta i morbiditeta, negativan prirodni priraštaj i starenje stanovništva, značajan porast malignih oboljenja, postojanje potencijalnih bioloških agenasa, kao i činjenicu da epidemije/pandemije zaraznih bolesti u daljoj i skorijoj prošlosti nisu zaobišle našu zemlju, smatramo da je potrebno preduzeti više napora u pravcu sekuritizacije zdravstva i institucionalnog posmatranja javnog zdravlja kroz prizmu bezbednosti. Ujedno, smatramo da je neophodno uraditi detaljnu analizu spremnosti reagovanja i saradnje svih državnih organa u slučaju pojave novih epidemija (ili epidemije nivoa 1972. godine). Ukoliko ovakva analiza i transformacija u posmatranju zdravstvene dimenzije bezbednosti izostane, Srbija se u budućnosti može suočiti sa ozbiljnim nedostatkom kapaciteta za suzbijanje i sanaciju pandemija, i drugih zdravstvenih pretnji čiju efikasnu prevenciju nije uspela da obezbedi.

BIBLIOGRAFIJA

- “Achieving the malaria MDG target: reversing the incidence of malaria 2000–2015”, UNICEF and World Health Organization, 2015, www.unicef.org/publications/files/Achieving_the_Malaria_MDG_Target.pdf, 09/04/2016.
- “A more secure world: Our shared responsibility. Report of the High-level Panel on Threats, Challenges and Change”, United Nations, 2004, www.un.org/en/peacebuilding/pdf/historical/hlp_more_secure_world.pdf, 07/06/2016.
- “A Strong Britain in an Age of Uncertainty: The National Security Strategy”, United Kingdom Government, 2010, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/61936/national-security-strategy.pdf, 09/02/2016.
- Bjelovic, Goran, “Case Study – Serbia”, in: Iris Hunger, Vladan Radosavljevic, Goran Belojevic and Lisa D. Rotz (eds), *Biopreparedness and Public Health: Exploring Synergies*, Springer, Germany, 2013.
- Black, Mary, “Collapsing health care in Serbia and Montenegro”, *BMJ*, Vol. 307, 1993.
- Burgess, Peter J. (ed.), *The Routledge Handbook of New Security Studies*, Routledge, New York, 2010.
- Čobeljić, Miloje, “Smallpox outbreak in Yugoslavia in 1972”, *Vojnosanitetski preglad*, Vol. 61 br. 5, 2004, str. 569–573.
- Dixon, Simon, McDonald, Scott and Robert, Jennifer, “The impact of HIV and AIDS on Africa’s economic development”, *BMJ*, 324(7331), January 2002, pp. 232–234.

- Elbe, Stefan, "The Security Implications of HIV/AIDS", *Politique Etrangere*, No. 1, 2005.
- Elbe, Stefan, *Security and Global Health*, Polity Press, Cambridge, 2010.
- Fidler, David P., "Public Health and National Security in the Global Age: Infectious Diseases, Bioterrorism, and Realpolitik", *Faculty Publications*, Paper 416, 2003.
- "French White Paper Defence and National Security", President of French Republic, 2013 Internet, www.defense.gouv.fr/.../White%20paper%20on, 09/02/2016.
- "Global Health and Foreign Policy: Strategic Opportunities and Challenges", UN Secretary-General's Report, 2009, www.who.int/trade/foreignpolicy/FPGH.pdf, 12/04/2016.
- Ingram, Alan, "Pandemic Anxiety and Global Health Security", in: Susan J. Smith and Rachel Pain (eds), *Fear: Critical Geopolitics and Everyday Life*, Ashgate, Hampshire, 2008.
- Jovanović, Vladislav, Petković, Slobodan i Čikarić, Slobodan, *Zločin u ratu – genocid u miru: posledice NATO bombardovanja Srbije 1999. godine*, Službeni glasnik i Društvo Srbije za borbu protiv raka, Beograd, 2012.
- Kaufmann, Arnold F., Meltzer, Martin I. and Schmid, George P., "The Economic Impact of a Bioterrorist Attack: Are Prevention and Post-attack Intervention Programs Justifiable?", *Emerging Infectious Diseases*, Vol. 3, Issue 2, April–June 1997, pp. 83–94.
- Kešetović, Želimir, "Analysis of Civil Security Systems in Europe – Case Study: Serbia", Anvil Project, 2013, http://anvil-project.net/wp-content/uploads/2014/01/Serbia_v1.0.pdf, 15/05/2016.
- Krajinović, Slobodan (ur.), *Epidemija variole u Beogradu 1972. godine*, zbornik radova sa simpozijuma, Skupština grada, Beograd, 1972.
- Mauer, Victor and Cavelti, Myriam D. (eds), *The Routledge Handbook of Security Studies*, Routledge, New York, 2012.
- "National Intelligence Estimate: The Global Infectious Disease Threat and Its Implications for the United States", National Intelligence Council of the United States, 2000, www.wilsoncenter.org/sites/default/files/Report6-3.pdf, 11/03/2016.
- "National Risk Register of Civil Emergencies 2013 Edition", Cabinet Office, United Kingdom, 2013, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/211867/NationalRiskRegister2013_amended.pdf, 09/02/2016.
- "National Security Strategy", United States, 2015, www.whitehouse.gov/sites/default/files/docs/2015_national_security_strategy.pdf, 09/02/2016.

- “National Strategy for Pandemic Influenza Implementation Plan Homeland Security Council, 2006, <http://www.flu.gov/planning-preparedness/federal/pandemic-influenza-implementation.pdf>, 24/12/2015.
- Nelson, Brett D. et al., “War-related psychological sequelae among emergency department patients in the former Republic of Yugoslavia”, *BMC Medicine*, Vol. 2, No. 22, June 2004.
- Oliker, Olga, “Unpacking Russia’s New National Security Strategy”, CSIS, 7 January 2016, <https://www.csis.org/analysis/unpacking-russias-new-national-security-strategy>, 23/05/2016.
- Paris, Roland, “Human Security Paradigm Shift or Hot Air?”, *International Security*, Vol. 26, No. 2, 2001.
- Penev, Goran, „Samoubistva u Srbiji: i dalje oko evropskog proseka”, *Demografski pregled*, god. VI, br. 22, 2006.
- “Presidential Decision Directive – NSTC-7”, The White House, 1996, <https://fas.org/irp/offdocs/pdd/pdd-nstc-7.pdf>, 04/09/2015.
- “President Outlines Pandemic Influenza Preparations and Response”, President George W. Bush Remarks at William Natcher Center, National Naval Medical Center Bethesda, Maryland, 1 November 2005, <http://2001-2009.state.gov/g/oes/rls/rm/55882.htm>, 15/05/2016.
- “Resolution 1308”, Security Council of the United Nations, 17 July 2000, www.unaids.org/sites/default/files/sub_landing/files/20000717_un_seresolution_1308_en.pdf, 12/10/2015.
- “Resolution 1983”, Security Council of the United Nations, 7 June 2011, www.unaids.org/sites/default/files/sub_landing/files/20110607_UNSC-Resolution1983.pdf, 12/10/2015
- “Resolution 2177”, Security Council of the United Nations, 18 September 2014, www.ifrc.org/docs/IDRL/UN%20SC%20Res.pdf, 06/05/2016.
- Richard P. Strong, George C. Shattuck, Andrew W. Scllards, Hans Zinsser & Joseph G. Hopkins, *Typhus Fever with Particular Reference to Serbian Epidemic*, The American Red Cross at the Harvard University Press, Cambridge, 1920, p. 3.
- Rokvić, Vanja i Jeftić, Zoran, “Health issue as security issues”, *Vojno delo*, br. 6, 2015, pp. 53–69.
- Rushton, Simon and Youde, Jeremy (eds), *Routledge Handbook of Global Health Security*, Routledge, New York, 2014.
- Rushton, Simon, “Global Health Security: Security for Whom? Security from What?”, *Political Studies*, Vol. 59, No. 4, 2011, pp. 779–796.

- “Russia’s National Security Strategy to 2020”, President of the Russian Federation, 2009, www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?id=154915, 09/02/2016.
- Statistički godišnjak Srbije 2014*, Zavod za statistiku, Beograd, 2014, <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/G2014/pdfE/G20142013.pdf>, 09/07/2015.
- Stojanovski, Jovana, Stojanović, Marina i Prvulović, Milena, „Stigma i diskriminacija ljudi koji žive sa HIV-om”, GIP ekspertske centar za mentalno zdravlje i HIV/AIDS u Srbiji, Beograd, 2007, www.iskra.org.rs/biblioteka_files/Stigma%20i%20diskriminacija%20osoba%20koje%20zive%20sa%20HIV-om.pdf, 11/05/2016.
- “Strategija nacionalne bezbednosti Republike Srbije”, *Službeni glasnik RS*, br. 28/2009.
- “Strategija za razvoj zaštite mentalnog zdravlja”, *Službeni glasnik RS*, br. 8/2007.
- “The Economic Impact of Ebola on Sub-Saharan Africa: Updated Estimates for 2015”, World Bank, 2015, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/21303/937210REVISED000Jan02002015000FINAL.pdf?sequence=1>, 06/05/2016.
- “The Global Infectious Disease Threat and Its Implications for the United States”, U.S. National Intelligence Council, 2000, <http://fas.org/irp/threat/nie99-17d.htm>, 04/09/2015.
- “The World Health Report: Shaping the Future”, World Health Organization, 2003, www.who.int/whr/2003/en/whr03_en.pdf, 08/11/2015.
- Twigg, Judyth, “HIV/AIDS in Russia: Commitment, Resources, Momentum, Challenges”, Report of the Task Force on HIV/AIDS, Center for Strategic and International Studies, Washington, 2007, http://csis.org/files/media/csis/pubs/071016_russiahivaids.pdf, 11/03/2016.
- “2014 Ebola Outbreak in West Africa: Case Counts”, Center for Disease Control and Prevention, 2015, www.cdc.gov/vhf/ebola/outbreaks/2014-west-africa/case-counts.html, 06/05/2016.
- “U.S. International Strategy on HIV/AIDS”, Bureau of Oceans, International Scientific and Environmental Affairs, U.S. Department of State, 1995, <http://dosfan.lib.uic.edu/ERC/environment/releases/9507.html>, 04/09/2015.
- Vilijams, Pol D. (ur), *Uvod u studije bezbednosti*, Službeni glasnik i Fakultet bezbednosti, Beograd, 2012.
- Vlajinac, H. et al., “Trends in mortality in Serbia, excluding the provinces, 1973–1994”, *Srpski arhiv za celokupno lekarstvo*, Vol. 128, No. 9–10, September–October 2000, pp. 309–315.

- Waever, Ole, “Securitisisation and Desecuritisisation”, in: Ronnie D. Lipschutz (ed.), *On Security*, Columbia University Press, New York, 1995.
- “What is the Economic Impact of Malaria?”, Johns Hopkins Bloomberg School of Public Health, <https://www.malariafreefuture.org/malaria>, 25/06/2016.
- “World Bank and HIV/AIDS: The Facts”, World Bank, 2013, www.worldbank.org/en/topic/hivandaids/brief/world-bank-and-hivaids-the-fact, 09/04/2016.
- Zotović, Marija, „PTSP i depresivnost posle NATO bombardovanja: činioci individualnih razlika u reagovanju na stress”, *Psihologija*, Vol. 38, No. 1, 2005, str. 93–109.

Vanja ROKVIĆ

SEKURITIZACIJA ZDRAVLJA: DA LI JE JAVNO ZDRAVLJE PITANJE NACIONALNE BEZBEDNOSTI U REPUBLICI SRBIJI?

ABSTRACT

This paper will discuss the issue of health (infectious diseases, HIV/AIDS, bioterrorism) from the standpoint of national and international security, as well as from the standpoint of contemporary security threats. The main purpose of this paper is to show why it is important to view the health through the lens of security, as well as to show how health security has been treated in the national security strategies of individual countries. On the other hand, this paper will analyze the state of public health in the Republic of Serbia, which is significantly degraded after the events that marked the last decade of the 20th century, and indicate that much more effort must be undertaken towards the securitization of public health, and institutional observation of public health through the lens of security. Otherwise, in the future, Serbia may face a serious deficiency of capacities for the prevention, suppression and rehabilitation pandemic and other health threats, and the consequences that these threats can have on the national security.

Key words: securitization, public health, infectious diseases, HIV/AIDS, bioterrorism, risk and threats to security, national and international security.

OD EPIDEMIJA DO TERORIZMA: INFEKTIVNI AGENSI KAO SPECIFIČAN BEZBEDNOSNI RIZIK SAVREMENOG SVETA

APSTRAKT

U izmenjenoj globalnoj bezbednosnoj arhitekturi savremenog sveta zarazne bolesti prepoznaju se kao jedan od vodećih bezbednosnih rizika, upravo zbog dimenzija mogućih posledica koje mogu prouzrokovati, o čemu svedoče epidemije koje su u prošlosti menjale istoriju čovečanstva (kuga, variola, španski grip), kao i posledice koje su sa sobom ostavili epidemija Ebole ili sida kao interplanetarna kuga novog doba. Migracije stanovništva i klimatske promene predstavljaju rizik za pojavu novih ili povećanje incidence postojećih zaraznih bolesti. Zloupotreba mikroorganizama i njihovih produkata u terorističke svrhe-bioterrorizam, danas predstavlja veliki bezbednosni rizik i realnu opasnost, posebno zbog mogućnosti zloupotrebe genetičkog inženjeringa i biotehnologije. Zato je važno osposobiti resurse na nacionalnom i međunarodnom nivou za adekvatan odgovor na pojavu epidemija, prevenciju i reagovanje u slučaju bioterorističkog akta.

Ključne reči: mikroorganizmi, infektivni agensi, bioterorizam, biološko oružje, epidemije.

MIKROORGANIZMI: OD PRIRODNOG ŠIRENJA DO ZLOUPOTREBE U SVRHU BIOTERRORIZMA

Bezbednosna arhitektura savremenog sveta dinamično se menja, a u tom hodu iskrsavaju novi bezbednosni izazovi. Jedan od najznačajnijih je svakako terorizam, koga danas teoretičari definišu kao zločin, kao bolest i kao rat. Iako terorizam predstavlja staru opasnost, on menja forme prilagođavajući se tehnološkom jeziku vremena. To nas je dovelo i do takozvanog postmodernog ili

¹ Prof. dr Elizabeta Ristanović, načelnica Odeljenja za mikrobску genetiku i imunologiju, Institut za mikro-biologiju Vojno-medicinske akademije i redovni profesor Univerziteta odbrane u Beogradu. E-pošta: elizabet@eunet.rs.

superterorizma koji podrazumeva korišćenje oružja za masovno uništenje, biološkog, hemijskog, radiološkog, nuklearnog. Među njima, svedoci smo zastrašujućeg širenja upravo biološkog oružja i tehnologija njegove proizvodnje, tako da ono danas po razmerama mogućih posledica predstavlja stratešku pretnju. S druge strane, strategije nacionalnih bezbednosti su u ovom segmentu neadekvatne ili nedovoljno izgrađene, baš zbog toga što svest o ovoj vrsti pretnji, rizika i izazova nije na dovoljnom nivou.

Pod biološkim oružjem podrazumevamo mikroorganizme (bakterije, gljivice, viruse, parazite) i njihove produkte-toksine koji mogu biti upotrebljeni kao oružje u ratu ili rukama terorista. To su isti oni infektivni agensi izazivači bolesti od kojih su mnogi endemski rasprostranjeni na našem geografskom području, a posebno su nas mučili u formi epidemija u vremena ratnih dejstava, poput tifusa, tularemije, hemoragijske groznice sa bubrežnim sindromom, i slično. Tu je i virus variole sa kojim se naša zemlja uspešno izborila 1972. godine u najvećoj posleratnoj epidemiji u Evropi zahvaljujući dobroj organizaciji, funkcionisanju države u svim njenim segmentima, postojanju adekvatnih materijalnih resursa i kapaciteta, a pre svega obučenog stručnog kadra. I onda su postojale spekulacije da je reč o bioterorističkom napadu na Titovu Jugoslaviju iako naučna saznanja ne idu u prilog ovakvoj tvrdnji.²

Krajem 2014. godine u svetu je živelo 40 miliona ljudi inficiranih virusom side, a svake godine beleži se još oko dva miliona novoinficiranih, dok 1,2 miliona ljudi umire. U proteklih 15 godina od side i bolesti u vezi sa sidom umrlo je oko 25,3 miliona ljudi. Na afričkom kontinentu, koji je najugroženiji, živi čak 24,7 miliona inficiranih, tj. 70% od svih zaraženih, i AIDS na tom prostoru uzrokuje deset puta veću smrtnost nego oružani konflikti kojima ovaj kontinent obiluje. To posebno treba uzeti u obzir s obzirom na činjenicu da veliki broj migranata koji dolaze u Evropu potiče upravo sa tog geografskog područja, kao i sa azijskog područja koje je drugo po incidenci HIV/AIDS-a.

Zarazne bolesti danas svakako predstavljaju jednu od najvećih bezbednosnih pretnji, jer svakodnevno ugrožavaju ljudski život ubijajući i do 15 miliona ljudi godišnje i odgovorne su za 63% smrtnih slučajeva kod dece. Prema podacima Svetske zdravstvene organizacije (SZO), bolesti uzrokovane mikroorganizmima svrstavaju se u prvih deset vodećih uzroka smrtnosti u svetu. Smatra se i da je više od 15% svih malignih bolesti infektivne etiologije. Najviši procenat

² Elizabeta Ristanović, "Infectious Agents as a Security Challenge: Experience of Typhus, Variola and Tularemia Outbreaks in Serbia", *Bezbednost (Security) – Gazzetta of Serbian Ministry of Interior*, Vol. LVII, No. 2, 2015, pp. 5–20.

pojavljivanja infektivnih bolesti beleži se u nerazvijenim zemljama u Africi i Jugoistočnoj Aziji, dok je u razvijenim državama, i pored napretka u iskorenjavanju tradicionalnih, došlo do pojave novih zaraznih bolesti sa potpuno novom kliničkom slikom i uzročnicima.

Ljudi su rano shvatili da se neke bolesti prenose kontaktom sa obolelim osobama i životinjama ili njihovim sekretima što su koristili za namerno izazivanje oboljenja i slabljenja ratnog potencijala protivnika. Upravo zato se može s pravom reći da biološko oružje predstavlja opasnost staru kao i ljudsko društvo i civilizacija u celini. Ostalo je zabeleženo, na primer, da su još Skiti u IV veku p.n.e. koristili strele natopljene krvlju obolelih i umrlih od zaraznih bolesti, mada je već u doba Rimske Imperije sazrela svest da je ovakav način ratovanja sraman.

U Srednjem veku u utvrđene gradove ubacivani su, pomoću katapulta, leševi ljudi i životinja umrlih od zaraznih bolesti. Britanski kolonizatori su u pohodu na Severnu Ameriku domorodačkim plemenima u vidu humanitarne pomoći davali čebad, posteljenu i maramice kontaminirane izlučevinama obolelih od variole. Iako je i tada postojala svest o štetnosti ovakvih vrsta „oružja“ i posledicama koje ista izazivaju, tek od kraja XIX veka, razvojem znanja iz oblasti mikrobiologije i epidemiologije, počinje da jača strah od korišćenja patogenih bakterija kao oružja, pa se u zakone unose odredbe o zabrani njihove upotrebe u ratu.

U toku Prvog svetskog rata intenzivno su korišćeni biološki agensi, i to pre svega uzročnici zoonoza, bolesti ljudi i životinja, što je logično, jer je stoka bila važan faktor logistike tadašnjih vojski. Nemačka je najaktivnije radila na razvoju, proizvodnji i primeni biološkog oružja. Zbog stravičnih posledica njihovog delovanja, Društvo naroda je 1925. godine usvojilo Ženevski protokol kojim je zabranjeno korišćenje hemijskog i biološkog oružja. Ali, kako protokol nije zabranjivao posedovanje ovakvih oružja, rad na njihovom usavršavanju je nastavljen i intenziviran. Period između dva svetska rata obeležila je pandemija španskog gripa čiji je uzročnik bio virus influence A (H1N1). U tom periodu Velika Britanija započela je sa istraživanjima antraksa kao biološkog oružja, a otpočeo je i razvoj biološkog programa u SSSR-u, Japanu i SAD-u gde je do kraja rata u okviru istog bilo angažovano 6.500 ljudi, a ukupan budžet tokom ratnog perioda porastao je sa 3,5 na 60 miliona američkih dolara. Winston Čerčil je 1944. godine iz SAD-a naručio 500.000 antraksnih bombi sa namerom da ih upotrebi protiv Nemaca, što bi, da se dogodilo, izazvalo višedecenijsku kontaminaciju sporama antraksa. U narednim godinama proizvedene su i klaster bombe sa antraksnim punjenjem, u nameri da se upotrebe protiv SSSR-a. Zna se da je u toku Staljingradske bitke kao biološki agens korišćen uzročnik tularemije, bakterija *Francisella tularensis* kojom je bilo inficirano čak 100.000 nemačkih vojnika, ali i veliki broj sovjetskih, kao i mnogobrojno civilno

stanovništvo.³ U Sverdlovsku je 1946. godine napravljeno postrojenje specijalizovano za antraks, a 1947. godine pored Zagorska i kompleks za proizvodnju virusnog oružja u kojima su ispitivani virus variole, Ebola, Marburg, itd. Baza za testiranje biološkog oružja u Aralskom moru otvorena je 1954. godine, a već do 1956. godine funkcionisala je ogromna industrija za proizvodnju biološkog oružja. Intenzivni biološki programi razvijani su i u drugim zemljama, uz korišćenje vrhunskih tehnologija, što je moglo da dovede do neslućene proliferacije biološkog oružja i izbijanja prvog biološkog rata.

U tom periodu dogodilo se više od 500 akcidenata u kojima je stradalo više desetina hiljada ljudi. Upravo zato, SAD su 1969. godine objavile odluku o jednostranom odustajanju od proizvodnje biološkog oružja, potpisale i ratifikovale Ženevski protokol i podržale inicijativu Velike Britanije o donošenju Konvencije o zabrani razvoja, skladištenja, sticanja i transfera bioloških agenasa i njihovih toksina, koja je usvojena 1972, a stupila je na snagu 1975. godine. Do sada su ovu Konvenciju ratifikovale 174 države, a nepridržavanje njenih odredaba smatra se zločinom protiv čovečnosti.⁴

I pored proklamovanih stavova i preuzetih obaveza, nakon potpisivanja Konvencije, nijedna poznata fabrika nije uništena, kadrovi su sačuvani, a istraživanja nastavljena u „odbrambene svrhe”. SZO je zvanično proglasila eradikaciju virusa variole, ali se svet suočio sa pojavom nove „interkontinentalne kuge XXI veka” – side, tako da od 1981. godine do danas epidemija HIV/AIDS uzima svoj crni danak. Po završetku Hladnog rata i raspada SSSR-a, veliki broj naučnika angažovanih u okviru programa „Biopreparat”, na čelu sa rukovodećim kadrom, poput dr Kena Alibeka, emigrirao je u SAD, a postoji i opravdana bojazan da su mnogi od njih otišli u druge delove sveta. Iako se zvanično niko danas ne bavi proizvodnjom biološkog oružja, to je teško dokazati jer se posedovanje istog može pravdati korišćenjem radi ispitivanja mogućnosti zaštite, imunizacije i ostalih mera prevencije.⁵

Danas se, ipak, najrealnijom čini mogućnost primene bioloških agenasa u biokriminalnim i/ili bioterorističkim aktima. Ovakvih slučajeva i pokušaja bilo je i

³ *Francisella tularensis* je endemski rasprostranjena na celom području nekadašnje SFRJugoslavije. Bolest se javljala sporadično, a prve epidemije registrovane su u vreme ratnih dejstava u Hrvatskoj i BiH, kao i krajem 1998. godine na području planine Rtanj u Republici Srbiji koja je trajala i tokom 1999. godine, proširivši se na područje AP Kosovo i Metohija. Opširnije: Elizabeta Ristanović, *Bioterrorism: Prevention and Response*, University of Defence and Odbrana Media Center, Belgrade, 2015.

⁴ “Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction (BTWC)”, 10 April 1972, www.opbw.org.

⁵ Opširnije u: Radovan Jović i Andreja Savić, *Bioterrorizam, biološki rat, biološko oružje*, Institut za političke studije, Beograd, 2004.

ranije. Antraksna kampanja u SAD-u 2001. godine, predstavlja prekretnicu u odnosu prema problemu bioterorizma. Nakon distribucije pisama u kojima se nalazio prah sa sporama antraksa, obolele su 22 osobe: 11 od kožnog, 11 od plućnog antraksa, pet osoba je umrlo, a milione građana je zahvatila panika. U pismima se nalazio fini prah koji je sadržavao čak trilion spora po gramu sustance, od koga se izuzetno lako stvarao infektivni aerosol. Svi dobijeni izolati iz uzoraka bolesnika i sredine bili su identični, pripadali su „Ames” soju *Bacillus anthracis* koji se koristio u istraživanjima biološkog oružja u SAD-u i Velikoj Britaniji, što je skrenulo pažnju istrage na osoblje koje je radilo u ustanovama ovakvog profila, i dodatno pokrenulo pitanja vezana za aspekt biološke sigurnosti i proveru ličnosti koje dolaze u kontakt sa potencijalnim agensima.⁶ Iako je broj žrtava antraksne kampanje bio mali, druge posledice bile su ogromne, a tu pre svega treba uzeti u obzir angažovanje ekipa stručnjaka različitih profila, obradu 1.125.000 uzoraka, utrošak 3,75 miliona doza antibiotika za zaštitu preko 10.000 eksponiranih osoba, milijardu dolara troška vezanog za bolju pripremu zdravstvene zaštite, dok su sredstva u budžetu namenjena za protivbiološku borbu nakon toga svake godine rapidno povećavana.⁷

Ekonomska dimenzija bioterorističkih akata i njihovog zbrinjavanja, kao i biološke odbrane u celini, je takva da se može s punim pravom govoriti i o ekonomskom terorizmu. Naravno, ne treba zaboraviti takozvanu nematerijalnu štetu koja se odnosi na izazivanje stresa, straha i panike koji su ozbiljno ugrožavali svakodnevni život i rad. Upravo to i predstavlja jedan od glavnih ciljeva bioterorista, kako bi se medijska pažnja javnosti i donosilaca odluka usmerila na njihove zahteve.

Na osnovu svega navedenog, nesporno je da je bioterorizam zapravo jedan od najbrutalnijih oblika terorizma koji je često usmeren na nedužno i nezaštićeno stanovništvo, zagađivanje i kontaminaciju životne sredine, sa ciljem izazivanja straha i panike, odnosno ugrožavanja zdravlja i života ljudi, biljaka i životinja, posebno ako se uzme u obzir napredak nauke.⁸ Posledice bioterorizma su vrlo opasne i nepredvidivog dometa, od postizanja taktičkih do ostvarenja stratejskih ciljeva.

⁶ Vojni mikrobiolog Brus Ajvins optužen je za distribuciju pisama sa prahom antraksa. Interesovanje za korišćenje izazivača antraksa u terorističke svrhe ispoljili su ranije pripadnici japanske sekte Aum Šinrikijo, ali su raspolagali vakcinalnim sojem bakterije. Opširnije: Frida Kuhlau and John Hart, “Biosecurity and international security implications”, in: Peter Burgess (ed.), *The Routledge Handbook of New Security Studies*, Routledge, Abingdon and Oxon, 2010, pp. 173–183.

⁷ E. Gursky, T. V. Inglesby, T. O’Toole, “Anthrax 2001: observations on the medical and public health response”, *Biosecurity and Bioterrorism: Biodefense Strategy, Practice and Science*, Vol. 1, Issue 2, June 2003, pp. 97–110.

⁸ John L. Black, “Genome projects and gene therapy: gateways to next generation biological weapons”, *Military Medicine*, Vol. 168, Issue 11, November 2003, 864–871.

Interes među teroristima po pitanju ovog oružja nesumnjivo postoji, raste broj mogućih počilaca, državnih i nedržavnih aktera, a mnoge takve grupe imaju i međunarodne mreže. Tehnologija proizvodnje biološkog oružja danas je osvojena i lako dostupna, sekvence genoma mnogih mikroorganizama kao i naučne informacije o njima mogu se naći u literaturi i na internetu, postoji veliki broj laboratorija u čiji se rad nema uvek potpuni uvid. Načini primene, obim i efekti ovakvih akcija zavisili bi svakako od veličine, organizovanosti i materijalnih mogućnosti njihovih potencijalnih realizatora, pa bi sigurno najveće efekte proizvele one terorističke akcije nastale delovanjem organizacija koje bi imale mogućnost korišćenja savremenog arsenala biološkog oružja, kao i tehnologija njegove proizvodnje i diseminacije.

MIKROORGANIZMI: AGENSI KOJI MENJAJU TOK ISTORIJE

Mikroorganizmi su kao izazivači velikih epidemija i pandemija do sada značajno menjali tokove istorije i živote ljudi. Tako je samo influenza (grip) do sada odnela 75 miliona ljudskih života, od toga 20 miliona u Evropi. Od teškog akutnog respiratornog sindroma ili SARS-a, zarazne bolesti uzrokovane koronavirusom, čija je pojava prvi put registrovana u decembru 2002. godine u NR Kini, obolelo je 5.328 ljudi, a pojavila se spekulacija da je upravo SARS trebalo da osužeti kinesko privredno čudo. Kolera, akutna crevna infekcija izazvana bacilom *Vibrio cholerae*, u balkanskim ratovima i Prvom svetskom ratu uzrokovala je smrt više od 15.000 srpskih vojnika i starešina, a raširila se i među civilnim stanovništvom. U Drugom svetskom ratu, Japanci su u okviru biološkog programa proizvodili mesečno po 100 kg biomase kolere. Među zabeleženim epidemijama poslednjih godina posebno mesto zauzimaju epidemije na Haitiju 2010. i 2015. godine, budući da su u oba slučaja izvor infekcije bili pripadnici mirovnih snaga Ujedinjenih nacija (UN), što je otvorilo brojna pitanja vezana za unapređenje medicinskog nadzora i sanitarnih procedura za trupe UN. Kolera je prisutna u svim zemljama u kojima su prisutne mirovne misije UN, izuzev Libana, a loši higijensko-sanitarni uslovi u tim zemljama smatraju se glavnim krivcima za nastanak bolesti.

U epidemiji ebole u Zapadnoj Africi 2014. godine, koja je prema procenama najveća u dosadašnjoj istoriji, shodno podacima SZO, u Gvineji i Sijera Leoneu obolelo je 17.223 ljudi. Prisustvo virusa laboratorijski je potvrđeno kod 12.025 lica, dok je 6.475 ljudi umrlo od ebole.⁹ I ova epidemija izazvala je brojne spekulacije,

⁹ Zvanični podaci o broju obolelih i umrlih se razlikuju. Ždanov i saradnici 2015. godine navode brojku od 23.253 slučajeva oboljevanja i 9380 smrtnih ishoda. Među medicinskim stručnjacima koji su učestvovali u borbi sa epidemijom do kraja 2014. godine obolelo je

uključujući i one o mogućoj bioterorističkoj pozadini.¹⁰ Istraživači su, zvanično, došli do obećavajućih rezultata sa vakcinom za ebolu. Pa ipak, leka za ovaj virus još nema. Virus ebole bio je veoma atraktivan za nosioce biološkog programa tokom Hladnog rata, a rađeni su eksperimenti njegovog ukrštanja sa virusom varirole, kako bi se povećala efikasnost i ubojitost ovog oružja.

Krajem 2015. i početkom 2016. godine, novu zabrinutost izazvala je epidemija izazvana Zika virusom. Ovaj virus je izolovan još 1947. godine iz majmuna u Zika šumama u Ugandi, a prvi put je dokazan kao uzročnik bolesti ljudi 1954. godine u Nigeriji. Bolest se širila po različitim oblastima Afrike, a potom je zahvatila Jugoistočnu Aziju, pacifička ostrva, Brazil, a sada se širi prema drugim delovima sveta, Severnoj Americi i Evropi. U 2015. godini samo u Brazilu je bilo inficirano 1,5 miliona ljudi, a ove godine se očekuje da će ukupan broj inficiranih biti oko četiri miliona. Svetsku javnost najviše je uznemirila mogućnost da u toku trudnoće dođe do infekcije ploda, što ima za posledicu teška oštećenja mozga novorođenčadi. Zika virus prenose komarci (*Aedes aegypti* i *A. albopictus*). Iako ima onih koji smatraju da nije slučajno svetska javnost za širenje zika infekcije saznala baš uoči ovogodišnjeg Festivala sambe i Letnjih olimpijskih igara u Brazilu, ili da ovaj virus predstavlja kaznu Latinskoj Americi za neposlušnost, istorija nas je naučila da kada virus uđe na novo područje i u novi ekosistem, možemo očekivati neočekivano.¹¹

Širenje infektivnih bolesti u formi velikih epidemija i pandemija može da utiče na nacionalnu i međunarodnu bezbednost bilo direktno, predstavljajući pretnju zdravlju i dobrobiti ljudi, članova zajednice, kao i kroz štetne posledice koju epidemije i njihovo suzbijanje mogu imati po socijalnu, političku i ekonomsku stabilnost država što ima bezbednosne implikacije na nacionalnom i međunarodnom nivou.

njih 622, a 346 je umrlo. Opširnije: K.B. Жданов, И.В. Холиков, „Болезнь вызываемая вирусом Эбола: от теории к практике”, *Журнал инфектологии*, 7(1) 2015, pp. 5–17.

¹⁰ Epidemija Ebole javila se u zemljama koje su izuzetno siromašne, sa neadekvatnom infrastrukturom, nerazvijenom privredom i zdravstvenom služбом, neobrazovanim stanovništvom i tek nedavno su izašle iz kolonijalnog ropstva. S druge strane reč je o području izuzetno bogatom rudnim i mineralnim blagom i dijamantima, pa su veliki interes za istraživanje epidemije i pomoć lokalnom stanovništvu iskazale najrazvijenije zemlje sveta i njihovi vojnomedicinski servisi. Opširnije: K.B. Жданов, И.В. Холиков, „Болезнь вызываемая вирусом Эбола: от теории к практике”, op. cit.

¹¹ Novi rezervoari i vektori uključuju se u transmisivni ciklus virusa. Elizabeta Ristanović, *Bioterrorism: Prevention and Response*, op. cit.

KLIMATSKE PROMENE I MIKROORGANIZMI

Uzimajući u obzir transmisione cikluse infektivnih bolesti, a posebno zoonoza, logično se nameće zaključak da su ove bolesti posebno podložne uticaju vremena i klime, jer klimatske promene utiču na sve učesnike transmisivnog ciklusa: patogene, rezervoare, vektore i ljude, predstavljajući tako značajan faktor u pojavi i razvoju različitih infektivnih oboljenja i njihovom uticaju na život ljudi. Upravo zoonoze imaju i najveći značaj kao biološki agensi (čak 75% potencijalnih bioloških agenasa su uzročnici zoonoza, a taj broj stalno raste).

Porast temperature menja biološke i ekološke karakteristike potencijalnih rezervoara i vektora-prenosilaca bolesti (ptica, glodara, zglavkara, insekata) šireći njihove areale rasprostranjenosti u mnoga područja gde ih ranije nije bilo. Kao klimatski faktor, količina padavina takođe može da utiče na pojavu vektorskih zaraznih bolesti. Vetar takođe može uticati na distribuciju vektora, a porast nivoa mora dovodi do smanjenja broja i uništavanja njihovih staništa.¹²

Prema izveštaju UN-a iz 2008. godine, u sledećih pedesetak godina usled globalnog zagrevanja Evropa bi mogla postati pravi raj za neke vrste komaraca, kao i za druge vektore, pa se i ostale vektorski prenosive bolesti poput onih izazvanih virusima žute groznice, Zapadnog Nila, Denga hemoragijske groznice, Zika, Čukungunija virusa, kao i mnogih drugih tropskih zaraznih bolesti. Naučnici strahuju da bi globalno zagrevanje u Evropu moglo doneti čak i kugu.

AKTUELNE MIGRACIJE KAO RIZIK ZA POJAVU ZARAZNIH BOLESTI

Trenutno se suočavamo sa neviđenim prilivom izbeglica, azilanata i drugih migranata koji pred ratom i siromaštvom beže na evropski kontinent. Samo u toku prošle godine u zemlje EU stiglo je 1.5 miliona ljudi iz zemalja zahvaćenih ratom, konfliktima ili ekonomskom krizom, pre svega iz Sirije, Iraka, Avganistana, Eritreje, Nigerije, Pakistana, Somalije. To je pored svih ostalih dimenzija, otvorilo i pitanja zdravstvene bezbednosti, jer se u velikim migracijama „sele” i bolesti, što pred evropske države nameće potrebu suočavanja i sa mogućim posledicama.

Zarazne (infektivne) bolesti su prevashodno vezane za loše uslove života i siromaštvo, a veliki broj njih, poput side, virusnih hepatitisa, sifilisa, tuberkuloze, lajšamnijaze, malarije i drugih bolesti prisutan je u znatno višem procentu u

¹² A. J. McMichael et al., *Climate change and human health, Risks and Responses*, World Health Organization, Geneva, 2003, p. 322; A. J. McMichael et al., *Climate change and human health*, Task Group of WHO, WMO, UNEP, WHO, Geneva, 1996, p. 297.

područjima iz kojih migranti dolaze u odnosu na evropsku teritoriju. Širenje bolesti vezuje se i za loše higijensko-sanitarne uslove u toku samih migracija, a neadekvatno snabdevanje vodom i hranom može povećati rizik za pojavu salmoneloza, hepatitisa A i kolere. Meningokokne infekcije mogle bi takođe predstavljati ozbiljan problem i vodeće uzročnike meningitisa i sepse, a mogu se takođe pojaviti, posebno među decom i adolescentnima, usled boravka u neadekvatnim uslovima kolektivnog smeštaja koji svakako pogoduju i lakšoj transmisiji influence, varičele, rubeole i drugih zaraznih bolesti.

Postoji i objektivni rizik za pojavu bolesti koje nisu bile rasprostranjene na našem geografskom području ili su prisutne u zanemarljivom procentu, a endemske su za područje iz kojih migranti dolaze (Denga, žuta groznica, virus Zapadnog Nila, MERS, SARS, Zika, Ebola, itd.). Vreme inkubacije ovih bolesti najčešće je kraće od vremena koje migranti provode na putu, pa je shodno tome rizik za transmisiju manji, ali budući da se vrlo često radi o vektorski-prenosivim bolestima rizik se ne sme zanemariti. Loši higijenski uslovi i blizak kontakt između ljudi u šatorima i izbegličkim kampovima povećavaju rizik od širenja buva i vaši što može da dovede do porasta incidence oboljenja kao što su povratna groznica koju izaziva bakterija *Borrelia recurrentis*, čiji su sporadični slučajevi zabeleženi među migrantima u Belgiji, Finskoj, Nemačkoj i Holandiji,¹³ rogovska groznica čiji je uzročnik bakterija *Bartonella quintana*¹⁴ koja je registrovana među izbeglicama u Italiji, epidemijski tifus izazvan bakterijom *Rickettsia prowazekii*, i slično. Mediji su izveštavali i o epidemijama šuge i dijareje među migrantskom populacijom u luci Kale u Francuskoj.¹⁵ Žene, migranti, mogu biti izložene riziku seksualnog zlostavljanja, što može rezultirati između ostalog i većom učestalošću infektivnih polno-prenosivih bolesti u ovoj populaciji.

Zbog svega navedenog, neophodan je koordinisan zajednički pristup evropskih država u prevenciji zaraznih bolesti, što bi podrazumevalo jačanje svesti o rizicima

¹³ Lekari često nemaju praktično iskustvo u prepoznavanju i lečenju ovih bolesti zato što su retke i atipične za naše geografsko područje, što uz kulturološke barijere predstavlja problem u lečenju istih. Opširnije: S. J. Cutler, "Refugee crisis and re-emergence of forgotten infections in Europe", *Clinical Microbiology and Infection*, pii: S1198-743X(15)00918-0, 2015; D. Goldenberger et al., "Louse-borne relapsing fever (*Borrelia recurrentis*) in an Eritrean refugee arriving in Switzerland", *Eurosurveillance*, Vol. 20, Issue 32, August 2015, pii=21204.

¹⁴ Види опширније: A. Lucchini et al., "Louseborne Relapsing Fever among East African Refugees, Italy, 2015", *Emerging Infectious Diseases*, Vol. 22, No. 2, February 2016, pp. 298–301.

¹⁵ Опширније у: F. Capon, "Migrants Suffering From Gangrene, Scabies at Calais Camps", *Newsweek*, July 2015, <http://europe.newsweek.com/migrants-suffering-gangrene-scabies-calais-camps-331338>, 20/07/2016.

i vrstama infekcija kojima migranti mogu biti izloženi, zavisno od zemalja iz kojih dolaze i tranzitne rute, obezbeđenje adekvatnih mera higijensko-epidemiološkog nadzora, medicinske dijagnostike i lečenja.¹⁶

U našoj zemlji je od 1. juna 2015. do 10. januara 2016. godine registrovano ukupno 922.691 migranata. U našim zdravstvenim ustanovama zbrinuto je njih 68.816, a ukupni troškovi preventivnih pregleda i lečenja, prema podacima Ministarstva zdravlja Srbije, iznosili su 76 miliona dinara. Najčešće su registrovane respiratorne infekcije (27.620), zatim povrede (5.472), akutne infekcije donjih respiratornih puteva (3.217) i gastrointestinalne bolesti sa dijarejom, u 3.109 slučajeva. Njih 56 tražilo je medicinsku pomoć zbog ujeda životinja, a troje je lečeno od infektivne žutice.

Među migrantima u tranzitu kroz Srbiju nisu registrovana zdravstvena stanja koja bi mogla da ugroze domaće stanovništvo, ali je ustanovljeno da više od 9.000 njih ne poseduje podatke o primljenim vakcinama protiv zaraznih bolesti. Dakle, faktori rizika za pojavu epidemija zaraznih bolesti postoje, što zahteva adekvatnu prevenciju i pripremu za pravovremeno reagovanje.

UMESTO ZAKLJUČKA: JAČANJE KAPACITETA ZA PREVENCIJU ZARAZNIH BOLESTI KAO FAKTOR NACIONALNE I MEĐUNARODNE BEZBEDNOSTI

Zarazne bolesti uzrokovane novim ili davno zaboravljenim infektivnim agensima, masovne epidemije do kojih dovode i potencijalna upotreba infektivnih agenasa u terorističke svrhe (bioterrorizam) predstavljaju značajne bezbednosne rizike savremenog sveta, jasno prepoznate i definisane u strategijama vodećih zemalja sveta, SAD-a, Rusije, Kine, Francuske, Nemačke, Velike Britanije, ali i međunarodnih organizacija kao što su UN, EU, NATO, ODKB.

Ako se sada setimo Luja Pastera, oca mikrobiologije koji je rekao da su mikroorganizmi svemogućí, da su svuda oko nas i da će imati poslednju reč, valjda je jasno zbog čega je važno prepoznati značaj ovog problema i osposobiti nacionalne kapacitete za adekvatnu prevenciju i reagovanje u slučaju da dođe do bioterorističkog napada ili se pojavi npr. epidemija visokokontagioznih bolesti, novih, zaboravljenih ili atipičnih za naše geografsko područje. A rizici postoje i

¹⁶ Mnoge zemlje sa velikim prilivom migranata u svoje obavezne programe obavezne vakcinacije uključuju i migrantsku populaciju kako bi se smanjila mogućnost prenosa mnogih zaraznih bolesti, jer u migrantskoj populaciji ne postoji evidencija o prethodnoj vakcinaciji. Opširnije u: "Health assessment of refugees and migrants in the EU/EEA", *European Commission*, 2015; World Health Organization (WHO), www.who.int/features/qa/88/en/, 15/07/2016.

deo su, s jedne strane bioloških i ekoloških zakonitosti sveta mikroorganizama vezanih za njihovo kruženje i održavanje, klimatskih promena, globalizacije, socijalno-ekonomskog konteksta vezanog za krizu, siromaštva, aktuelnih velikih migracija iz zona epidemiološkog rizika, ali i mogućnosti zloupotrebe koji, pre svega genetički inženjering i biotehnologija, pružaju u ovoj oblasti. Izmena i ukrštanje postojećih mikroorganizama, sinteza potpuno novih agenasa, ubrzanje molekulske evolucije, kontrola fertilizacije pomoću mikroorganizama i stvaranje čak etnički specifičnog biološkog oružja koje bi delovalo na određenu naciju, populaciju, ciljnu grupu, više nije naučna fantastika već surova realnost vremena u kome živimo, koja ruši davno prihvaćenu tezu da je biološko oružje atomska bomba siromašnih i stavlja ga u arsenale tehnološki najsupriornijih, ne isključujući mogućnost da u posed istog dođu i terorističke grupe nad kojima niko nema kontrolu. Ili pak, agroterorizam kao podvrsta bioterorizma posebno aktuelna za zemlje agrarne provenijencije kao što je naša. Poljoprivreda je, naime, meka meta, lako ranjiva a teško odbranjiva, a posebnu dimenziju ovaj problem ima danas kada se govori o zloupotrebi GMO.

Po rečima velikog stratega svetske politike, gospodina Kisindžera, sve krize su predvidive, a naše je da se pripremimo da na krizu odgovorimo. Odgovor na eventualnu krizu izazvanu biološkim akcidentom ili upotrebom bioloških agenasa mora biti multidisciplinarni, integrisan i timski, a zadaci i obaveze svih moraju biti jasno definisane u okviru dobro izgrađene strategije koja nam u ovom polju nedostaje. Šta to praktično obuhvata: 1. sa aspekta biomedicine svakako stalni monitoring epidemiološke situacije na terenu, razvoj i stalno unapređenje mera detekcije i identifikacije potencijalnih bioloških agenasa uz pripremu adekvatnih kapaciteta, uključujući npr. mobilnu laboratoriju sa odgovarajućom opremom i obučanim kadrom, kapacitete za smeštaj visokokontagioznih bolesnika, sredstva za lečenje obolelih i profilaksu-zdravih eksponiranih, kao i jačanje standarda biološke bezbednosti i biološke sigurnosti na svima nivoima. To sve naravno košta, no štete od eventualne upotrebe bioloških agenasa ili masovnih epidemija izazvanih visokokontagioznim agensima bile bi mnogo veće ako se uzme u obzir samo, na primer, činjenica da su ukupni troškovi borbe sa sezonskim gripom u svetu svake godine 12 milijardi dolara, plus oko 250.000 smrtnih ishoda. Sastavni deo ove strategije mora biti poboljšanje kontrole potencijalnih bioloških agenasa na svim nivoima, uključujući i kontrolu robe dvostruke namene, poboljšanje obaveštajno-bezbednosnih mera i pravovremeno reagovanje, šira i iskrenija podrška Konvenciji o zabrani upotrebe bioloških agenasa i unapređenje međudržavne i međunarodne saradnje u ovoj oblasti. Eto, puno zadataka i za sektor bezbednosti u celini, zdravstvo, veterinu, akademsku zajednicu i državu u celini.

BIBLIOGRAFIJA

- “Convention on the Prohibition of the Development, Production and Stockpiling of Bacteriological (Biological) and Toxin Weapons and on Their Destruction (BTWC)”, 10 April 1972, www.opbw.org.
- Biosafety in Microbiological and Biomedical Laboratories*, 5th Edition, U.S. Department of Health and Human Services, 2009, www.cdc.gov/biosafety/publications/bmbl5/bmbl.pdf.
- Black, J. L., “Genome projects and gene therapy: gateways to next generation biological weapons”, *Military Medicine*, Vol. 168, Issue 11, November 2003, 864–871.
- Capon F., “Migrants Suffering From Gangrene, Scabies at Calais Camps”, *Newsweek*, July 2015, <http://europe.newsweek.com/migrants-suffering-gangrene-scabies-calais-camps-331338>.
- Cutler S. J., “Refugee crisis and re-emergence of forgotten infections in Europe”, *Clinical Microbiology and Infection*, pii: S1198-743X(15)00918-0, 2015.
- Goldenberger D., et al., “Louse-borne relapsing fever (*Borrelia recurrentis*) in an Eritrean refugee arriving in Switzerland”, *Eurosurveillance*, Vol. 20, Issue 32, August 2015, pii=21204.
- Gursky E., Inglesby T.V., O’Toole T., “Anthrax 2001: observations on the medical and public health response”, *Biosecurity and Bioterrorism: Biodefense Strategy, Practice and Science*, Vol. 1, Issue 2, June 2003, pp. 97–110.
- Hall M.J., Norwood A.E., Ursano R.J., Fullerton C.S., “The psychological impacts of bioterrorism”, *Biosecurity and Bioterrorism: Biodefense Strategy, Practice and Science*, Vol. 1, Issue 2, June 2003, pp. 139–144.
- “Health assessment of refugees and migrants in the EU/EEA”, European Commission, 2015.
- Jović R. i Savić A., *Bioterrorizam, biološki rat, biološko oružje*, Institut za političke studije, Beograd, 2004.
- Kuhlau F. and Hart J., “Biosecurity and international security implications”, in: Burgess P. (ed.), *The Routledge Handbook of New Security Studies*, Routledge, Abingdon and Oxon, 2010, pp. 173–183.
- Liu, W. Zhang and Z. Wan, S., “Predominant role of water in regulating soil and microbial respiration and their responses to climate change in a semiarid grassland”, *Global Change Biology*, Vol. 15, No. 1, 2009, pp. 184–195.

- Lucchini A., et al., “Louseborne Relapsing Fever among East African Refugees, Italy, 2015”, *Emerging Infectious Diseases*, Vol. 22, No. 2, February 2016, pp. 298–301.
- A. J. McMichael et al., *Climate change and human health*, Task Group of WHO, WMO, UNEP, WHO, Geneva, 1996.
- McMichael A.J., D.H. Campbell-Lendrum, C.F. Corvalan, K.L. Ebi, A. Githeko, J.D. Sheraga, A. Woodward, *Climate Change and Human Health: Risks and Responses*, World Health Organization, Geneva, 2003.
- Radakovic S., Marjanovic M., Surbatovic M., Vukcevic G., Jovasevic-Stojanovic M., Ristanovic E., “Biological pollutants in indoor air”, *Vojnosanitetski pregled*, Vol. 71, No. 12, 2014, pp. 1147–1150.
- Ristanovic E., *Bioterrorism: Prevention and Response*, University of Defence and Odbrana Media Center, Belgrade, 2015.
- Ristanovic E., “Infectious Agents as a Security Challenge: Experience of Typhus, Variola and Tularemia Outbreaks in Serbia”, *Bezbednost (Security) – Gazzetta of Serbian Ministry of Interior*, Vol. LVII, No. 2, 2015, pp. 5–20.
- Ristanovic E., Radakovic S., “Bioterrorism as a threat to Food Supply Systems”, in: Caleta D., Radovic V. (eds), *Comprehensive Approach as “Sine Qua Non” for Critical Infrastructure Protection*, IOS Press, Amsterdam, 2015, pp. 171–188.
- Stojanović Đ., Ristanović E., „Trka sa vremenom: odnos bioloskog oruzja i međunarodne bezbednosti”, *Politička revija* (Political review), Vol. 23, No. 2, 2010, pp. 335–364.
- Taubenberger J., Morens D., “1918 Influenza: the Mother of All Pandemics”, *Center for Disease Control and Prevention*, Vol. 12, No. 1, 2006.
- “UN Millennium Development Goals”, United Nations, 2010, www.un.org/millenniumgoals.
- Weather, Climate and Health*, World Meteorological Organization, No. 892, 1999, <http://ac.ciifn.org/omm-biblioteca/WCASP/WMO-892.pdf>.
- К.В. Жданов, И.В. Холиков, „Болезнь вызываемая вирусом Эбола: от теории к практике”, *Журнал инфектологии*, 7(1) 2015, pp. 5–17.

Elizabeta RISTANOVIĆ

**FROM EPIDEMICS TO TERRORISM:
INFECTIVE AGENTS AS SPECIFIC SECURITY RISK
IN CONTEMPORARY WORLD**

ABSTRACT

Infectious diseases are recognized as one of the leading security risks in the changing security architecture of the contemporary world, because of the dimensions of the possible consequences that can provoke, as evidenced by the epidemics that changed the history of mankind in the past (plague, smallpox, Spanish influenza) and the consequences that have been left behind the epidemic of Ebola or AIDS as interplanetary plague of the new era. Migrations and climate changes present the risk of emergency of new or increasing the incidence of existing infectious diseases. Misuse of microorganisms and their products for terrorist purposes-bioterrorism, today also represents a major security risk and real danger, especially because of the possibility of misuse of genetic engineering and biotechnology for the improvement of biological weapons. Therefore, it is important to strengthen the resources at the national and international level for an adequate response to the possible epidemics, as well as prevention and response in the event of bioterrorist acts.

Key words: microorganisms, infective agents, bioterrorism, biological weapons, epidemics.

NOVE RUSKE TEHNOLOGIJE ZA POBOLJŠANJE BEZBEDNOSTI OBJEKATA POVIŠENOG RIZIKA

Dr Sergej Aleksejevič KAČANOV¹

Dr Oleg Sergejevič VOLKOV

Dr Miroslav MLADENović

APSTRAKT

Razvoj savremene tehnologije, koji je doprineo značajnom porastu kvaliteta života, doneo je i brojne teškoće koje je teško pouzdano predviđati i eliminisati. Globalnu tehnogenu opasnost, koja ne poznaje državne granice, treba shvatiti kao izazov i poziv svim nacionalnim i međunarodnim institucijama da zajednički konsoliduju rešenja kojima će se obezbediti sigurnost stanovništva, objekata, pa i planete u celini. Nova ruska rešenja u primeni automatizovanog monitoringa, upozoravanja i upravljanja u kriznim situacijama, mogu biti jedan od doprinosa zajedničkim naporima na rešavanju ovih problema. Suština ruskog modela sastoji se u pronalaženju mogućnosti da se dosadašnji, uglavnom administrativno-normativni sistem koji je prevashodno zavisio od kvaliteta i volje „ljudskog faktora”, zameni pouzdanim programsko-tehničkim rešenjima koja će funkcionisati nezavisno od raspoloženja pa i sposobnosti ljudi.

Ključne reči: bezbednost, vanredne situacije, zaštita stanovništva, upravljanje krizama, savremene tehnologije

Savremeni sistem upozorenja i likvidacije posledica vanrednih situacija u svetu, i u Ruskoj Federaciji, sadrži bogato iskustvo praktičnih mera zaštite stanovništva i teritorije od opasnosti prirodnog i tehnogenog karaktera. Taj sistem za sada daje dobre rezultate ali, istovremeno, postavlja i nova pitanja na koja treba da odgovore stručnjaci iz ove oblasti.

¹ Prof. dr Sergej Aleksejevič Kačanov, zamenik načelnika Sveruskog naučno-istraživačkog instituta za probleme civilne odbrane i vanrednih situacija, Ministarstvo za vanredne situacije Rusije, Moskva. E-pošta: Skachanov@inbox.ru

Dr Oleg Sergejevič Volkov, viši naučni saradnik Sveruskog naučno-istraživačkog instituta za probleme civilne odbrane i vanrednih situacija, Ministarstvo za vanredne situacije Rusije, Moskva.

Dr Miroslav Mladenović, vanredni profesor, Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu.

Danas, opšti vektor razvoja teorije i prakse sistema upozorenja i likvidacije posledica vanrednih situacija, može da se okarakteriše kao prelaz od formalno-deklarativnih mera upozorenja, prakse operativnog fiksiranja vanrednih situacija i reagovanja na njih, prema praksi prognoze i upozorenja o mogućim vanrednim situacijama putem upotrebe programsko-tehničkih sredstava kojima se obezbeđuje smanjenje rizika i ublažavanje posledica.

Uobičajena šema mera upozorenja o vanrednim situacijama, u klasičnom smislu, predstavljena je kao sistem normativno-pravnih akata donetih od strane kompetentnih organa, kojima se obavezuju vlasnici objekata povišenog rizika i administracija lokalnih zajednica da ispune niz zahteva u smislu upozorenja i spremnosti na uklanjanje posledica vanrednih situacija. Ove aktivnosti veoma često predstavljaju veliki teret za budžete tih subjekata. Pri tome, odgovornost administracije za ispunjenost zahteva po pitanju upozorenja i uklanjanja posledica vanrednih situacija uglavnom ima formalan karakter.

Nadzorne i ekspertske mere, kojima se ocenjuje stepen realizacije spremnosti za upozorenje i uklanjanje posledica vanrednih situacija, usled niza različitih okolnosti, objektivno nisu u stanju da u potpunosti potvrde istinitost deklarativnih izveštaja, a u nizu slučajeva, prosto nisu u mogućnosti da utiču na poboljšanje bezbednosti objekata ili teritorije.²

Vreme zahteva nove pristupe problemima prognoze i upozorenja o vanrednim situacijama. Savremene tehnologije, u vidu tehničkih sredstava monitoringa, mogu da obezbede značajno sniženje rizika na važnim objektima zbog veće operativnosti i verodostojnosti predaje informacije o mogućnosti ili samom fakti vanrednih situacija, specijalnim operativnim službama. Socijalni trend je takav da ljudi ne žele da gledaju

² O mogućnosti topljenja nuklearnog goriva usled prestanka rada sistema za hlađenje, i o tome, da to može da se desi pri udaru cunamija, još 2008. godine, pisano je u dokumentima koje je objavila Organizacija za nuklearnu bezbednost Japana (*Japan Nuclear Energy Safety Organization*). Vlasniku nuklearne centrale Tokijskoj energetske kompaniji (*Tokyo Electric Power Company – TEPCO*) bilo je poznato da Fukušima neće izdržati udar stihije. Uprkos tome, kompanija nije preduzela ništa kako bi povećala bezbednost rada stanice već je naprosto ignorisala moguću opasnost. U konačnom, ta sebičnost je postala uzrokom katastrofe (šire u: www.greenpeace.org/russia/ru/campaigns/nuclear/accidents/Fukushima-1/, 13/05/2016). Postale su poznate nove pojedinosti o havariji na naftnoj platformi *British Petroleum*-a, koja je dovela do ekološke katastrofe u Meksičkom zalivu. Kako se ispostavilo, sistem obaveštavanja o koncentraciji vrelih gasova bio je isključen kako ne bi remetio radnike lažnim signalima za uzbunu (videti šire u: www.carnivorousplant.info/klimat/250-platforma-bp-rabotala-bez-signalizacii.html, 13/05/2016). Teška havarija drugog hidroagregata Šušinske elektrane pretvorila se u opštu katastrofu. Razlog je nekompletnost sistema zaštite koji treba da obezbedi automatsko zaustavljanje vode na ulazu prilikom otpočinjanja nedopustivo velikog nivoa vibracija hidroagregata (videti šire u: www.synerjetics.ru/article/catastrophe.htm, 13/05/2016).

na pitanja sopstvene bezbednosti očima vlasnika, odnosno da „štede” na račun bezbednosti. S druge strane, razvoj savremene tehnologije, uporedo sa benefitima, često stvara i globalnu tehnogenu opasnost koja ne poznaje administrativne granice.

Neophodnost povećanja bezbednosti na objektima povišenog značaja, uslovljena je i time što po podacima UN, tehnogene havarije zauzimaju treće mesto po broju ljudskih žrtava, među svim tipovima katastrofa.

Analiza uzroka visokog procenta havarija na objektima povišenog rizika, pokazuje da su osnovni među njima: visoka ishabanost opreme; odsustvo efikasnih sredstava monitoringa neophodnih za funkcionisanje havarijskih sistema; namerna ili neprofesionalna delatnost administracije i personala na objektima čija je posledica stvaranje havarijskih situacija.

Problemi na opasnim objektima mogu da se produbljuju pri uklanjanju posledica vanrednih situacija usled nedovoljne saradnje i koordinacije među organima vlasti, vlasnicima i organizacijama koje se bave njihovom eksploatacijom; odsustvom ili neodgovarajućom pravnom regulativom neophodnom za organizaciju sistema bezbednosti u savremenim uslovima; odsustvom sistematskog pristupa pri rešavanju zadataka povećanja bezbednosti na objektima povišenog rizika. Radi rešavanja kompleksnih međuresornih zadataka na zaštiti građana i teritorije od opasnosti prirodnog i tehnogenog karaktera, u RF je izgrađen jedinstveni državni sistem upozoravanja i likvidacije posledica vanrednih situacija.

U cilju pojačavanja međuresorne koordinacije i centralizacije upravljanja prilikom pretnje i pojave krizne situacije, stvoren je Nacionalni centar upravljanja kriznim situacijama (NCUKS) i centri upravljanja kriznim situacijama u federalnim okruzima i subjektima Ruske Federacije.³

U zavisnosti od obima vanrednih situacija, upravljanje i reagovanje može da se ostvaruje snagama samog objekta. U neophodnim slučajevima mogu da se angažuju snage i sredstva drugih instanci, uključujući i federativni nivo. Organi za upravljanje kriznim situacijama u Rusiji, koji su na stalnom dežurstvu su: dežurno dispečerske službe (DDS) objekta, sistem – 112⁴, centri upravljanja u kriznim situacijama u subjektima RF i regionalni centri. Najviši organ upravljanja je Nacionalni centar za

³ Rusija kao složena država sastoji se od 83 federalne jedinice (21 republika; 9 pokrajina; 46 oblasti; 2 grada od federalnog značaja; jedna autonomna oblast; 4 autonomna okruga). Pored toga, na osnovu Ukaza Predsednika iz 2000. godine formirano je sedam federalnih okruga (2010. godine, formiran je još jedan – Severno-kavkaski). Okruzi nisu federalne jedinice, već samo administrativno-politički subjekti kojima se obezbeđuje bolje upravljanje državom. U svakom okrugu postoji lični politički predstavnik predsednika Ruske Federacije.

⁴ Sistem – 112 je sistem kojim se obezbeđuje jedinstveno pozivanje operativnih delova svih vrsta hitnih službi (okretanjem broja 112).

upravljanje u kriznim situacijama (NCUKS). U zavisnosti od obima vanrednih situacija, obrazuju se komisije za vanrednih situacija različitog nivoa. Informacija o ugroženosti ili faktu pojave vanrednih situacija na objektu povišenog rizika u početku se pojavljuje kod dežurne službe objekta i u sistemu-112. U zavisnosti od obima vanrednih situacija na objektu, informacija o njoj može da dođe i do NCUKS. U zavisnosti od toga, i nivoi reagovanja na vanredne situacije na objektu biće različiti.

Radi pomoći pri donošenju odluke o rešavanju VS, izgrađen je sistem automatizovanog informaciono-upravljačkog sistema koji funkcioniše kao jedinstven državni sistem za upozorenje i uklanjanje vanrednih situacija. Za obezbeđenje pouzdanosti rada ovog sistema, razrađeni su, informaciono povezani, podsistemi: monitoringa i prognoze, dispečerizacije, navigacije, dobijanja informacije o objektima povišenog rizika i pripreme dokumenata za upravljanje. Svi podsistemi su uvezani u okviru geoinformacionog sistema. Informacija o opasnosti ili faktu pojave vanrednih situacija na objektu povišenog rizika dolazi, u automatizovanom formalizovanom vidu, na podsistem monitoringa i prognoze. Koristeći dobijenu informaciju o vanrednim situacijama na objektu, ranije pripremljene planove reagovanja na nju, podatke o samom objektu i prognozu mogućeg razvoja vanrednih situacija, pripremaju se, u automatizovanoj formi, odluke vezane za upozorenje i uklanjanje vanrednih situacija. Odluke se, automatski, dostavljaju operativnim službama za hitno reagovanje.

Radi povećavanja bezbednosti objekata povišenog rizika, po zahtevu Ministarstva za vanredne situacije Ruske Federacije, razrađene su sledeće tehnologije:

1. Strukturni sistem monitoringa i upozorenja o vanrednim situacijama na objektima povišenog rizika kojim se ostvaruje automatizovan monitoring inženjerskih sistema za obezbeđenje života ljudi (grejanje, vodovod, kanalizacija, gasne konstrukcije, struja, itd.), sistema bezbednosti, građevinskih elemenata, itd. na samom objektu;

2. Sistem monitoringa inženjerskih (nosećih) konstrukcija zgrada i objekata kao i opasnih prirodnih procesa i pojava. Njime se obezbeđuje automatizovano praćenje promena stanja osnova građevinskih konstrukcija zgrada i objekata, objekata inženjerske zaštite, zona izlivanja lavina, klizišta, i sl., u rejonu izgradnje i eksploatacije objekta koji se prati;

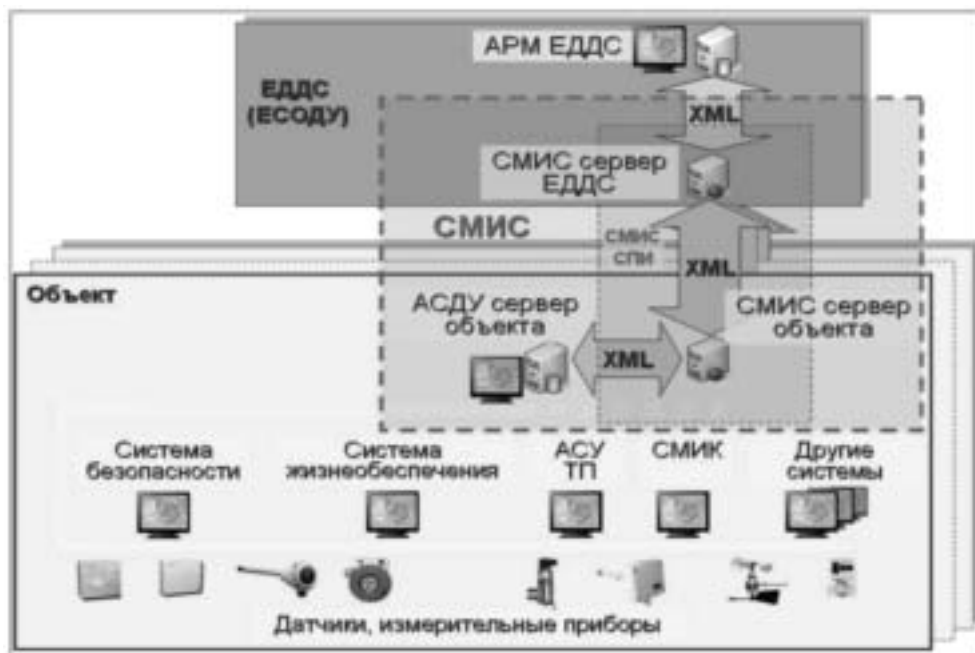
3. Sveruski kompleksni sistem informisanja i obaveštavanja građana u mestima masovnog boravka ljudi, pri pretnji ili pojavi vanrednih situacija;

4. Sistem zaštite od vanrednih situacija prirodnog i tehnogenog karaktera i informisanje ljudi u transportnim sredstvima.

Struktuiran sistem monitoringa i upozorenja o vanrednim situacijama na objektima povišenog rizika, omogućava da se spreče ili značajno umanje posledice vanrednih situacija tehnogenog karaktera, u okviru toga i onih koje su izazvane prirodnim faktorima ili terorističkim aktima.

Na Dijagramu 1, predstavljena je strukturno-funkcionalna šema monitoringa objekata povišenog rizika.⁵

Dijagram 1: Strukturno-funkcionalna šema monitoringa objekata povećanog rizika

Legenda:

SMIS – Sistem monitoringa inženjerskih sistema

CUKS GU MČS – Centar za upravljanje u kriznim situacijama Glavne uprave Ministarstva za vanredne situacije; ARM S-112 I CUKS – Automatizovano radno mesto Centra-112 i Centra za upravljanje u kriznim situacijama; SMIS – Sistem monitoringa i predaje signala;

ASDU – Automatizovani sistem dispečerskog upravljanja;

СМИК – Sistem monitoringa inženjerskih konstrukcija;

SZIONT – sistem za zaštitu informacija i obaveštavanje građana u transportnim sredstvima;

ASU TP – Automatizovani sistem upravljanja tehničkim procesima;

XML (*Extensible Markup Language*) – oznaka kojom se objašnjava da se u komunikaciji koristi poseban jezik (šifra).

⁵ Značenje skraćenica na šemi: SMIS: Sistem monitoringa inženjerskih sistema; CUKS GU MČS – Centar za upravljanje u kriznim situacijama Glavne uprave Ministarstva za vanredne situacije;

Unikatnost ruskog sistema ogleda se u činjenici da se njime obezbeđuje:

1. Automatska, neprekidna, kompleksna, kontrola izmene kritično važnih parametara sistema životnog obezbeđenja, bezbednosti, stanja konstrukcije objekata, prirodnih procesa i pojava u zoni njihove eksploatacije.

2. Automatizovana predaja, u režimu realnog vremena, informacija o incidentu ili havariji, s konkretizacijom njenih parametara, u dispečersku službu objekta, u organe svakodnevnog upravljanja RSČS (u neophodnim slučajevima do NCUKS), kao i vlasnicima objekta.

3. Sistematizacija sistema monitoringa po principu „crne kutije”.

Nabrojane osobenosti izgradnje sistema kontrole opasnih objekata omogućavaju pravovremeni prijem, na različitim nivoima, mera za sprečavanje vanrednih situacija na objektima povišenog rizika ili minimalizaciju njihovih posledica.

U cilju pravnog i tehničkog regulisanja provođenja mera na organizaciji kompleksne bezbednosti i upozorenja o vanrednim situacijama na industrijskim objektima, na osnovu gore izložene tehnologije, razrađen je celi kompleks nacionalnih standarda i metodičkih dokumenata, kojima se određuju zahtevi za njihovo projektovanje, postavljanje na objektima i metode za potvrđivanje postavljenih zahteva.

U Rusiji je određeno da se sistemima automatizovanog monitoringa i upozorenja o VS obavezno opremaju sledeći objekti: atomski i/ili radijacijski opasni; objekti za uništavanje i čuvanje opasnih otpada; hidrotehnički kompleksi 1. i 2. klase; krupna naftna skladišta (preko 20 hiljada tona) i izotermna skladišta tečnog gasa; objekti vezani za proizvodnju, dobijanje ili preradu eksplozivnih materija; preduzeća za dobijanje i preradu čvrstih iskopina (dubina radova veća od 150m); termo elektrostanice snage preko 600 MVt; morske luke; aerodromi s osnovnom poletno-sletnom stazom dužine najmanje 1800m; mostovi i tuneli dužine preko 500m; metroi; krupni industrijski objekti sa preko 10.000 zaposlenih; visoke zgrade, stadioni, krupni trgovinski centri, kino i koncertne dvorane, itd.

U sadašnjem trenutku, u Rusiji su instalirani sistemi monitoringa i upozorenja o vanrednim situacijama na čitavom nizu sportsko-rekreativnih kompleksa, visokih zgrada, teatra, industrijskim objektima. Neophodno je podvući da je na svim

ARM S-112 I CUKS – Automatizovano radno mesto Centra – 112 i Centra za upravljanje u kriznim situacijama; SMIS – Sistem monitoringa i predaje signala; ASDU – Automatizovani sistem dispečerskog upravljanja; SMIK – Sistem monitoringa inženjerskih konstrukcija; SZIONT – sistem za zaštitu informacija i obaveštavanje građana u transportnim sredstvima; ASU TP – Automatizovani sistem upravljanja tehničkim procesima; XML (Extensible Markup Language) - oznaka kojom se objašnjava da se u komunikaciji koristi poseban jezik (šifra).

objektima koji su ovako opremljeni sprečena pojava vanrednih situacija. Po preliminarnim ocenama, opšta ušteda sredstava upotrebom ovakvog sistema, iznosi preko milijardu dolara godišnje.

Koristeći se dosadašnjim iskustvom, ruski stručnjaci su, u okviru međunarodne standardizacije ISO, razradili i planiraju da predstave na razmatranje, od strane kompetentnog tehničkog komiteta, Konceptiju i projekat standarda – „Monitoring objekata povišenog rizika”. Ubeđeni smo da je rešavanje ovih pitanja opšteprisutno u međunarodnim razmerama. Zbog toga je neophodna saradnja i zajednička konsolidacija rešenja kojima će se obezbediti budućnost planete.

BIBLIOGRAFIJA

- Агеев С.В., Ковтун О.Б., Измалков В.А., „Алгоритм действия операторов 'системы-112' при получении сообщения о происшествии”, *Технологии гражданской безопасности, научно-технический журнал*, том 9, №3 (33). ФГБУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ), Москва, 2012.
- Агеев С.В., Измалков В.А., *Стратегия развития системы-112 в Российской Федерации*, ФГБУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ), Москва, 2012.
- Агеев С.В., Могильников С.А., „Методические подходы обоснования создания системы обеспечения вызова экстренных оперативных служб по единому номеру '112' в Российской Федерации”, *Технологии гражданской безопасности, научно-технический журнал*, том 8, №4. ФГБУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ), Москва, 2011.
- Батырев В.В., Волков О.С., *Технологии создания структурированных систем мониторинга и управления инженерными системами зданий и сооружений*, ООО „Альфа-Порте”, Новосибирск, 2011.
- Махутов Н.А. Таранов С.А., „Оптимизация мероприятий по повышению защищенности критически важных для национальной безопасности объектов Российской Федерации и населения от угроз техногенного, природного характера и террористических проявлений”, *Технологии гражданской безопасности, научно-технический журнал*, том 7, №1-2. ФГУ ВНИИ ГОЧС (ФЦ), Москва, 2010.
- Нехорошев С.Н., Попов А.П., *Информационные технологии поддержки принятия решений в ЧС (АИУС РСЧС вчера, сегодня, завтра)*, ЗАО ФИД „Деловой экспресс”, Москва, 2011.

Dr Sergej Aleksejevič KAČANOV

Dr Oleg Sergejevič VOLKOV

Dr Miroslav MLADENović

NEW RUSSIAN TECHNOLOGIES FOR IMPROVING THE SAFETY OF HIGH-RISK FACILITIES

ABSTRACT

The development of modern advanced technology has contributed to the significant increase in the quality of living, and yet it has brought a number of problems that are difficult to reliably predict and eliminate. Global technogenic danger, which knows for no borders, should be treated as a challenge and an alarm for all national and international institutions which calls for working together to improve the solutions that will ensure the safety of population, facilities, and the planet as a whole. Russia's new solutions applied in automated monitoring, alerting and crisis management can contribute to the joint effort in responding to this challenge. The Russian model is based on the search of a plausible way how to replace the ongoing mostly administrative and regulatory system, primarily dependent on the quality of human resources, by reliable software and technical solutions that will operate independently of the human capabilities and will.

Key words: security, emergency situations, population protection, crisis management, modern technologies.

ZDRAVSTVENI SISTEM CRNE GORE U VANREDNIM SITUACIJAMA

Miodrag RADUNOVIĆ¹

Tatjana RADUNOVIĆ

Lenka RADUNOVIĆ

APSTRAKT

Rizici od masovnih nesreća se svakodnevno uvećavaju kao i moguće posledice po zdravlje ljudi, materijalna dobra i funkcionisanje zajednice, tako da se pred državom postavlja imperativ koordinirane aktivnosti za smanjenje rizika i posledica u eventualnim vanrednim situacijama. Cilj ovog rada je da prikaže nivo spremnosti zdravstvenog sistema Crne Gore za reagovanje u vanrednim okolnostima koje direktno ugrožavaju živote i zdravlje ljudi na bazi analize reakcije sistema u događajima praćenim velikim brojem žrtava, povređenih i obolelih. Uočene su pozitivne reakcije, ali i slabosti koje ukazuju da se Nacionalna strategija za vanredne situacije mora unaprediti, kao i da zdravstveni sistem mora biti spreman na promptan odgovor u vanrednim situacijama. Zato mora delovati preventivno, jačati se i unapređivati kadrovski, opremom, infrastrukturom, kontinuiranom edukacijom. Važno je i definisati rizike, planove odgovora i spremnost prilagođavanja novonastaloj situaciji.

Ključne reči: masovne nesreće, vanredne situacije, zdravstveni sistem, organizacija, resursi.

MASOVNE NESREĆE KAO SPECIFIČNI IZAZOV ZA ZDRAVSTVENI SISTEM CRNE GORE: ORGANIZACIJA I KAPACITETI ZA ODGOVOR

Vanredne situacije se najčešće dešavaju kada ih najmanje očekujete. Prirodni činioci nekada postaju nekontrolisani i rezultiraju masovnim nesrećama koje za posledicu imaju ljudske žrtve i paralisnost sistema. Terorizam, mogući incidenti sa hemijskim i biološkim agensima, narastajuće nezadovoljstvo ljudi, verski fanatizam predstavljaju opasnost za zajednicu, pa preventiva i spremnost na brzi odgovor predstavlja imperativ za svaku državu.

¹ Miodrag Radunović, redovni profesor, Medicinski fakultet Univerziteta Crne Gore, u Podgorici, a obavljao je dužnost ministra zdravlja u Vladi Crne Gore od 2009. do 2014. godine.

Tatjana Radunović, Institut za javno zdravlje, Podgorica.

Lenka Radunović, Dom zdravlja, Berane.

Svi etiološki faktori, prirodni, tehničko-tehnološki i hemijsko-biološki predstavljaju rizike koji su predmet pažnje Nacionalnog tima za vanredne situacije i Direktorata za vanredne situacije i bezbednost lociranog u MUP Crne Gore. U takvim okolnostima koje potencijalno ugrožavaju život i zdravlje ljudi i pred zdravstveni sistem se nameću specifični izazovi. Zbog toga je važno prepoznati njegove kapacitete. Zdravstveni sistem u Crnoj Gori teži dobroj organizaciji, kvalitetu, dostupnosti i finansijskoj održivosti. U organizacionom smislu u sve 23 opštine ima 400 timova izabranih doktora sa novom ulogom doma zdravlja koji službama i jedinicama daje podršku timu izabranog doktora. Zavod za hitnu medicinsku pomoć je nacionalnog nivoa, ima podjedinice i službe u svim opštinama pri domovima zdravlja. Sedam opštih bolnica lociranih u većim gradovima u sebi imaju inkorporirane urgentne centre za prihvata, ranu trijažu i urgentni dijagnostičko-terapijski tretman. I tri specijalne bolnice, osim svoje osnovne nadležnosti, imaju spremnost prilagođavanja u slučaju vanrednih situacija. Institut za javno zdravlje sa higijensko-epidemiološkim centrima, mikrobiološkom i virusološkom dijagnostikom centralizovan je u Podgorici, a regionalna disperzija na sever i jug (Bijelo Polje i Bar) optimizirana je higijensko-epidemiološkim službama. Zavod za bezbednu krv je nacionalna institucija sa jedinicama koje su podrška opštim bolnicama u sedam većih gradova Crne Gore. Najveća ustanova tercijarnog nivoa je Klinički centar Crne Gore (KCCG), sa Urgentnim centrom i visoko sofisticiranom dijagnostikom i uslugom. Heliodrom je postavljen u okviru Kliničkog centra, a za hitne potrebe na usluzi su helikopterske jedinice MUP-a i Vojske Crne Gore za transport povređenih i životno ugroženih. Javna apotekarska ustanova „Montefarm” je centralizovana apotekarska ustanova koja snabdeva sve zdravstvene ustanove lekovima i medicinskim sredstvima, kao i svojih 46 apoteka u svim mestima u Crnoj Gori. Zdravstveni sistem Crne Gore sa 8.000 profesionalno edukovanih zaposlenih, od toga 1.400 doktora i 1.000 specijalista, 4.800 srednjeg i visokog sestrinskog kadra predstavlja ljudske resurse koji su garancija kvalitetnog odgovora u slučaju masovnih nesreća i vanrednih situacija.

Ipak, nepredvidivost varijeteta masovnih nesreća u našem iskustvu nameće pred zdravstveni sistem potrebu elastičnosti i prilagođavanja novim izazovima, kompatibilnost sa savremenim naučnim saznanjima i timski pristup u multisektorskoj akciji sprovođenja mera spasavanja povređenih, trijaže i lečenja.

ISKUSTVA I IZAZOVI IZ PRAKSE: REAGOVANJE ZDRAVSTVENOG SISTEMA CRNE GORE U MASOVNIM NESREĆAMA-NAUČENE LEKCIJE

U poslednjoj deceniji zdravstveni sistem Crne Gore je pored redovnih delatnosti bio četiri puta suočen sa ozbiljnim izazovima rizika nastalih masovnih nesreća i vanredne situacije u zemlji zbog vremenskih neprilika.

Železnička nesreća koja se januara 2006. godine dogodila u mestu Bioče kada je lokalni voz sletio u ambis predstavljala je jednu od takvih situacija. Bilans nesreće bio je 46 mrtvih i više od 130 povređenih, od toga 75 dece uzrasta do 16 godina. Pandemija svinjskog gripa zime 2009–2010. bila je takođe izazov za zdravstveni sistem, a desetine umrlih i stotine obolelih ojačali su spoznavanje značaja preventivnog delovanja, mikrobiološke dijagnostike, vakcinacije i uloge higijensko-epidemioloških službi. Februara 2012. godine na predlog Koordinacionog tela za upravljanje u vanrednim situacijama Savet za bezbednost i odbranu Crne Gore proglasio je vanredno stanje zbog ekstremnih meteoroloških uslova, visine snežnog pokrivača do tri metra, ekstremno niskih temperatura sa subjektivnim osećajem od -31 do -34°C , prekida distribucije hrane, energenata, itd. Juna 2013. na mostu Grlo u kanjonu Morače sleteo je u provaliju autobus sa rumunskim turistima. Na licu mesta je poginulo 15 ljudi, a 47 je povređeno, izvađeno iz provalije i transportovano u KCCG.

U tim situacijama analizirana je reakcija zdravstvenog sistema u sklopu multisektorskog pristupa, načina komunikacije, koordinacije, upravljanja situacijom, obezbeđivanja lekova i medicinskih sredstava, prehospitalne trijaže, transporta, dijagnostike i lečenja. Iz ovih situacija izašli smo jači, ali i svesni slabosti sistema koji treba stalno unapređivati u ovom domenu.

Zdravstveni sistem bio je deo multisektorskog tima koji je delovao u datim okolnostima. Ministar zdravlja je član Koordinacionog tima za upravljanje u vanrednim situacijama, zaduženog za analizu i donošenje odluka. Odmah nakon pojave masovne nesreće, ovo telo formira Operativni štab odgovoran za implementaciju čiji su članovi direktor Instituta za javno zdravlje i direktor Direktorata za zdravstvenu zaštitu u Ministarstvu zdravlja. Multisektorskim pristupom, sa tačno podeljenim nadležnostima, komandnoj vertikali, imali smo efikasan odgovor na bilo koju vrstu hazarda. Nesebičnu pomoć davali su aktivisti Crvenog krsta CG, NVO, GSS (Gorska služba spasavanja), planinari, dobrovoljni davaoci krvi.

Operativni koordinacioni centar (OKC) sa univerzalnim brojem 112 omogućio je brzu distribuciju informacija, promptno uzbunjivanje svih delova sistema, brzu organizaciju i mobilisanje ljudstva i opreme i brzi izlazak ekipa na lice mjesta.

Informatička povezanost institucija zdravstvenog sistema pokazala se kao izvanredno sredstvo za upravljanje situacijom, prosleđivanje uputstava od strane Ministarstva zdravlja i unifomisanih formi izveštavanja. Tri puta u toku dana imali smo izveštaj sa terena, stanje aktivnosti po svim službama, reakcije na zahteve od strane zdravstvenih ustanova u severnim delovima zemlje, što je bilo značajno u uslovima neprohodnosti puteva i železnice. Takođe,

centralizovali smo informacije, potrebe i stanja obolelih ili povređenih i medijski koordinirano plasirali informacije u cilju upoznavanja javnosti. Uočili smo i određene slabosti. Zdravstveni sistem je elastičan i prilagodljiv. Humanost svih zaposlenih je na visokom nivou. Ali, spuštajući nadležnosti na lokalni nivo, kako zajednice tako i zdravstvene ustanove a time i odgovornost, uočeno je dosta rizika u samim ustanovama sa nivoa strukturalne, nestrukturalne i funkcionalne bezbjednosti.

Na osnovu toga smo uz ekspertsku pomoć Svetske zdravstvene organizacije uradili Procenu bezbednosti bolnica u Crnoj Gori, znajući da predstavljaju značajan resurs države. Indeks bezbednosti bolnica u tom trenutku (2012) bio je kategorisan kao B, što znači neophodnost interventnih mera u kratkom vremenskom intervalu. Stoga je napravljen Plan ulaganja u zdravstveni sistem do 2017. godine kroz kapitalni budžet Vlade Crne Gore, a korištena su i sredstva Evropske investicione banke za mere energetske efikasnosti, izgradnju novih ustanova i rekonstrukciju i adaptaciju postojećih. Mere energetske efikasnosti su urađene u bolnicama u Beranama, Bijelom Polju, Pljevljima, Kotoru, Risnu, Specijalnoj bolnici u Brezoviku, Institutu za bolesti dece KCCG i u samom Kliničkom centru. Rekonstruisan je Urgentni centar KC, izgrađen poliklinički centar sa urgentnim centrom u Beranama, novi DZ u Bijelom Polju, Interno odeljenje Opšte bolnice u Nikšiću, Jedinica intenzivnog lečenja u SB u Brezoviku. Izgrađen je novi Zavod za bezbednu krv, rekonstruisan, nadograđen i opremljen Institut za javno zdravlje, te izgrađen novi Dom zdravlja u Podgorici.

Nakon detaljne analize, uočene slabosti u okviru nestrukturane bezbednosti su prevaziđene poput opremljenosti dijagnostičko-terapeutskim instrumentarijem i sigurnosnog aspekta kritičnih sistema (sistem napajanja električnom energijom-alternativa agregati, telekomunikacioni sistem, snabdevanje pijaćom vodom i gorivom, sigurna snabdevenost gasovima za funkcionisanje operacionog bloka i sistema).

U cilju unapređenja funkcionalne bezbednosti bolnica formirani su novi Upravni odbori, kao i akcioni timovi za slučaj vanrednih situacija. Doneseni su planovi integriteta institucija u vanrednim situacijama za eksterne i interne vanredne situacije i planovi za održavanje kritičnih delova sistema, od snabdevanja lekovima i medicinskim sredstvima do hijerarhijske podele uloga i dežurstava svih u sistemu u vremenu potrebe.

Ono sto smo uočili kao slabost je neadekvatna prehospitalna trijaža /4,5/ povređenih na mestu nesreće i obeležavanje povređenih tokom trijaže i transporta. Kako Crna Gora nema Nacionalni trauma centar i to bi trebalo biti predmet buduće aktivnosti. Broj od 2.450 postelja u zdravstvenom sistemu je dovoljan za

populaciju koja mu gravitira, a unutrašnjom preraspodelom može se uvek obezbediti adekvatan broj postelja za povećani priliv obolelih i povređenih.

Klinika za infektivne bolesti KCCG ne zadovoljava standarde, ni prostorne ni izolacione, vezano za aspekte biološke bezbednosti i sigurnosti. Projekcija izgradnje nove klinike za infektivne bolesti je 2017. godina. Za slučaj iznenadnog priliva obolelih koji traže karantinski tretman, odgovarajući stacionirani segmenti zdravstvenog sistema bili bi pretvoreni u karantin uz eventualni dodatni kapacitet hostela ili manjih hotela. S tim u vezi treba spomenuti da u Beranama postoji infektivno odeljenje, zasebne arhitekture, ulaza sa izolacijskim sobama. Medicinski i radioaktivni otpad se tretira na adekvatan način.

UMESTO ZAKLJUČKA: PRIPRAVNOST NA NEOČEKIVANO

Masovne nesreće pojavljuju se iznenada i bez najave. Teško je predvideti njihov obim, vreme i način nastanka, a kada se dese najčešće prevazilaze mogućnosti službi u sistemu da daju adekvatan odgovor što dovodi do povećanog broja žrtava i obolelih. Svetska zdravstvena organizacija je objavila podatak da godišnje u saobraćajnom traumatizmu pogine više od 1,3 miliona ljudi, a preko 50 miliona je povređenih. Traumatizam predstavlja najveće opterećenje za zdravstveni sistem, ali sa dokazanom mogućnošću pozitivnog efekta preduzimanja adekvatnih preventivnih mera. Smatra se da se rana smrt kod teške traume u 30% slučajeva mogla suzbiti pravovremenim i adekvatnim postupcima u prehospitalnoj fazi i po prijemu u bolnicu. Princip elastičnosti i adaptivnosti sistema na postojeći agens je izuzetno značajan za adekvatan odgovor.

Zato Nacionalna strategija za vanredne situacije mora biti predmet pažnje ukupne javnosti, ne samo Vlade i institucija sistema. Multisektorski pristup je od značaja za upravljanje situacijom i bezbedonosne rizike može svesti na minimum. U „mirno doba” potrebno je definisati rizike, delovati preventivnim merama, edukacijom i kontinuiranim kontrolama svakog segmenta sistema. Sveobuhvatne odgovore na moguće izazove i pretnje potrebno je dočekati spremno, kako na centralnom tako i lokalnom nivou i na nivou institucija. Specijalne obuke timova, planovi snabdevanja lekovima i medicinskim sredstvima, pijaćom vodom, električnom energijom i gasovima, obezbeđenje adekvatnih prostornih kapaciteta mora biti rutinska procedura za ozbiljan zdravstveni sistem. Integrisani bolnički informacioni sistem (IBIS) predstavlja ključnu alatku-sredstvo u upravljanju sistemom u vanrednim situacijama. Postavljeni komandni lanac upravljanja od Saveta za bezbednost i odbranu, preko Koordinacionog i Operativnog tela za upravljanje u vanrednim situacijama, do lokalnih timova i timova u zdravstvenim

institucijama predstavljaju mrežu bez koje zdravstveni sistem ne bi imao maksimalnu iskorištenost u cilju smanjenja posledica po život i zdravlje ljudi.

Zdravstveni sistem u Crnoj Gori pripremljen je za adekvatan odgovor u vanrednim situacijama. Svoju fleksibilnost on iskazuje prilagođavanjem na vrstu agensa, obim, vreme i način nastanka vanrednih situacija. Multisektorski pristup je imperativ uspešno pružene pomoći, a kontinuirana medicinska edukacija je potreba vremena. Nacionalni trauma centar treba da bude deo savremenog zdravstvenog sistema u Crnoj Gori. Odgovornost, znanje, dostupnost, saradnja, koordinacija i komunikacija treba da budu temelj svakog zdravstvenog sistema u svakodnevnom funkcionisanju, a posebno u vanrednim situacijama.

BIBLIOGRAFIJA

„Procjena bezbjednosti bolnica u Crnoj Gori”, Ministarstvo zdravlja Republike Crne Gore, Podgorica, 2012.

Perge G., “Progress in the organization of care of injured in mass accidents with us and in the environment”, *ABC Časopis urgentne medicine*, vol. XVI, br. 1, 2016, str. 39–44.

Waeckerle J. F., “Disaster planning and response”, *The New England Journal of Medicine*, Vol. 324, No. 12, March 1991, pp. 815–821.

Milić S., Petrović V., Trifunović Lj., Gvozdenović Lj., „Prehospitalna trijaža u zbrinjavanju masovnih nesreća: prikaz slučaja”, *Medicina danas*, Vol. 8, No. 4–6, 2009, str. 204–212.

Niković V. i dr., „Tip povreda i prehospitalno zbrinjavanje povrijeđenih nakon masovne autobuske nesreće u kanjonu rijeke Morače”, IX Kongres urgentne medicine, zbornik radova, Subotica 2015.

Đokić D. i dr., *Pripravnost i reagovanje zdravstvenog sistema i lokalne zajednice u vanrednim situacijama*, Institut za javno zdravlje, Kragujevac, 2010.

***Miodrag RADUNOVIĆ
Tatjana RADUNOVIĆ
Lenka RADUNOVIĆ***

**ZDRAVSTVENI SISTEM CRNE GORE
U VANREDNIM SITUACIJAMA**

ABSTRACT

Risks of mass disasters on a daily basis increase as well as possible consequences for human health, material goods and the functioning of the community, so that at the state level raises the imperative for coordinated activities to reduce risk and consequences of possible emergency situations. The aim of this paper is to describe the level of preparedness of the health system of Montenegro for emergency circumstances which directly threaten the lives and health of people on the basis of analysis of the system reaction in events accompanied by a large number of victims, the wounded and sick. Positive reactions were noticed, but also weaknesses which indicate that the National Strategy for Emergency Situations must be improved and that the health system must be prepared for a prompt response in emergency situations. Therefore, the preventive action to strengthen and improve the personnel, equipment, infrastructure, as well as continuous education, are necessary. It is also important to define the risks, plan responses and readiness to adapt to the new situation.

Key words: mass disasters, emergencies, health systems, organization, resources.

MEĐUNARODNI PROBLEMI

Časopis Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, 11000 Beograd, Srbija,
E-mail: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs, tel: 3373 824, fax: 3373 835

UPUTSTVO ZA AUTORE

Međunarodni problemi su najstariji naučni časopis na Balkanu posvećen međunarodnim odnosima. Prvi broj je objavljen u aprilu 1949. godine, samo godinu dana nakon osnivanja njegovog izdavača – Instituta za međunarodnu politiku i privredu iz Beograda.

Uređivačka politika prati osnovne istraživačke oblasti Instituta: političke, bezbednosne, ekonomske i pravne aspekte međunarodnih odnosa, sa posebnim težištem na razmatranju kontroverznih pitanja savremene teorije i prakse međunarodnih odnosa. *Međunarodni problemi* objavljuju originalne naučne radove, pregledne radove i prikaze knjiga i naučnih skupova.

Časopis izlazi četiri puta godišnje i kategorisan je kod resornog ministarstva kao vrhunski časopis nacionalnog značaja (M51). Zahvaljujući naučnoj objektivnosti i stečenom ugledu, čitalačka publika obuhvata brojne naučne institute, univerzitete, biblioteke, te domaća i strana diplomatska predstavništva u zemlji i inostranstvu.

AUTORI SU DUŽNI DA SE U PRIPREMI RUKOPISA PRIDRŽAVAJU SLEDEĆIH UPUTSTAVA:

1. Rukopisi na srpskom ili engleskom jeziku treba da budu obima od 5000 do 7000 reči u *Word*-u (formati *.doc* i *.docx*). Obim prikaza knjiga i skupova može da bude 600–800 reči.

2. Autorski prilozi pisati latiničnim pismom, fontom *Times New Roman* veličine 12, prored *Single*, sa paginacijom u donjem desnom uglu.

3. Naslov treba što vernije da opiše sadržaj članka i poželjno je korišćenje reči prikladnih za indeksiranje i pretraživanje. Naslov pisati velikim slovima, zadebljano (*bold*), veličina slova 14. Ispod naslova teksta stoji ime i prezime autora članka *Italic*-u.

4. U napomeni koja u vidu fusnote stoji uz ime i prezime, autor navodi naziv institucije u kojoj je zaposlen, njeno sedište i svoju elektronsku adresu. U ovoj fusnoti

autor može da ukaže čitaocima da pojedini pogledi izneti u članku odražavaju njegov lični stav, a ne institucije u kojoj je zaposlen.

5. Ispod naslova stoji apstrakt na srpskom jeziku obima 150–200 reči, koji treba da pruži kratak informativan prikaz članka predstavljanjem osnovnih hipoteza, ciljeva, metoda i rezultata istraživanja i to tako da se može koristiti prilikom indeksiranja u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka. Ispod apstrakta autor prilaže najviše 10 ključnih reči na srpskom jeziku koje najbolje opisuju sadržaj članka. Podsećamo da je dobar izbor ključnih reči preduslov za ispravno indeksiranje rada u referentnim periodičnim publikacijama i bazama podataka.

6. Osnovni tekst i prateće fusnote treba da budu poravnati u skladu sa opcijom *justify*, dok naslovi treba da budu napisani izborom opcije *center*.

7. Podnaslovi u radu se pišu zadebljano (*bold*), dok se pod-podnaslovi pišu u *italic*-u; u oba slučaja veličina slova je 12.

8. Početni red u svakom pasusu nikako ne uvlačiti.

9. Latinske, starogrčke i druge ne-engleske reči i izrazi u tekstu navode se u *italic*-u (npr. *status quo*, *a priori*, *de facto*, *acquis communautaire* itd).

10. U tekstu moraju biti data puna imena, nikako inicijali. Strano ime i prezime treba pisati u srpskoj transkripciji, s tim što se prilikom prvog pominjanja u tekstu mora u zagradi navesti kako glase u originalu. Imena i prezimena koja potiču iz naroda koji ne koriste latinično pismo treba navesti u latinizovanoj transkripciji (npr. kineska, japanska ili arapska imena i prezimena).

11. U tekstu koristiti samo sledeći oblik navodnika — „ i ”. Kada se unutar ovih znakova navoda nalaze i dodatni, unutrašnji navodnici treba to učiniti na sledeći način: ‘ i ’.

12. Fusnote je neophodno pisati na dnu strane (opcija *Footnote*), a oznake za fusnote stavljati isključivo na kraju rečenice.

13. Podatke o citiranoj bibliografskoj jedinici treba u fusnotama navesti u skladu sa sledećim pravilima:

a) Monografije

Puno ime i prezime autora, naslov monografije (u *italic*-u), naziv izdavača, mesto izdavanja, godina izdanja, str. ukoliko se navodi jedna ili više strana izvora na srpskom jeziku, odnosno p. ukoliko se citira jedna strana izvora na engleskom ili pp. ukoliko se citira više stranica.

Ukoliko se navodi više stranica koristi se srednja crta bez razmaka pre i posle (npr. str. 123–245; pp. 22–50).

Primeri:

Džon Rols, *Pravo naroda*, Alexandria Press i Nova srpska politička misao, Beograd, 2003, str. 107.

John Gillingham, *European Integration 1950–2003*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003, pp. 221–256.

b) Članci u zbornicima radova

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv zbornika radova (u *italic-u*), izdavač, mesto izdanja, godina izdanja, str. (ili pp.) od–do. Kada se navodi zbornik radova na srpskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza imena priređivača se u zagradama stavlja (ur.) ili (prir.), a kada ima više urednika stavlja se (urs), bez tačke. Kada se navodi zbornik radova na engleskom jeziku koji je priredila jedna osoba, iza njenog imena se stavlja (ed.), a kada ima više urednika stavlja se (eds), bez tačke.

Primeri:

Zlatko Isaković, „Međunarodni položaj Makedonije”, u: Momir Stojković (ur.), *Savremeni procesi i odnosi na Balkanu*, Institut za međunarodnu politiku i privredu i Centar za međunarodne studije Fakulteta političkih nauka, Beograd, 1997, str. 123–124.

Michael Herman, “Ethics and Intelligence After September 2001”, in: Len V. Scott and Peter D. Jackson (eds), *Understanding Intelligence in the Twenty-First Century: Journeys in Shadows*, Routledge, London and New York, 2004, p. 180.

c) Članci u naučnim časopisima

Puno ime i prezime autora, naslov teksta (pod znacima navoda), naziv časopisa (u *Italic-u*), broj toma, broj izdanja, str. (ili pp.) od–do. Brojevi stranica se odvajaju srednjom crticom (–), bez razmaka.

Primeri:

Boris Krivokapić, “Etničke manjine u Finskoj”, *Međunarodni problemi*, vol. L, br. 3–4, 1998, str. 489.

Liesbet Hooghe, “Images of Europe: Orientations to European Integration among Senior Officials of the Commission”, *British Journal of Political Science*, Vol. 29, No. 2, April 1999, pp. 55–76.

d) Članci u dnevnim novinama i časopisima

Navesti ime autora (ili inicijale ukoliko su samo oni navedeni), naslov članka pod znacima navoda, ime novine ili časopisa (u *italic-u*), datum arapskim brojevima, broj strane.

Primeri:

John Gapper, "Investor votes should count", *The Financial Times*, 17 April 2006, p. 9.

e) Navođenje dokumenata

Navesti naziv dokumenta (pod znacima navoda), član, tačku ili stav na koji se autor poziva, časopis ili službeno glasilo u kome je dokument objavljen (u *italic-u*), broj toma, broj izdanja, mesto i godinu izdanja.

Primeri:

"Resolution 1244 (1999)", Security Council of the United Nations, 10 June 1999.

"Single European Act", Articles 118A and 118B, 130A-130E, in: *Community Social Policy*, Current Status 1 January 1996, European Commission, Brussels, Luxembourg, January 1996, pp. 2–4.

„Statut Autonomne Pokrajine Vojvodine”, *Službeni list APV*, br. 17/91, Novi Sad, 18. jun 1991, str. 12.

f) Navođenje izvora sa Interneta

Za izvor pronađen na Internetu treba navesti tačan datum kada mu je autor pristupio, pošto se adrese sadržaja povremeno menjaju.

Primeri:

"The role of the Ombudsman in future Europe and the mandates of Ombudsmen in future Europe", speech by the European Ombudsman, Nikiforos Diamandouros, to the 9th Round Table meeting of European Ombudspersons and the Council of Europe Commissioner for Human Rights, 31 March 2005, Copenhagen, www.ombudsman.europa.eu/speeches/en/2005-03-31.htm, 01/01/2015.

Guri Rosén, "Secrecy versus Accountability: Parliamentary Scrutiny of EU Security and Defence Policy", *ARENA Working Paper*, No. 1/2014, February 2014, Centre for European Studies, University of Oslo, www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arena-publications/workingpapers/working-papers2014/wp1-14.pdf, 24/12/2014, p. 3.

Kristof Clerix, "Ilkka Salmi, the EU's spymaster", *Mondial Nieuws*, online edition, 4 March 2014, www.mo.be/en/interview/ilkka-salmi-eu-s-007, 20/05/2014.

g) Ponavljanje ranije navedenih izvora

Kada se pozivamo na izvor koji je već ranije navođen u tekstu posle drugih izvora, obavezno treba staviti ime i prezime autora, naslov izvora, zatim op. cit. i na kraju broj

strane na koju se referira. Kada se ponovo navodi izvor naveden u prethodnoj fusnoti, koristi se *ibid.* – uz naznaku broja strane ukoliko je novi navod iz tog izvora.

Primeri:

Liesbet Hooghe, “Images of Europe: Orientations to European Integration among Senior Officials of the Commission”, *op. cit.*, p. 58.

Ibid., p. 59.

14. Članak može sadržati tabele i druge priloge (poput geografskih karata, grafikona, i sl.) s tim što je neophodno da se navede njihov broj i potpun naslov (npr. *Tabela br. 1: Pregled etničke strukture Kosova i Metohije od 1945. do 2005. godine* ili *Prilog br. 3: Karta naselja sa srpskim kulturnim spomenicima na Kosovu i Metohiji*). Ukoliko je prilog preuzet od nekog drugog autora ili iz nekog dokumenta neophodno je ispod njega navesti izvor.

15. Na kraju članka autor daje spisak korišćene literature, a bibliografske jedinice navodi prema prethodno predstavljenim pravilima za citiranje izvora, s tim što se prvo navodi prezime pa ime autora. Redosled bibliografskih jedinica na spisku literature se utvrđuje prema prvom slovu prezimena autora ili naslova dokumenta.

16. Nakon spiska korišćene bibliografije autor daje rezime na engleskom jeziku obima oko 300 reči i ključne reči. Molimo autore da obrate pažnju na pravopis i stil engleskog jezika jer se tekstovi sa rezimeima pisanim na engleskom ispod akademskog jezičkog standarda neće prosljeđivati na recenziranje.

POSEBNE OBAVEZE AUTORA RUKOPISA

17. Autori garantuju da priloženi rukopis predstavlja njihov originalan doprinos, da nije objavljen ranije i da se ne razmatra za objavljivanje u drugoj publikaciji. Autori takođe garantuju da nakon objavljivanja u *Međunarodnim problemima*, rukopis neće bez saglasnosti Instituta kao vlasnika autorskih prava biti objavljen u drugoj publikaciji na bilo kom jeziku.

18. Autori garantuju da prava trećih lica neće biti povređena i da izdavač neće snositi nikakvu odgovornost ako se pojave bilo kakvi zahtevi za naknadu štete. Autori snose svu odgovornost za sadržaj priloženih rukopisa i moraju da pribave dozvolu za objavljivanje podataka od svih strana uključenih u istraživanje. Autori koji žele da u rad uključe slike ili delove teksta koji su već negde objavljeni dužni su da za to pribave saglasnost nosilaca autorskih prava i da prilikom podnošenja rada dostave dokaze da je takva saglasnost data. Materijal za koji takvi dokazi nisu dostavljeni smatraće se originalnim delom autora.

19. Autori garantuju da su sve osobe koje su značajno doprinele sadržaju rukopisa navedene kao autori. Autori se moraju pridržavati etičkih standarda o naučnoistraživačkom radu, a rukopis ne sme da sadrži neosnovane ili nezakonite tvrdnje i da krši prava drugih.

20. U slučaju da autori otkriju važnu grešku u svom radu nakon njegovog objavljivanja, dužni su da odmah o tome obaveste urednika ili izdavača i da sa njima sarađuju kako bi se rad povukao ili ispravio.

21. Upozoravamo autore da se za svaki rukopis proverava da li je plagijat, odnosno da li sadrži:

- doslovno ili gotovo doslovno preuzimanje ili smišljeno parafraziranje (u cilju prikrivanja plagijata) delova tekstova drugih autora bez jasnog ukazivanja na izvor ili obeležavanje kopiranih fragmenata (na primer, korišćenjem navodnika);
- kopiranje jednačina, slika ili tabela iz tuđih radova bez pravilnog navođenja izvora i/ili bez dozvole autora ili nosilaca autorskih prava za njihovo korišćenje.

Ako se ustanovi da je rad objavljen u časopisu *Međunarodni problemi* plagijat od autora će se zahtevati da upute pisano izvinjenje autorima izvornog rada. Rukopisi kod kojih postoje jasne indicije da sadrže elemente plagijata biće automatski odbijeni i autorima će biti trajno zabranjeno da objavljuju u časopisu.

Rukopisi koji nisu usaglašeni sa smernicama sadržanim u *Uputstvu za autore* neće biti razmatrani niti uzeti u postupak recenziranja.

Rukopise slati na elektronsku adresu: srdjan@diplomacy.bg.ac.rs.

Uređivački odbor

THE INSTITUTE OF INTERNATIONAL POLITICS AND ECO-NOMICS (IIPE) was founded in 1947. From a small group of researchers, who laid foundations of the Yugoslav science of international relations, the Institute has gradually turned into one of the largest scientific institutions of this kind in Europe. The Institute has a rich research tradition, always taking a special place in the academic and diplomatic life of our country. The Institute's mission is to carry out systematic research of fundamental processes in the international community and political, economic, military, technological, cultural and social features of the contemporary world. Providing a research basis for defining strategic principles and proposing foreign policy priorities, the Institute works closely with government officials - the Ministry of Foreign Affairs. Its task is also to inform the public of the basic trends in international relations, issuing numerous publications, holding conferences, and organising lectures and debates. IIPE's guests and lecturers include prominent scholars, professors, diplomats, political figures, heads of states and governments, foreign ministers, etc. IIPE participates in various domestic and international research projects. With a broad research and educational activity, the largest library in the country in the field of international relations, including an exclusive depository library of UN, European Union and NATO publications and documents, and its own publishing house, IIPE is today the leading institute of this kind in our country.

The Institute's e-mail address is: iipe@diplomacy.bg.ac.rs

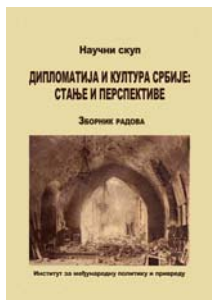
The Institute's web site is: <http://www.diplomacy.bg.ac.rs>

327

COBISS.SR-ID 6012674

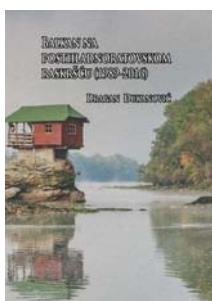
Milenko Dželetović, Upravljanje finansijama javnog sektora, 2016.

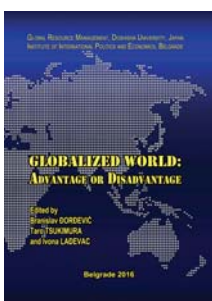
Diplomatija i kultura Srbije: stanje i perspektive, zbornik radova, 2016, Branislav Đorđević, Vidoje Golubović (prir.)

Ivona Lađevac, Međunarodno-pravni subjektivitet Evropske unije, 2016.

Dragan Đukanović, Balkan na posthladnoratovskom raskršću (1989-2016), 2016.

Globalized World: Advantage or Disadvantage, zbornik radova, 2015, Branislav Đorđević, Taro Tsukimura, Ivona Lađevac (prir.)

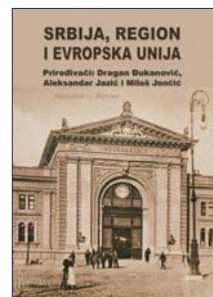
Sedamdeset godina Ujedinjenih nacija – pogled iz Srbije, 2015, Žaklina Novčić i Anđela Đukanović (ur.)

Savremeni terorizam, grupa autora, 2015.

Dragan Petrović, Ana Jokić, Energetska politika Rusije, 2015.

Srbija, region i Evropska unija, zbornik radova, 2015, Dragan Đukanović, Aleksandar Jazić i Miloš Jončić (prir.)

Nova izdanja Instituta za međunarodnu politiku i privredu

Institut za međunarodnu politiku i privredu

Makedonska 25, P.O.B. 750, 11000 Beograd, tel. 3373 633, fax: 3373 835, E-mail: iipe@diplomacy.bg.ac.rs